АНАТОЛЬ БАРОЎСКІ

Апавяданні

kamunikat
Беларуская Інтэрнэт-Бібліятэка

Анатоль Бароўскі

АПАВЯДАННІ

Апавяданні

Настальгія па нерушы

Абразок

Завіруха ўсчалася яшчэ з вечара…

Скуголіў, шараваў свае бакі аб шурпатыя сцены хатаў вірлівы вецер, біліся адна аб адну галінкі-рукі дрэваў, гухкала нешта за сценамі, аж уздрыгвала, здаецца, хата. Гуло пагрозліва ў коміне печы, быццам нячысцікі скакалі на нарышчы, наладжваючы свае скокі, стараліся знесці страху з хаты…

Пасля апоўначы пачало ўсё аціхаць, сцішвацца, а потым і зусім стала ціха, незвычайна ціха. Не ўтрымаўся, зіркануў за акно: нехта, нябачны, як волат-сейбіт кідаў спорныя прыграшчы снегу на палі, дарогі, дахі збудаванняў. Панакідаў шчодры Снегасей столькі, што, мусіць, не прайсці і не праехаць, нават суседнія хаты схаваліся пад гурбамі…

Мусіць, і людзі так, як я, цікаўна глядзелі ў вокны, стараючыся вызначыць – што там, на вуліцы, а тае вуліцы і нябачна – за шыбамі суцэльная бель. І дзверы адчыніць немагчыма – “замкнуў” іх снег, нябачнай пячаткай запячатаў.

Першаснег для мяне заўсёды быў дзівам і цудам, казкай і духоўнай узрушанасцю, незразумелыя паводзіны прыроды абуджалі нябачныя струны патаемнага настрою, якія праяўляліся раз на год, – менавіта такой вось парою. Як снег на галаву… Гэты выраз пра нечаканасць моманту. Але я заўсёды чакаў яго, раз-пораз выглядваў у акно, – і заўсёды першая прымерка белага футра зямлі не трапляла мне на вочы. Як гуляўся снег са мною ўсё роўна, як дражніўся, нараджаючы ў маёй душы ўсё большую і большую

цікавасць…

Заўсёды ў такі час нараджаўся незразумелы, дзіцяча-узнёслы настрой з дамешкам шчымліва-салодкага чакання нечага незвычайнага, чароўнага, як прыходу казкі, як з’яўлення цуду…

Ува мне нараджалася прадчуванне першага снегу.

Пачуццё цнатлівасці, чысціні (абмый мяне, Божа, ісопам – і я бялейшы за снег зраблюся, – так у малітве да Вышняга) запаўзала ў мае сны колькі начэй задоўга да гэтага, прымушала мяне зрабіцца хлапчуком, і адчуць, зноўку перажыць (у які раз!) той час, тыя гадзіны, калі я з бацькам, на цямочку, выбіраўся ў лес – у лесніковую дзялянку да звяроў і птушак…

Перад гэтым мне сніўся адзін і той жа сон – я йду па белым-белым снезе, сустракаю на сваёй сцежцы і лісу, і зайца, і барсука, – размаўляю з імі, радуюся, што разумею іх мову, а яны мяне, смяюся, абдымаю іх, бяру на рукі… І воўк рабіўся ручным, лашчыўся да мяне, жаліўся на сваё ваўчынае цяжкае жыццё…

Але на самым цікавым месцы мяне катурхае бацька за плячо, шэпча, каб не разбудзіць сямейнікаў:

– Уставай, Янік. Сам жа прасіў разбудзіць…

Я не крыўдаваў на бацьку, што ён перабіў такі цікавы і казачны сон, наадварот, быў удзячны, што ён стрымаў сваё слова, дадзенае яшчэ вечарам, што калі ноччу выпадзе нечакана снег, то ён абвязкова возьме мяне з сабою ў лес. А сон… Дагледжу яго ў лесе…

Мы брылі па цаліку, па снежным нерушы.

Снегу мне, малому, было вышэй каленяў, і ногі з цяжкасцю сунуліся па снезе, пакідаючы глыбокія сляды, але я не зважаў на тое, было адчуванне, што не ішоў па зямлі, а ляцеў. Не махаў крыламі нават, якіх не было, але мяне нешта прыпадымала вышэй і вышэй, і я

кіраваўся ў паветры толькі позіркам – куды зірну, туды і несла незразумелая, але падуладная мне, сіла.

Я забываўся пра ўсё, і толькі пільным і згаладалым позіркам лавіў незвычайныя малюнкі, усё яшчэ не перастаючы здзіўляцца з відовішчаў, – і тады здавалася, што сон мой працягваўся, і вельмі жадалася, каб ён ніколі не ўцякаў...

Як нядаўна і як даўно тое было!

Праз шмат-шмат год я прачнуўся такой жа раніцай з прадчуваннем снегу, жаданнем сустрэчы з ім – чакаў яго як сваю каханку, баючыся, што яна перадумае і не прыйдзе на спатканне; ускокваю з ложка – і бачу таямнічы подых святла, але найперш адчуваю, што за акном, за сцяной – за плотам, на поплаве, і далей ужо ў самім лесе, – усюды ляжыць тоўсты лаплан нерушу. І я не вытрымліваю, выбягаю ў сенцы, расчыняю насцеж дзверы і выскокваю ў двор – босы, амаль голы, і радуюся, як некалі, а мо яшчэ і больш, што прадчуванне не падманула мяне: так і чакалася, так яно ёсць і насамрэч, так і мроілася мне ўсю ноч у маім дзіцяча-дарослым сне...

Сярпок маладзіка завіс над убеленай ялінай; пад яе шатамі спаў стамлёны вецер; наўкола звінела, раскашоўвалася крышталёвым звонам гулкая цішыня...

Марозу ногі не адчувалі, рукі – таксама. Зачэрпваю поўныя прыгаршчы снегу, мыюся ім, націраю грудзі, скаланаючыся ад колкага холаду, – і мой лашаковы рык асалоды і задавальнення разлягаецца па вёсцы, адскоквае рэхам на лугавіну і ляціць далей да ўзболатка, схаванага пад тоўстым покрывам, і відаць, як ля Ігналявай крыніцы чырвоным полымем загараецца суквецце гронак падмарожанай каліны... Мяне чуваць на Будках і Затросніцы, і дзівяцца, мусіць людзі, што за звер іх будзіць так рана...

Спіць і счарнелая ад холаду Прыпяць, прыцішыла свой бег, як засынала усё роўна, але сон яе, ведаю, прывідны, падманлівы. І нехта – ці не лесавік –

нячутным шэптам дыктуе мне словы Максіма:

Над вадой ля берага
ціха спіць асока,
Ды лаза зялёная
жаліцца-шуміць,
Хвалі ціха коцяцца
і бягуць далёка, -
І ўсё наўкола сном
адвечным спіць...

Похапкам снедаю, укідваю ў заплечнік акраец хлеба і шматок сала – мо ў лесе пад час адпачынку наладжу цяпельца ды, начапіўшы на канец галінкі, падсмажу на агні – таксама рытуал адтуль, з дзяцінства, і смак адтуль, калі разам з бацькам сядзелі ля кастра – з ражэнчыкамі, як з вудамі каля рэчкі, а потым, калі сцякаў тук, падстаўлялі змерзлы хлеб, – дужа хацелася паўтарыць тое...

Спяшаюся, стараюся не спазніцца на другое, галоўнае прычасце, – у падарожжа-вандроўку па нерушы.

Лес чакае мяне, ведаю дакладна, – нездарма ж пасылаў у мае сны свой чароўны покліч на спатканне – значыць, запрашаў да сябе.

Не такі глыбокі, як у дзяцінстве, але амаль даходзіць да каленяў цнатлівы покрыў белізны, прымушае трымцець ад радасці маё сэрца, абяцаючы нешта цікавае і непаўторнае... Але да лесу яшчэ шоргаць і шоргаць. Пакуль толькі лугавіна, кустоўе лазы, пасля будзе ўзболатак... Пераходжу Міколікаў брод, а потым Алёсы.

І вось ён – лес.

Нізкарослыя сасонкі, прыкрытыя пуховымі белымі шапкамі ад начнога прымаразку, – як акамянелі. Здаецца, нават калі і крануў бы іх за плячо вятрыска, то яны і не зварухнуліся б – нябачны начны дойлід-скульптар зляпіў такі адмысловы цуд.

А бярозы, што стаялі воддалеч, цененька

перазвоньваліся срэбрам сваіх галінак. Як крышталёвая люстра з вісячымі аскалёпачкамі, што вісіць пад столлю ў маёй гарадской кватэры. А мо то сінічкі зацінькалі ў пошуках корму? Не зразумець – у прыроды свае гукі, свая мелодыя, свае сімфоніі і фантазіі...

Дрыготка ў целе ўсё яшчэ не праходзіць, хвалюючая радасць, радасць сустрэчы з прыгажосцю не аціхае, а, наадварот, узрастае ўсё больш і больш, падымаючы хвалі ўзбуджанасці вышэй і вышэй.

Вочы ўжо прызвычаіліся да нерушу, да суцэльнай белізны, слых наструнена успрымаў напятую цішыню, як натуральную і звычайную з’яву...

І хістаецца асока,
і шуміць высокі бор,
А ў душы не замаўкае
струн вясёлы перабор...

Божа, з чым яшчэ прыгажэйшым і дзівосным можна параўнаць гэткі настрой, гэткі краявід, гэтае пачуццё яднання з цішынёй!

Мажліва, ў такія хвіліны і ачышчаецца душа ад бруду, бо, напэўна ж, цнатлівы лес – гэта як другі храм (а, можа, і не другі, а найпершы), і толькі ў гэтай святой маўклівасці і можна звярнуцца з малітвай да Бога, пагаварыць з Ім сам-насам, пакаяцца перад Ім за свае пакручастыя дарогі і няпэўныя думкі, – папрасіць помачы і даравання грахоў... Ды яшчэ падзякаваць за тое, што адкрывае Ён перад намі (перада мной) тое, што Стварыў, што радуе і цешыць вока...

Мяне радавала і ўсцешвала, узвышала і напаўняла маю істоту дабрынёй і духоўнасцю, што пракладаю па нерушы першы след. Гэта добра заўсёды, калі ты пракладваеш і ў жыцці свой след, калі не топчаш чужыя сцежкі і нікому не пераходзіш дарогу, калі і думаеш не так, як іншыя, робіш не так, як твае знаёмыя і сябры. Каму ж невядома тая радасць, тое адчуванне шчасця першапраходцы!

Я стаю пад высокай сасной і выбіраю позіркам далейшы шлях, вызначаю арыенцір. Хацелася ступіць управа, дзе карагод ялін утапіўся ў снег сваімі абцяжаранымі лапланаміі. Але нешта вабіць мяне леваруч – белыя свечкі стромкіх бяроз вызвоньваюць пяшчотную мелодыю невядомай мне пакуль рапсоды. І ў гэты ж момант, мусіць жа за мае залішнія ваганні, мне на галаву абрынуўся важкі, бы гарбуз, клёкан снегу. Разбіўся – і рассыпаўся на дробныя кавалачкі, – як і не было яго зусім.

“Знайшоў дзе стаяць, – дакараў нехта нябачны, але не злы, з адценнем лагоды, – вецер дзьмухне – і тады ўжо цэлая гара абрынецца на цябе…”

Прыйшлося адступіць ад сасны і стаіцца пад дубам, на якім яшчэ з першых прымаразкаў не апалі зжоўклыя, але ўсё яшчэ прыгожыя, лісты. То быў дуб з пароды “лянівых”, – так называў іх бацька.

І тут шуснуў новы белы гарбуз.

Я задзёр галаву і ўбачыў, як на мяне цікаўна (і, здаецца, пасміхаючыся) пазірала вавёрка. Яна стаілася, быццам не хацела, каб убачыў яе, каб не забраў арэхі, што нанасіла-прыхавала з восені ў сваім дупле.

“Свавольніца, – усміхаюся, пакрыўдзіўшыся на яе, не адводжу позірк і не рухаюся, каб не спалохаць і не адагнаць ад сябе, – добра, што хоць не каменнем кідаешся…”

Побач з ёю заўважыў і яшчэ адну вавёрку. Потым і яшчэ. Мусіць жа цэлая сям’я ці нават калонія пражывала тут, ахоўвала сваю тэрыторыю, – а я, няпрошаны госць з’явіўся да іх без запрашэння… Далей, у густым сасонніку, дарогу перагарадзіў сахаты. Безуважна акінуў мяне позіркам, як пераканаўся: дубальтоўкі няма, – чмыхнуў наздрынамі ў снег, капытамі дзеўбануў у змерзлую купіну, – і падаўся далей, горда задраўшы галаву. Адчуў зноў нечы позірк: з-за шэрага куста назірала за мною маладая ліска. Мусіць жа і яна ведала, што за плячыма ў мяне не было

стрэльбы, таму і не баялася, назірала, спадцішка вывучала прыблуду.

“Дык я, выходзіць, і не першы ў лесе, – зноў падумалася мне, але шкадавання не было, бо я ж не гаспадар у лесе, як яны, а толькі цікаўны госць. – То вельмі добра, што не адзін я ў гэтым казачным царстве, што і яшчэ тут ёсць жывыя душы…”

А неба – сіняе-сіняе, і ні канца яму няма, ні пачатку… І душа мая ад убачанага млее і шчыміць, заходзіцца ў радасным плачы, а вочы ніяк не могуць наталіцца відовішчамі прыгожага і вечнага…

Поле нікне ў срэбным тумане,
Снег блішчыць, як халодная сталь,
І лятуць мае лёгкія сані,
Уношуся я ў сінюю даль…

Сонца вынырнула з-за аблокаў неспадзеў і адразу ж асляпіла – вочы заслязіліся ад напружанасці. І тады зырка заблішчэў неруш – мільярды іскрынак-зорачак ажылі, пачалі пераліваццa зімовай вясёлкай. Нябачны Дзед-Мароз пачаў сваім пэндзлем і чароўным жаданнем яшчэ больш удасканальваць пейзаж, аздабляючы невядомымі да гэтага дзівоснымі фарбамі. О, тут ён быў майстрам! Маэстрам, вялікім Фантазёрам і Дойлідам – любы з геніяльных творцаў мог пазайздросціць яго таленту і ўмельству!..

Радасць першага яднання з казкай-нерушам пачала пакрысе слабець, толькі позірк яшчэ адкрываў-знаходзіў дзівосныя карункі і спляценні, – і тады рука міжволі цягнулася да пэндзля, якога з сабой у мяне не было. Аб чым вельмі шкадаваў…

Не заўважыў, як адышоўся далекавата ад вёскі – кіламетраў мо з дзесяць адтэпаў. Забыўся і пра хлеб, і пра сала, – не хацелася стаяць на адным месцы, жадалася адкрываць відовішчы, бо заўтра-паслязаўтра яны ўжо не будуць такімі дзівоснымі, заўтра-паслязаўтра вока не зачэпіць іх цікаўным позіркам, – яны страцяць сваю першапачатковую навізну і

непаўторнасць…

Не хацелася пакідаць гэтыя мясціны, шкадаваў, што хутка бяжыць час і прымушае мяне вярнуцца…

…Калі ж выправіўся ўжо ў зваротны шлях, убачыў наперадзе, як з заінелых вяршыняў сасонак уздымаўся шызы дымок. Густы хвойнік, з якога вытыркаліся высокія яліны, прыцягнуў маю ўвагу.

“Хто ж гэта мог тут быць? – падумалася. – Можа, ляснік які лаўжы паліць?..”

Цікаўнасць брала верх, і я пакрысе прадзіраўся скрозь хвоі, баючыся закрануць якую, каб на мяне не абвалілася бела-казачнае прадзіва… Непрыемна, калі снег пападзе за каўнер… Асалоды аніякай.

Крок, яшчэ крок… Каля заінелага камля старой тоўстай сасны адразу ўбачыў, хто расклаў кастрышча. То быў не ляснік. То была… Снягурка. Яна сядзела на ачышчаным ад снегу пні, спіной да мяне, і таму не бачыла, хто набліжаўся да яе. А мне не хацелася, каб яна спалохалася, калі падыду знячэўку.

Не паверыў сваім вачам – дзяўчына гладзіла казулю. Гладзіла і нешта шаптала ёй, расказвала. А мо і спявала напаўголаса, ўлагоджваючы лясную жыхарку. Казуля раз-пораз то ўздымала галаву, то апускала яе. Паміж дзяўчынай і лясной істотай адбываўся дыялог, адбывалася яднанне душаў…

Я баяўся скрануцца з месца і парушыць гэтую ідылію. Ніколі не даводзілася такое бачыць, хіба ж можа паразумецца так чалавек і лясны звер? Перасцярожлівы і безабаронны звер…

Казуля, бачна было, паглядзела Снягурцы ў вочы, нешта прамычэла жаласліва. Пра што ж яна магла скардзіцца ці паведаміць лясной госці?

“А, можа, казуля расказвала ёй пра сваё цяжкае жыццё, пра свае нягоды, пра тое, як няпроста выжыць і выжываць у гэтым свеце, калі вакол столькі

драпежнікаў на чатырох нагах, і паляўнічых – на дзвюх...”

Дзяўчына прытуліла галаву да танклявай шыі казулі, як усё роўна выказвала сваю любоў і цеплыню, просячы даравання, што не можа агарадзіць і абараніць яе ад жорсткасці людзей, ад стрэлаў паляўнічых, ад злога воўка...

Казуля нечакана ўздрыгнула, узняла галаву, уцягнуўшы наздрынамі марознае паветра, вызначаючы пах наваколля, – мусіць, адчула, што нехта чужы пераступіў і стаіць на іх тэрыторыі.

Снягурка не адчула яе трывогі, ці хацела супакоіць, бачачы, што казуля загасцявалася ў яе і збіраецца ўжо на свае сцежкі, падала на далоні апошні акраец хлеба...

Казуля тут жа ўхапіла асцярожна лустачку, пачала са смакам жаваць... Пры гэтым прымружыла вочы, забыўшыся на перасцярогу, мусіць, адчула спакойнасць сваёй субяседніцы, сцішылася.

Дажаваўшы, пракаўтнуўшы, зноў паглядзела ў вочы дзяўчыны...

– Ну, ідзі ўжо, ідзі... Бывай, казулька, бывай, я заўтра ізноў прыйду на гэтае месца. І ты прыходзь, добра?

Праз імгненне крутанула галавой – і паскакала павольна між сосен, даганяючы сваю лясную радасць і прагу жыцця...Уражаны тым, што адбывалася перад маімі вачыма, я доўга яшчэ стаяў, баючыся варухнуцца, сысці з месца. Асалода і радасць разліліся па маім целе, у душу прыйшло разуменне, што дзівосы ў нерушным лесе працягваюцца...

Адчуваў, што маўчанне маё зацягнулася... Пастукаў ціхенька па шурпатай кары хвоі. Раз, потым другі... Не пачула Снягурка, мусіць, падумала, што дзяцел заняўся сваім адвечным клопатам... Зноў пастукаў – яшчэ мацней. Ды пачаў ужо выбіваць нейкую мелодыю, весела ўсміхаючыся ад таго, што незнаёмка нечым

загалунілася і нічога не адчула і не пачула. Смелая, значыць, не першы раз, мусіць, у лесе…

Калі перастаў напамінаць пра сябе, калі зрабіў паўкроку наперад, яна павярнула галаву.

– Дзень добры, Снягурка! – выгукнуў радасна, каб ёй адразу перадаць свой настрой.

– Добры дзень! – азвалася дзяўчына, гледзячы на мяне.

У позірку не было ні сполаху, ні здзіўлення, што непадалёк ад яе стаяў незнаёмы чалавек, і невядома яшчэ якія думкі былі ў яго галаве. А раптам злачынца, рабаўнік, што шастае адзінокім воўкам па пушчы, звяроў ды людзей палохае… Так няхораша думаў пра сябе, тым самым стараючыся, каб яна ні ў якім разе так пра мяне не падумала…

– Калі вы мяне назвалі Снягуркай, то тады вы – Дзед Мароз! – заўсміхалася, не ўстаючы, не адрываючы ад мяне позірку. – Калі ласка, спадар Дзед Мароз, да майго цяпельца…

Вочы ў яе цёмныя, як не чорныя, з-пад белай-белай шапкі выбіваліся пасмачкі доўгіх светлых косаў. Шапка пералівалася рознымі колерамі вясёлкі, зіхацела. Ад яе сыходзіў адзін канец вясёлкі, другі загінаўся і знікаў за вяршынямі сосен.

Зграбна сядзеў на ёй кажушок, аздоблены на грудзях і збоку адмысловым арнаментам. Яна і сапраўды выглядала Снягуркай у гэтым прыгожым і казачным царстве-валадарстве, няйнакш феяй, Папялушкай, гаспадыняй няхай не Медзяной, але Паляшуцкай гары…

Такое хіба можа прысніцца, такое прыйсці можа толькі ў мроях, і то раз ці два за жыццё… Мне не верылася у тое, што адбывалася – усё яшчэ стаяў уздалеч ад яе, не рашаючыся загаварыць…

Незнаёмка позіркам запрашала мяне зрабіць першы крок, падахвочвала, усміхаючыся, чакала… Яна, як ні

дзіўна, адчувала сябе гаспадыняй у гэтым лесе, і таму запрашала, як да сябе ў хату, у свой замак, у свой палац, ведаючы, што ёй няма чаго баяцца, і каго баяцца… Зразумеў: мне трэба падпарадкоўвацца ёй, слухацца яе…

У снезе, з гурбы, тырчэлі чырвоная лыжы. На палках надзеты адмысловыя рукавічкі – белыя, але з чырвонай паласой пасярэдзіне. Як сядно штандар той дзяржавы, якая набыла не так даўно самастойнасць і незалежнасць. Сімволіка на рукавічках была мне па душы. Але што ж яна хацела мне тым самым сказаць? Што яна належыць краіне Ліцьвініі, і што яна яе адданая дачка?

“Хадзіла па лесе на лыжах, ды рашыла тут адпачыць? З якой жа яна всёскі? Можа, як і я, з Крушнікаў? Дык жа не памятаю такой дзяўчыны. Мо да каго прыехала на вакацыі?..”

– Вы адна ў гэтым лесе? – папытаўся. – І не баіцёся?

– А каго мне баяцца? Тут усе для мяне свае – і дрэвы, і звяры, і птушкі…

– І казулі?

– І казулі. Вы бачылі яе? Гэта мая сяброўка. Яна кожным разам прыходзіць да мяне, калі тут адпачываю. Праўда, прыгожая? Грацыёзная, спаважлівая, шляхетная…

– То я яе напалохаў, што яна пакінула вас?

– Не, вас не было чуваць. Проста нам прыйшоў час развітвацца… Ёй няможна доўга знаходзіцца побач з чалавекам.

– Нават і з вамі?

– А хіба ж я не чалавек? – выгнула дужкай броўкі. – Хіба ж Снягуркі не могуць мець жывую душу?

– Могуць, – пагадзіўся, – могуць. Дазвольце запытацца –

а з якой вы вёскі, дзе жывяце?

Яна зноў сустрэлася са мною позіркам, быццам здзівілася майму пытанню. Я падумаў: мо цікаўнасць мая залішняя?

– Я тут і жыву, – адказала ціха. – Я ж – Лесавуха, значыць, Снягурка…

Мы гаварылі, перакідваліся словамі, а тым часам я выразаў два дубчыкі, дастаў з кайстры сала.

Адрэзаў па кавалку хлеба.

Падаў адзін дзяўчыне:

– Вазьміце, шаноўная Снягурка-Лесавуха, бо вы апошнім акрайцам падзяліліся з лясной скакухай. Будзем смажыць на вогнішчы сала…

– Люблю смажыць сала на цяпельцы, – прызнала субяседніца, прымаючы пачастунак.

Праз хвіліну салодкі дымок узвіўся над намі.

– Даруйце, шаноўная субяседніца, але неяк няёмка сядзець адно супраць аднаго і не ведаць імёнаў…

Яна засмяялася, скінуўшы шапку, і на плечах рассыпаліся доўгія чорна-каштанавыя косы. Страсянула імі, і яны атулілі яе гожы твар, ружовыя шчокі былі падобны на калінавы пажар, што палаў за яе спінай. Ружовыя шчокі і прыхопленыя марозікам вусны найбольш і прыцягнулі мой позірк. Падумалася тут жа: “Трэба сустрэць у вёсцы і бліжэй пазнаёміцца, не можа быць, каб мы не ўбачыліся болей…”

– Я – Ліцьвінка, з краіны Ліцвініі. Як і маці мая, як і татуля – волат Ліцьвін.

– А я – Янік, Янка, Ян, што ў суседняй краіне – Іван. Але ў маіх Крушніках нікога не назвалі так, а толькі Янкамі. Мо ж ведаеце пра тое?

Сала падсмажвала над полымем, і Ліцвінка спрытна падстаўляла хлеб па тук, які капаў у агонь і сквірчэў, зноў схіляла галінку над цяпельцам…

– Ніколі ў жыцці, Янік, я смачнейшага не каштавала… – удыхала кулінарны пах Ліцьвінка, прымружвала вочы.

– Я рады, што вам спадабалася…

Не ведаю, колькі мы з ёю сядзелі і гаварылі каля цяпельца сярод паляшуцкага лесу. Я падкідваў і раз, і другі сухія галінкі ў агонь, як быццам падаграючы нашую размову. Мы пераходзілі з адной тэмы на іншую, гаварылі-баялі пра жыццё і пра лес, і нам цікава размаўляць, слухаць адно аднаго… У мяне ўжо выспела адчуванне, што мы ведаем адно аднаго даўно, вельмі даўно, і проста з ёю дзеля кахання і рамантыкі прызначылі ў народжанай казцы нашае спатканне…

Але ў кожнай казцы некалі прыходзіць канец, і яны заўсёды заканчваюцца шчасліва і прыгожа, накшталт – “і яны потым пабраліся, і нарадзілася ў іх процьма дзетак, і жылі яны доўга і шчасліва…”

Калі сонца пачало апускацца за шчыкі далёкага лесу, схамянулася Ліцвінка, трывожна на сонца паглядзела, порстка ўскочыла са свайго месца:

– Даруйце, Ян-Янік, але мне пара, даўно пара… Я і не заўважыла за размовай, як праляцеў час… Дзякуй за пачастунак, і што праведалі мяне ў маім каралеўстве…

– Мы яшчэ ўбачымся, прыгажуня Ліцьвінка?

Яна хуценька ўсунула жоўтыя боцікі ў металічныя бліскучыя мацавальнікі лыжаў, надзела рукавічкі, узяла ў рукі палкі.

– Не ведаю, як Бог дасць.

Адштурхнулася кіямі, пакіравала ў адваротны бок вёскі.

– Вы ж не ў той бок пакіравалі, – перасцярог, недаўменна гледзячы ёй у след.

– У той, Янік, бок, у той… Я ж там жыву…

Вось і здагадайся – яна сапраўды ў пушчы жыве, ці гэта яе вёска знаходзіцца ў тым баку? Толькі ўжо тады, як яна ладна ад’ехала ад мяне і схавалася за срэбназвонкім кустоўем і стромкімі соснамі, са здзіўленнем ўбачыў, што ніякіх слядоў да вогнішча, акрамя маіх, не было. Аніякіх слядоў, тым больш лыжні, што павінна застацца ад Ліцвінкі. Ды і вогнішча ніякага не існавала. Я адзін стаяў пасярод паляны, і мяне пачалі ўжо прабіраць дрыжыкі… Не ведаў, як аднесціся мне да гэтага цуду: спалохацца ці здзівіцца…

Але ў той жа момант недзе з глыбіні пушчы данёсся яе покліч:

– Янік, я яшчэ вярну-ууу-сяяяааааа!… Уа-уа, – паскакала рэха па вяршынях сонных сосен.

Хацеў адгукнуцца, але падумаў, што тое мне толькі прымроілася. Сам сябе суцешыў: “Дык ты ж у казцы, хлопча, жывеш, у нерушы і цнатлівасці, таму павінен прывыкнуць да такіх дзівосаў – ты ж казачны герой у гэтай казцы… Дзе ты такое сустрэнеш, як не ў лясных нетрысках – уладаннях Дзеда Мароза і яго ўнучкі – Снягуркі? Тут жа крыніца і натхнення, і радасці, і творчасці…”

…Вельмі ж не хацелася пакідаць гэтыя мясціны…

Шкадаваў адно, што хутка і вокаімгненна бяжыць час і прымушае мяне пакінуць лес…

…Дадому вяртаўся іншай дарогай – адпрэчыў нават свае ж сляды, кіраваўся нацянькі цалікам на Спрымачоў, – куды і пакіравала прыгажуня Снягурка, потым збочу на Бобрык, на Алёсы, а потым праз Шміды і Лабасова і падыду да сваіх Крушнікаў…

Адчуваў не стому, не, наадварот, чуў, як ува мне назапашваецца сіла, якой хопіць на цэлы год, аж да наступнага Свята Нерушу…

Гэтую сілу даў Лес. І – Максім. І – Снягурка…

А вунь і поле, і Ігналява крыніца, над якой звісае чырвоная каліна.

За імі – і мая вёска.

Калі ж падышоў да каліны, убачыў, што на галіне з сакавітымі гронкамі ляжала рукавічка. І была яна бел-чырвона-белай, як і сама каліна. Не асмельваўся ўзяць рукавічку ў руку – магла мяне Снягурка паклікаць у новую чароўную і незвычайную казку. Я верыў у тое.

“Але ці не хопіць дзівосаў для аднаго дня? – спытаў ў самога сябе. – Перанясем працяг казкі на наступнае спатканне…”

Неўпрыкмет насоўваўся ўжо і вечар.

Ад сонца, што сядала за ўчырванелы небакрай, адыходзілі такія ж чырвоныя промні, – як хто накідаў на снег гарачага, з полымя, вуголля…

Здароў, марозны, звонкі вечар!
Здароў, скрыпучы, мяккі снег!
Мяцель не вее, сціхнуў вецер,
І волен лёгкіх санак бег…
Ноччу мне сніўся неруш. І – Багдановіч.

Толькі падалося мне, што майстра быў нечым незадаволены.

Мажліва, абдумваў новыя і ўзнёслыя радкі, каб уславіць неруш нашага спадзявання, альбо з горыччу шкадаваў, што яго прарочыя радкі яшчэ не знайшлі пакуль што свайго ўвасаблення, – не спраўдзіліся.

Беларусь, твой народ дачакаецца
Залацістага, яснага дня.
Паглядзі, як усход разгараецца
Сколькі у хмарках залётных агня…

Ліцвінія ўмее чакаць, умее змагацца, спадзяецца і верыць у перамогу…

Таму ў Прарока я ўбачыў затоеную ўсмешку. Ён як быццам казаў, што яшчэ не вечар…

І я верыў яму.

Прарокам нельга не верыць.

вёска Крушнікі, Мазыршчына

Дак

Змітрок вельмі хацеў мець маленькага цюцьку.

Яго кожны раз агортваў сум, калі заставаўся дома на адзіноце. Во каб то ў яго брацік быў ці сястрычка, то ўжо зусім інакш пачуваў бы сябе, – ён з імі бавіў бы час, гуляў па вуліцы, хадзіў бы ў кіно, – ды ці мала чым можна было б заняцца, разнастаіць свае дні… А тут – ні жывой душы, суцэльная маркотная адзінота. Жах!

– Тат, а тат, ну купі мне сабачку, га…

Бацька адарваўся на момант ад свайго занятку – ладзіў прас, што перагарэў надоечы, паглядзеў на Змітрака:

– Сын, а хто ж за ім прыглядваць будзе? Яго ж трэба раніцай на вуліцу выводзіць, а ты моцна спіш у гэты час… Карміць яго трэба, даглядаць, выхоўваць, дрэсіраваць, адказнасць за яго браць на сябе.

Сын апусціў галаву, адчуваючы, што і бацька кажа праўду, але ўсё роўна не адступаўся ад свайго:

– Я пра ўсё ведаю… Купі, га?

– Калі не будзе ў цябе “траякоў” у школе, тады і куплю. Што з табой паробіш.

– Праўда, татачка? – загарэліся радасцю вочы ў хлопчыка. – Не падманіш?

– Не падману.

Бацька сказаў, каб толькі адчапіцца ад сына, бо не адрываўся ад праса. А пра цюцьку… У яго былі свае меркаванні: за жывой істотай трэба пастаянны догляд. Вунь колькі бадзяжных сабакаў бегае па горадзе: нагуляюцца дзеці, нацешацца, а потым бацькі выганяюць чатырохногіх сяброў на вуліцу. Жыві і выжывай, як хочаш. А іншыя і пракарміць не могуць – вунь якая дарагавізна на ўсё, ашчаджаеш кожную капейчыну, каб размеркаваць на кожны дзень і не памерці з голаду. Хаця ніводзін беларус ніколі з голаду не памёр, але ўсё ж… Спадзяваўся бацька, што перагарыць сын у сваім жаданні і тады ўсё адпадзе само сабой.

Змітрок падышоў да акна, глядзеў скрозь заінелыя шыбы, як на двары падае лапісты снег, углядаўся ў шэрае сутонне, і з яго вачэй беглі слёзы крыўды. Да маці ён зусім не звяртаўся са сваёй просьбай, бо яна апошнім часам нейкая злая стала, сварыцца без дай прычыны – на бацьку, на яго. А найчасцей, калі пойдзе па крамах нешта купіць, каб згатаваць паесці. І таму ён загадзя ведае, што яна адкажа, калі сунешся да яе… На запацелай шыбіне Змітрок намаляваў пальцам цюцьку. Хвост у яго задраны кручком, а носам уткнуўся ў зямлю – як быццам нешта нюхаў…

…Якім жа было вялікім здзіўленне бацькі, калі ўсе селі за святочны стол, каб сустрэць Новы Год, паказаў яму свой дзённік. За апошнюю чвэрць не атрымаў сын ніводнай “тройкі”.

– Малайчына! Можаш, калі пастараешся.

– Ты абяцаў, тата… Я сваё слова стрымаў. Цяпер чарга за табой. І вось што я скажу табе – цяпер я буду вучыцца толькі на “чатыры” і “пяць”.

Маці з цеплынёй паглядзела на сына. Сын чакаў адказу, а бацька ўжо хмурыў бровы, ніяк не мог прызнаць сваё паражэнне. Ужо не так і радавала паведамленне Змітрака.

– У цябе вунь і шапкі добрай няма, трэба купіць –

холадна на вуліцы…

Бацька спрабаваў пераканаць сына, што акрамя цюцькі яшчэ шмат праблемаў у сям’і.

– Нічога, мне і ў старой цёпла. Купі лепей сабачку.

– Што ж, – уздыхнуў бацька, адчуваючы, што сын ужо не адчэпіцца ад яго, тым больш, што атрымаў добрыя адзнакі і паверыў яго слову, – будзе ў цябе чатырохногі сябар. Добра.

Бацькі пераглянуліся, на іх тварах засвяцілася лагодная ўсмешка.

Заўсміхаўся і Змітрок.

…Кожны дзень чакаў сын, калі бацька прыйдзе з працы. З хваляваннем чакаў, калі бацька цаляў ключом у шчылінку, калі адчыняў дзверы, – і расчаравана чуў, што маленькая істота не падавала голасу. Маўкліва адварочваўся і ішоў да стала.

Тое адбылося ў пятніцу. Гаспадар прыйшоў дадому позна, пад поўнач. Змітрок ужо ляжаў у ложку, але сон чамусьці не ішоў да яго. У школе пасварыўся са сваім лепшым сябрам Антонам – той прыставаў да яго з падкавырыстымі пытаннямі пра сабачку. Калі Змітрок сказаў, што бацька паабяцаў купіць, то сябар, перакрывіўшыся тварам, здзекліва праказаў: “Ты не ўбачыш свайго сабачку, як не ўбачыш учарашняй ночы…” Здзекаваўся, само сабой, каб пазлаваць яго, каб укалоць.

Скрозь дрымоту падалося яму, што на вуліцы, пад акном, заскавытаў жаласлівым голасам цюцька. Прасіў, мусіць, дапамогі, а мо і есці хацеў. Прыслухаўся пільней – не, на вуліцы, а недзе бліжэй. Тады – дзе?

Не здагадваючыся пра радасць, якая агорне яго праз хвіліну, выйшаў у калідор. На газеціне, якую падаслаў бацька, сядзеў шчанючок і хлябтаў з місы малако.

Змітрок не паверыў сваім вачам – усклікнуў радасна, абняў бацьку, прытуліўся да яго.

– Дамогся свайго? – паглядзела маці на сына, але на гэты раз гаварыла нязлосна, нават усміхалася, бы радавалася, што ў сына з’явілася маленькая радасць.

– Татачка, дзякую!

Шчанюк быў не пародзісты, тое Змітрок адразу зразумеў, але тое ўжо не мела абсалютна ніякага значэння. Яны пасябруюць, паразумеюцца, між імі будзе суладдзе, і цяпер Змітраку будзе каму выказваць свой душэўны боль, дзіцячыя сумненні, нават параіцца з ім па важных жыццёвых пытаннях. А ёсць жа пытанні, якія не даверыш нават маці і бацьку – пра Сусвет, ад чаго баліць душа і нагортваецца нечакана крыўда ад таго, што няма ладу ў сям’і, чаму маці штодзённа сварыцца і бурчыць, чаму… Ды мільён “чаму” непакояць і турбуюць хлапчука, і нікому ў свеце няма клопату да яго праблемаў, а цяпер… А цяпер у яго ёсць суразмоўца і найлепшы сябар!

– А якая ў яго прыгожая белая плямінка! – пагладзіў хлопчык па дрыготкай спіне жывую істоту. – І кропачка на ёй, як апазнавальны знак.

Але бацька не чуў яго радасных слоў, – мыў пад кранам рукі.

…Міналі дні, месяцы…

З няўклюднага цюцькі вырас прыгожы і вёрткі, з разумнымі вачыма, сабака. Ён спаў на старым шынелку, у якім некалі бацька прыехаў з войска дадому. Змітрок раніцай, да школы, выбягаў з ім на вуліцу, карміў, даглядаў.

Перамяніўся дужа Змітрок. Стаў больш акуратны, як бы пасталеў. І ў школе ў яго ішлі добра справы – настаўніца толькі дзівілася такой перамене і радавалася. Цюцьку назваў хлапчук коратка і прыгожа

– Дак. Слова “ідак” раздзяліў на дзве палавіны. Вось другая палавінка і стала вызначальнай. І адгукваўся сябар на кароткі покліч, хвастом віляў, падскокваў ад радасці.

Увесну, калі пацяплела, Змітрок пасяліў Дака ў будан, які змайстраваў бацька. Дак праводзіў хлопца нават да школы, а потым вяртаўся да будкі. Ведаў, калі гаспадар будзе ісці са школы, – бегаў сустракаць. І тады ўжо разам вярталіся дадому.

Потым прыйшло лета. Цэлае лета разам – ад раніцы да вечара. Дак разумеў кожнае слова хлопца, толькі адказваць не ўмеў. Першага верасня зноў пайшлі разам у школу. Калі Змітрок стаяў у шарэнзе на школьнай лінейцы, Дак схаваўся за прыбудоўку і адтуль назіраў за школьным святам. Калі ж усе пайшлі ў свае класы, і ён вяртаўся дадому.

Цёплай выдалася восень. А потым нечакана выпаў першы снег. Кожны дзень прыбягаў Дак да школы, на прывычным месцы сядзеў і чакаў, калі расчыняцца дзверы і з радаснымі воклічамі высыплюць дзеці ў двор…

І кожным разам радаснай адбывалася сустрэча.

А аднойчы Дак не сустрэў Змітрака – не аказалася яго на звыклым месцы. Нешта нядобрае падкацілася да грудзей, няўцямнае горычнае прадчуванне апякло дзіцячае сэрца. Дака не аказалася і ў будане. Не было яго і ў хаце – падумаў, мо хто зачыніў яго там. Хлапчук ababeг увесь Петрыкаў, усю ваколіцу – і следу нідзе не пазначылася. Бегала шмат сабакаў, але сярод іх Дака не было. Распытваў у людзей, нават аб’яўку напісаў і расклеіў па слупах, як тое рабілі іншыя, у каго прападалі сабакі, – ніхто не адгукнуўся.

– Не перажывай, сын, – супакойваў бацька, бачачы, як блізка бярэ ён да сэрца знікненне свайго сябра, – мо дзе пад машыну трапіў, ці мала што…

У голасе бацькі, як адчуў Змітрок, спагады і спачування

не было, ён як усё роўна ведаў, што такі лёс мог напаткаць Дака. Дзіўна тое было чуць сыну.

– Не мог ён пад машыну, – пярэчыў сын, не стрымліваючы слёз, – я яго навучыў бегаць далёка ад дарог. Ён усё-усё разумеў.

Сын плакаў усё больш і больш, балюча перажываючы страту свайго малога і разумнага сябрука. Не мог змірыцца з гэтым, не мог паверыць у тое.

– Мой знаёмы абяцаў табе харошую шапку пашыць, – ні з таго ні з сяго прамовіў бацька, – бо вунь якія маразы пачалі пякці на вуліцы...

Сын не чуў яго слоў, і таму не адрэагаваў на бацькавы словы. У яго ўздрыгвалі плечы. Перад вачыма стаяў Дак і разумным позіркам паглядаў на яго, нібы нешта хацеў сказаць ці патлумачыць...

Дак потым прыходзіў і ў сны. Яны разам бегалі па лузе, гулялі ў хованкі. А ў апошнюю ноч прыснілася нешта неверагоднае. Дак бегаў побач, а потым ператварыўся ў шапку, папытаўся нават, ці падабаецца ён яму такім.

– Дзе ты, Дак? – пытаецца Змітрок, пільна прыглядаючыся да шапкі, пад якой схаваўся сябар. – Ты дзе, адкажы?

– Ды тут я, хіба ж не бачыш? То я перад табою так выглядаю... Затое табе будзе цёпла, Змітрок. А за мяне не перажывай.

Хлопчык адразу прахапіўся. Доўга не мог зразумець, чаму такі прысніўся сон, і чаму Дак назваў яго Змітраком. І хлопчыку стала невыносна балюча, і ён не ведаў, як пазбавіцца ад таго болю...

...Вечарам у хату ўваліўся бацька. Быў ён на добрым падпітку, расхрыстаны, вясёлы, хістаўся. Ад яго несла гарэлкаю, капустай і селядцом.

– Ну, сын, радуйся! Цяпер не будзе холадна тваёй галаве, – бацька зноў пахіснуўся, ідучы да яго, выцягнуў з сумкі шапку з бліскучай футры. – На, бяры, насі. Цяпер маразы для цябе не страшныя. То дзед Мартын пашыў табе такую шапку – праўда, прыгожая?

Калі Змітрок узяў у рукі шапку, яго як токам працяло ўсяго – з галавы да ног: ён пазнаў тую шапку, якую бачыў у сне. Шапка замест Дака. І ўбачыў белую плямінку, на якой абазначылася чорная метка. Гэтую плямінку любіў гладзіць Змітрок, і тое падабалася Даку… Нешта балючае пеканула ў левым баку, потым шпырнула ў скроні. Ён закрычаў, зразумеўшы ўсё. Усё захісталася, закружылася перад вачыма.

– Гэта ты… гэта ты забіў яго… Гэта ж Дак, а не шапка! То ты забіў яго, ты, ні ў кога такой плямінкі не было, толькі ў Дака! Я пазнаў яго!– Змітрок закрычаў, што было сілы, замахаў рукамі і не ведаў, куды падзець сябе і што рабіць. Ён не памятаў ужо сябе – гора адабрала ад яго пачуццё свядомасці і рэальнасці.

– Што ты пляцеш?! – прамовіў пакрыўджаным голасам бацька, і тут жа, як што зразумеўшы і адчуўшы, прытуліў моцна да сябе сына, які біўся ў дзіцячай гарачцы, чаго з ім ніколі такога не здаралася. Стараўся адабраць ад яго боль, суцішыць хаця б, але тое ніяк не ўдавалася. – Супакойся, сын, супакойся…

З сынам рабілася нешта неверагоднае і незразумелае. Нават маці, убачыўшы тое, не на жарт перапалохалася, не ведала, якой даць рады. І нічога лепшага не прыдумала, як пабегла да суседзяў, у якіх быў тэлефон, – выклікала “хуткую”.

…Доктар “хуткай дапамогі”, пажылы чалавек, у акулярах, агледзеў яго ўважліва, паслухаў пульс. Распытаў, што здарылася, чаму хлопчык перастаў гаварыць… Гаспадар мусіў прызнацца ва ўсім.

– Вы сыну нанеслі непапраўную вялікую душэўную

траўму, – уздыхнуў медык. – Не ведаю толькі, ці ўсё абыдзецца... У дарослых гэта – інфаркт. Я выклічу групу кардыёлагаў, хай яны агледзяць хлапчука.

Бацька сеў на табурэтку, абхапіў рукамі галаву.

Маці плакала, седзячы побач з сынам, гладзіла па галаве.

Сын ляжаў з зажмуранымі вачыма – у гэты момант яму не хацелася ні з кім гаварыць. А хоць бы і хацеў тое зрабіць, не змог бы – у яго адняло мову. За акном, у двары, падаў голас нечы сабака. Але яго голасу Змітрок не чуў. І добра, што не чуў.

Недзе за поўнач бацька падышоў да вешалкі, зняў з кручка шапку. Пакруціў яе у руках, пагладзіў белую пляміну, падышоў да акна і расчыніў фортку.

З усяе сілы шпурнуў непатрэбны падарунак у цемру, на вуліцу.

І потым яшчэ доўга стаяў каля акна, курыў, думаючы пра нешта сваё і не ведаў, як вымаліць у сына дараванне...

Начное падарожжа

Можа і казка

Занядужаў Мікітка, захварэў. Мо і не захварэў, але і бадзёрым сябе не адчуваў. Маці паклікала доктара, і Айбаліт, гледзячы на яго пранiклівым позіркам, прамовіў:

– Няхай хлопчык дома пабудзе, у школу яму нельга ісці.

Мікітка вучыцца ў трэцім класе, добра вучыцца, любіць маляваць, вершыкі напамяць расказваць.

Сумна яму аднаму дома. Вось каб у яго быў брацік ці сястрычка, то тады яму было б з кім словам перакінуцца, а так... Колькі разоў гаварыў тату і маці, каб купілі яму браціка, дык яны кожны раз знаходзілі прычыну: “Вось назбіраем грошай, тады і будзе ў цябе і брацік, і сястрычка...” А колькі ж тады трэба грошай ім, каб хапіла? Вунь адну машыну купілі, другую, катэдж пабудавалі, – дык хіба б не хапіла тых грошай на браціка? Не разумеў іх сын...

У той вечар да яго прыйшла маці, прачытала казку пра начныя зоркі, пра месячык, пацалавала ў лоб, сказала “дабранач” – і пакінула аднаго.

А спаць не хацелася – спаў днём. У акно зазірнула цікаўная поўня, падалося хлопчыку, што месячык заўсміхаўся яму, міргануў нават правым вокам. Мікітка устаў з ложка, падышоў да падваконніка, сеў на табурэтку і, падпершы падбароддзе рукамі, пачаў неадрыўна глядзець на жоўты сланечнік месячыка. Потым вочы пачалі міжволі прымружвацца, па целе разлілося млявае цяпло, загайдалася наваколле...

– Бачу, сумна табе, хлопчык, – прамовіў месячык, ужо спусціўшыся з неба. Сеў на падваконнік побач з Мікіткам.

– Сумна. Аднаму сумна.

– Разумею цябе. І я адзін, як ты. Сонца не бачу, яно з другога боку зямнога шара. Адно што зоркі гуляюць са мной у хованкі, а так больш ніякай забавы няма.

– І табе, бачу, сумна?

– Ды не заўсёды, Мікітка! Такое рэдка бывае. А я ўбачыў, што ты адзін сядзіш, дык рашыў цябе трошкі павесяліць.

– Павесяліць? А як?

– Як? – перапытаў Месячык. – А давай з табой пагуляем па начным Гомелі, га? Я кожную ноч па вуліцы гуляю...

– Мяне маці не пусціць, – уздыхнуў хлапчук. – А раптам яна зойдзе ў мой пакой, а мяне няма? Яна ж хваляваецца будзе…

– Твае тата і маці моцна спяць. А мы доўга і не будзем гуляць, з гадзінку, не болей.

Мікітка і не заўважыў, як яны апынуліся на Ірынінскай вуліцы. На лаўцы сядзела незнаёмая жанчына і нешта вязала спіцамі.

– Хто гэта? – паўшэптам спытаў хлопчык.

– Князёўна Ірына Паскевіч, – гэтак жа ціха адказаў Месячык. – А другое жыццё ёй даў наш гомельскі скульптар Зміцер Папоў.

Падышлі бліжэй.

– Вітаем вас, шаноўная спадарыня! – павітаўся Месячык, схіліўшыся ў паклоне. – Мы вось з Мікітам гуляем, да вас прыйшлі ў госці. І вас запрашаем пагуляць па горадзе. Вы не супраць?

Ірына, паклаўшы клубок з ніткамі на лаўку, няспешна ўстала.

– А куды мы пойдзем? – пацікавілася князёўна.

– У ваш парк – яго так любяць гараджане. Добрую вы памяць пакінулі пасля сябе…

Насупраць рыбнай крамы, адклаўшы ўбок венік на доўгай палцы, чапурылася перад люстэркам дворнічыха Гамяліна. Узірнецца, кудзеркі паправіць, колькі разоў махне венікам, зноў у люстэрка ўглядаецца, – францiха, няйначай.

– Вітаем цябе, Гамялінка! – прывіталася князёўна Ірына. – Добра ты падмятаеш вуліцы і двары нашага горада, малайчына! Чысценька ўсюды.

– А як жа пані-спадарыня! – усміхаецца дворнічыха. – Да раніцы мне трэба зрабіць парадак, каб людзі, ідучы на

працу, убачылі чыстыя і падмеценыя вуліцы…

– Пайшлі з намі – трошкі прагуляемся? – прапанавала Ірына. – Адпачні.

– А як жа мая праца? – здзівілася Гамяліна. – Я ж як на ваенным пасту тут знаходжуся. Прагул запішуць…

– Не хвалюйся, родненькая, начныя гадзіны вельмі ж доўгія, ніхто і не заўважыць тваёй адлучкі…

Мікітка здзіўлены, нічога не разумее. Днём хадзіў па вуліцы, дык бачыў толькі скульптуры, выраблены таленавітым мастаком, але яны не рухаліся. Дык, значыць, яны ажываюць ноччу і жывуць сваім жыццём? Цікава… Во як добра, што Месячык паклікаў яго ў такое цікавае падарожжа. Сябрам у класе расказаць – не паверыць…

Каля тэатра завіталі да Кірылы Тураўскага – Залатавуста зямлі Паляшуцкай, нізка пакланіліся патрыярху, папрасілі дазволу звярнуцца да яго.

– Вазьміце і мяне ў вашу вандроўку! – апярэдзіў іх святы Кірыла, ведаючы, з чым яны звернуцца да яго. – Мне тут добра стаяць – непадалёку сабор святых Пятра і Паўла, мяне радуе мелодыя званоў, рады, што шмат людзей прыходзяць памаліцца ў храм…

Князёўна Ірына наклала на сябе крыж, схілілася ў паклоне:

– Ведаем, што мацнее наша радзіма малітвамі вашымі і святой патронкі і асветніцы Беларусі найпадобнейшай Еўфрасінні-Прадславы, князёўны Полацкай, ігуменні манастыра святога Спаса. Уратуй, Госпадзе!

Пахадзілі па парку, пастаялі на ўзвышку. На вежу нават ўзабраліся, агледзелі наваколле – далёкія высотныя дамы, тэлевежу, якая свяцілася, як навагодняя елка. Зверху горад прыгожы, асветлены агнямі, яны як светлячкі ў лесе, пераміргваліся зялёнымі і чырвонымі агеньчыкамі…

– А хто гэта ўнізе, на беразе Сажа? – спытаў Кірыла Тураўскі. – З майго месца мне яго не відаць.

– То, святы айцец Кірыла, першы пасяленец гомельскі, – прамовіла Гамяліна, – давайце спусцімся да яго!

Першы Пасяленец, стоячы ў ладдзі, веславаў, не звяртаючы на гасцей увагі. Шэрыя хвалі біліся аб борт яго чоўна, шэрая рысь глядзела наперад, быццам лоцман паказвала дарогу. Яны жылі, здаецца, не ў гэтым часе, яны знаходзіліся ці то ў далёкім будучым, ці ў сівым мінулым...

– Стаміўся я, Рысь, – уздыхнуў Пасяленец і сеў на карму, – што ў нас наперадзе?

– Госці да нас ідуць, мой гаспадар!

– Госці? Гасцям мы заўсёды рады. Запрашай іх да нас! Хай сядаюць у човен, я іх пакатаю па Сажы...

– Дзякуй за запрашэнне, Пасяленец! – прамовіў Кірыла Тураўскі. – Хай табе заўсёды памагае Бог у тваім падарожжы!

– І вам усім доўгіх гадоў жыцця! Рассаджвайцеся зручней, будзьце, як дома. Завуць мяне Гомій. Гэта ад майго імя будзе названа паселішча, якое тут пазней узнікне. А прыплыў я па Сажы з далёкіх краёў. Мне тут дужа спадабалася, і я рашыў тут кінуць якар.

Мікіта хацеў пагладзіць рысь, але пабаяўся. Тады звер сам падышоў да хлопчыка і пачаў лашчыцца. І тады ўжо хлопчык дакрануўся да цёплай поўсці, і здзівіўся, які даверлівы і пяшчотны звер гэтая рысь.

Час праляцеў хутка. Гомій гнаў і гнаў ладдзю наперад, з Сажа паплылі па вадзе Дняпра, і як толькі паказаўся старажытны Кіеў, развярнуў лодку і пагнаў яе зноў назад... Але назад плылі як быццам пад зямлёй.

– Не хвалюйцеся, – растлумачыў тут жа кормчы, – цяпер мы плывем па Нірэі, старажытнай рацэ, а яна працякае пад зямлёй... Тут шмат крыніц, якія сілкуюць гэтую

раку…

І нечакана апынуліся зноў на беразе Сажа, у тым жа месцы, адкуль і адплывалі ў Кіеў. Гомій, пакінуўшы ў лодцы вясло, далучыўся да іх кампаніі, і ўсе разам прадоўжылі начное падарожжа. Рысь нячутна ступала паперадзе, з цікавасцю разглядаючы наваколле.

А потым усе разам накіраваліся да цырку. Пабачыўшы іх яшчэ здалёк, забрахаў цюцька. Па прыступках туд-сюд хадзіў чалавек у капелюшы з кароценькімі палямі, – апіраўся на кавеньку, углядаўся пад ногі, пра нешта думаючы.

– Дык гэта ж клоун! – адразу пазнаў яго Мікітка. – Я фатаграфаваўся з ім нядаўна, калі прыходзіў з татам у цырк.

– Правільна, Мікіта, гэта слынны Аловак, расейскі Карандаш. Ён смяшыў разам са сваім сабачкам мільёны людзей.

– Дзядуля Аловак, вам наша начное вітанне! – падышоў да яго Мікіта. – Пра што вы так задумаліся, што на нас не звяртаеце ўвагі?

– Як не звяртаю? А мой цюцька хіба вас не заўважыў? А я абдумваю новы нумар праграмы, якая адбудзецца пад Новы год у гэтым цырку. Запрашаю вас усіх, шаноўныя, на Навагодні баль.

– Ён будзе ноччу?

– Так. Як скончыцца вячэрні паказ, як пагаснуць агні рампы, мы будзем радаваць начных гледачоў сваім мастацтвам.

– Абавязкова прыйдзем!

– Можна і мне з вамі пагуляць па горадзе? – раптам спытаўся ў іх клоун. – І мой Гаў-Гаў хоча прагуляцца…

– Можна! Можна! – узрадаваўся Месячык. – Нам весялей будзе!

І вясёлая кампанія рушыла далей.

Паперадзе бег Гаў-Гаў – то рухаўся на задніх нагах, то на пярэдніх, куляўся, а то падскокваў нібы мячык.

Не заўважылі, як прыйшлі на чыгуначны вакзал. А там процьма народу – хто прыязджае, а хто ад'язджае. Добра, што іх ніхто не бачыў, а мо і бачылі, ды ў гэтай мітусні і спешцы не было людзям калі зірнуць на незвычайных падарожнікаў.

Адзін толькі пасажыр паглядзе на іх: ён сядзеў на лаўцы побач з вялізным чамаданам. Ветла заўсміхаўся, усклікнуў:

– От добра, што вы прыйшлі праведаць мяне, а то сяджу тут, і ніхто не загаворыць са мной. Днём, праўда, падсаджваюцца дзеці, фатаграфуюцца, нешта мне гавораць. Але я іх не чую…

– А чаго ты тут сядзіш – спазніўся на поезд?

– І так, і не так… Калі я прыходжу перад поўначчу – калі на табло свеціцца 23.59, – то яшчэ рана сядаць у вагон, а калі свеціцца 00.01, то позна – спазняюся… Не паспяваю дабегчы да свайго вагона. Вось так і жыву – то рана ўставаць, то спазняюся. І ўжо каторы год вось і сяджу тут, на вакзале, хаця квіток у кішэні… Ды і чамадан мне зрабіў скульптар, што і не падняць.

– А куды ты едзеш, шаноўны? Дарэчы, а як цябе завуць?

– Еду – сам не ведаю куды. А завуць як? Сорамна, але я не ведаю свайго імя. Мяне скульптар вырабіў, а імя забыўся даць.

– Мы будзем цябе зваць… Вечпас – вечны пасажыр, добра?

– Добра, Мікітка, добра, – абрадваўся пасажыр, – вельмі падыходзіць мне такое імя.

– Пайшлі з намі гуляць, Вечпас? – прапанаваў Мікіта. – Бачыш, колькі нас, і нам весела. Ты ж Гомеля нашага

не бачыў.

– Дык як яго ўбачыш, калі я тут днюю і начую… А чамадан мой куды?

– Няхай застаецца твой чамадан, – параіла Ірына, – яго ніхто не падыме… А што ў ім, дарэчы?

– Ды рукапісы гісторыі Вялікага Княства Літоўскага. Станаўленне дзяржавы… І тут знаходзіцца Біблія Тураўскага Княства, якое перапісваў ваш спадарожнік – Кірыла. Я іх ніколі не чытаў, адамкнуць чамадан не ўмею. Скульптар нейкі замок адмысловы вырабіў – ніводзін ключ не падыходзіць.

Мікіта прамовіў:

– Калі я буду вучыцца ў старэйшых класах, і буду вывучаць гісторыю, то абавязкова прыйду і памагу адамкнуць чамадан. І разам прачытаем унікальныя старонкі.

– Буду чакаць, Мікіта!

– Куды рушым далей? – папытаўся Месячык у вандроўнікаў.

– Я ведаю, куды, – першым адгукнуўся Вечпас. – Пайшлі да маіх сяброў – маладзёнаў. Яны ніяк не могуць ажаніцца. Калі ноччу прыходзяць да дзвярэй ЗАГСа, то яны зачыненыя. Вось тады яны і прыходзяць да мяне ў госці, скардзяцца, што не могуць пабрацца шлюбам. А днём стаяць на варце кахання і не могуць зварухнуцца…

– А як іх завуць? – пацікавіўся Мікітка.

– Я іх назваў Каханы і Каханая.

А яны ўжо чакалі, калі падыдуць да іх начныя госці, ўсміхаліся. Яна, любуючыся ружай, трымала свайго абранага пад руку. Перад тым, як прадоўжыць далей начны шпацыр, святы Кірыла дабраславіў іх, і, перахрысціўшы, – павянчаў.

І ўсе шчыра павіншавалі Каханага і Каханую…

………………………………………………………………………………

… Падарожнікі ўзялі ў сваю кампанію Гулівера, помнік якому паставілі на ўскрайку горада, Багдана Хмяльніцкага, нават Аляксандра Пушкіна, які тут жа напісаў паэму пра Гомель і пра закаханых, Паскевіча, – хацелі сабраць усіх-усіх, каго скульптары-дойліды стварылі ў бронзе, ды…

Ды нечакана на вежы Палаца Паскевічаў ударылі званы гадзінніка, напомніўшы сваім меладычным пералівам пра час.

– Ой! – хапілася за шчокі Гамеліна. – Я ж сваю працу не да канца зрабіла! Пара нам разыходзіцца.

– Пара! – згадзілася князёўна Ірына. – Добрай раніцы ўсім!..

– Пара! Пара ўставаць, Мікітка! Добрай раніцы!

Нічога не разумее хлопчык, уцяміць не можа, чаму схілілася над ім матуля. А куды ж падзеліся яго начныя сябры?

– Мама, а куды князёўна Ірына падзелася? – з крыўдай у голасе спытаў маці.

– Якая князёўна? Мо прыснілася яна табе?

– Ды не, мы ўсю ноч з ёю гулялі па горадзе.

Маці ўсміхаецца, радуецца, што сыну сняцца добрыя сны, значыць, адступіла ад яго хвароба, папраўляецца.

– Дагледзіш ноччу свае сны, а цяпер пара ўставаць. Сёння ж табе ў школу – хіба забыўся?

– Ды не, помню! – радасна ўсклікнуў Мікітка, і борздзенька падняўся з ложка.

Калі ж маці праводзіла сына ў школу, а ішлі яны паўз скульптуру князёўны Ірыны Паскевіч – па вуліцы

Ірынінскай, – папрасіў маці:

– Ты пачакай, я на хвілінку…

Падбег да скульптуры, уклаў у руку складзены ўчацвёра аркушык паперы, нешта прашаптаў. Потым падышоў да маці, азірнуўся – танклявая грацыёзная дзяўчына імкнулася сысці з прыступак, але чамусьці вагалася… Яна, здаецца, усміхалася, нешта спрабавала сказаць, гледзячы на хлопчыка.

– Што за паперку ты ёй аднёс?

– Гэта сакрэт, мама.

А ноччу князёўна Ірына прачытала пасланне.

Яно было кароткім: “Дзякую, спадарыня князёўна Ірына, за начное падарожжа! Мы і сёння будзем гуляць па горадзе? Да сустрэчы!..”

… Шмат чаго цікавага здараецца, калі Гомель ахутвае ноч…

IX

Прытча

“Ты – сапраўды Сын Божы!”
“Пакайцеся, бо наблізілася Валадарства Нябеснае”.
Мф. (14:33; 3:2)

1.

Бог жыве на Беларусі…

2.

Ён стаяў пасярод плошчы, поўнай markdown-free рознага люду.

нападпітку.

– Зовут тебя как? – дапытваўся міліцыянт, стараючыся ўсё запісаць у пратакол.

Ён маўчаў, гледзячы скрозь іх, як і не бачачы іх.

– Ты глухой, что ли? – зноў падступаўся да яго сярэдніх гадоў лейтэнант, у яго балела галава – учарашняя п’янка-пагулянка не прайшла бясследна.

Затрыманы узяў чысты аркуш паперы і напісаў рымскімі лічбамі – IX.

– Что означает девять?

Падышоў памочнік лейтэнанта, здзіўлена паглядзеў на напісанае, выказаў меркаванне:

– Можно подумать, что ты – Иисус Хрыстос. Распятый на кресте и пикой прободённый…

– Ты сказаў, – прамовіў ціха.

– Бэнээфовец? – пацікавіўся лейтэнант. – У нас только бэнээфовцы на родном языке разговаривают. Мужицкий язык у нас не в почете.

– А ў Бібліі гаворыцца, што да Бога ў сваіх малітвах трэба звяртацца толькі на роднай мове, а не на чужынскай, – толькі тады малітва будзе мець Боскую сілу. Лічба дзевяць азначае тое, што ў дзевяць дзяржаваў я паслаў сваіх апосталаў – і яны прапаведвалі, угаварылі народы, каб не будавалі больш на сваіх землях атамныя пачвары…

– А ты кто? – зноў гучыць пытанне.

– Я той, хто даў вам святло. Хто забраў чалавечы боль. Як і твой галаўны боль забяру прама цяпер.

– Ты – энергетик? – недаўмявалі дапытчыкі, і нешта запісвалі ў пратаколе.

Схіліў галаву, не меў жадання больш гаварыць з імі.

Лейтэнант адчуў: боль мінуў, стала лёгка. Але ён не надаў таму значэння.

Яго замыкалі ў КПЗ, пакідалі на ноч, каб раніцай зноў наладжваць допыт. А ён зноўку з’яўляўся на сваім месцы, зноў шаптаў праз боль і пакуты:

– Па…й…ся…ю…і…

Як ні стараліся яго замкнуць на вялізныя замкі-засаўкі, закаваць у кайданкі, нават сваімі дубінкамі праходжваліся па спіне і твары, загадваючы, каб ён больш не з’яўляўся на плошчы, – нічога не мянялася. Нават калі выйшаў строгі ўказ высокага начальніка пра тое, каб павыкідвалі міліцыянты з плошчаў і рынкаў усіх бамжоў, п’яніцаў і алкаголікаў, каб не псавалі выгляд агульнага і заможнага жыцця ў асобна ўзятай краіне, – ніхто не мог зрушыць яго з месца. І Ён зноў прыходзіў на сваё месца, працягваў шаптаць аднастайныя словы.

Потым і зусім перасталі прыставаць да яго, бо ведалі, што іх намаганні дарэмныя, толькі круцілі пальцам каля скроні, паказваючы на яго.

Ніхто не ведаў, дзе Ён начаваў, адкуль прыходзіў, дзе яго пастаяннае жытло і ўвогуле, ці ёсць яно ў яго…

– Па…й…ся… – шаптаў ён асмяглымі вуснамі.

3.

Горад глухі і невідушчы, чэрствы і няўдзячны, абыякавы і патануў у грахох. Адно хіба невядома – то плошча была горада, усёй краіны, ці ўсёй планеты… Ніхто пра тое не ведаў.

З кожнага дома, з расчыненых вокнаў, нават і з зачыненых, праз шкло, вылятала на вуліцу і плошчу пачварная і гучная, што аж ціснула на вушы сваім цяжарам, музыка; акрамя яе даносіліся жудасныя крыкі і воклічы – некага на тэлеэкране гвалтавалі, некага

забівалі і расстрэльвалі, вешалі, адсякалі галовы на гільяціне; ў зазыўных установах на подыюме шпацыравалі зусім голыя, хіба шворачкамі прыкрыўшы быццам бы напятыя цыцкі, пяродкі і азадкі, дзяўчаткі, жадаючы прагна адразу ж азалаціцца, прыцягнуўшы ўвагу п’янкога позірку алігарха, тройчы разведзенага, ды стаць яго жонкай; у крамах і газетна-часопісных шапіках на відавоку раскладзена чытво з фотамі тых жа зорак шоў-бізнесу з абавязковымі атрыбутам іх аголеных цыцак, падпертых знізу адмысловым падцыцнікам, – каб адразу кідаліся ў вочы сваёй прэнткасцю; а другія выданні дык і зусім, не саромеючыся і не асцерагаючыся амаральнасці, дэманстравалі жывёльныя інстынкты людзей – ляжалі ў тых позах, ад якіх пасля нараджаліся дзеці; гомікі мелі свой часопіс, лезбіянкі – свой, з аднаполымі шлюбамі таксама мелі за гонар мець свой, шыкоўна выраблены, глянцавы і тоўсты часопіс…

Усё перавярнулася і ўсе, здавалася, з’ехалі зглузду: дваццацігадовыя жаніліся ці выходзілі замуж за сямідзесяцігадовых – і наадварот; нехта мог жаніцца ў пяты-дзесяты раз, пакінуўшы ў кожнай жонкі свайго нашчадка; людзі навучыліся хлусіць і падманваць, забіваць адзін аднаго без дай прычыны; яшчэ школьнікамі падлеткі наладжвалі оргіі… Садома і Гамора.

Бог даў людзям сваю мову, але тыя людзі перарабілі сваё на чужы лад – праз кожнае слова “мать” і “рот” , “бля” і “пайшоў на…”; мову адрынуўшы, страцілі ўменне гаварыць прыгожа і адзін з адным, прызнавацца ў каханні, бо не маглі зразумець сэнсу моўленага, быццам размаўлялі глухі са сляпым, быццам галодны з наетым, эфіоп з еўрапейцам ці з лельчыцкім дзедам; мацнейшая дзяржава (маючы сваю плошчу), назваўшыся “старэйшым братам”, спаслаўшыся на тое, што яна абараняе праваслаўе, насадзіла сваю, чужынскую, для карэннага насельніцтва, мову, а прыслужнікі, задалізы і здрайцы, аднялі ў дадатак і святыя сымбалі – бел-чырвона-белыя штандары і прасторы, душу Айчыны – вершніка на баявым кані…

Народ вялізнага горада надумаўся абраць сабе важака. Абралі. Важак, назваўшыся праваслаўным атэістам, біў сябе ў грудзі, абяцаў светлае будучае, але паабяцаў-папярэдзіў адначасова, што месцічы будуць жыць шчасліва, але нядоўга, дадаўшы яшчэ, пальцам паківаўшы, "упаси вас Бог", прызнаўшыся, што за цывілізаваным светам ён нікога не павядзе…

У душах і мазгах чальцоў грамады нешта зрушылася, і не толькі ў ёй, а і нават у "старэйшага брата" – зрушылася, праўда, не ў той бок, куды паказваў Бог, а зусім у адваротным – у пекла граху і ўсёдазволенасці, блуду і пыхі, спакусы і жорсткасці, бяздумнасці і бязладнасці… Так, Садома і Гамора.

Свяціцель Ігнацій звяртаецца да нас, грэшных, гаворачы:

– Шлях да Хрыста – светласці шлях. Перад тым, як звярнуцца да Яго, мы павінны ўсвядоміць галоўнае – мы грэшныя. І што мы падаем і падаем уніз, у апраметную, калі не чуем Боскай падтрымкі. Адчуўшы і ўсвядоміўшы сваё падзенне, нам захочацца адразу ж знайсці апірышча, патрэбу ў Збаўцы, нават пагодзімся на тое, каб прайсці і прыйсці да Яго праз змірэнне, веру і пакаянне. Але той, хто не зразумее самога сябе, не ўсвядоміць сваёй грахоўнасці, сваёй пагібелі, не зможа прыняць сваёй грэшнай душой Хрыста, не можа паверыць у Яго, – таму і не можа быць хрысціянінам. Душа спустошваецца. А на пустое месца прыходзіць спакуса – пыха – і думкі тады нараджаюцца спакуслівыя: а навошта мне Хрыстос, калі я і сам разумны, бо я ж раблю дабро і сам добразычлівы, я задаволены самім сабой, і таму заслугоўваю зямных і нябесных узнагародаў.

А Гасподзь не стамляецца клікаць нас да сябе. Клікаць да пакаяння, бо гэта Яго воля аб жыцці кожнага з нас, воля, якая любіць чалавека і нясе яму вялікія дары. Пакаянне – гэта і людская воля, якая ведае грэх, баіцца граху і баіцца, любячы Бога, якая ведае страх Божы і шукае вяртання да Ойча.

Калі ж адбудзецца сустрэча волі Божай з воляй чалавека, то і адбудзецца пакаянне. Гэта і будзе тым галоўным спатканнем, якое адчыняе для нас вароты-дзверы ў Валадарства Божае, – гэта адны і тыя ж дзверы, што вядуць да Выратавання праз Пакаянне. Бо пакаянне – гэта не проста ўзрушанасць па нашых грахох, напоўненая слязьмі і смуткам, не, сапраўднае ж пакаянне – гэта тое, што робіць чалавека здольным прыняць мілату і пяшчоту Божую. Яшчэ – незвычайную і бязмежную любоў. Гэта яшчэ і тое, што насычае і ахоплівае розум, сэрца, волю чалавека падзякай да Бога, скрушанасцю сэрца, глыбокім смуткам аб сваіх грахох, узнёсласцю і здзіўленнем перад тым, што робіць Вышні з нашым жыццём…

А тое азначае ўвесь шлях нашага жыцця з Богам, бо далучаемся да таямніцы Крыжа і Ўваскрашэння. І гэтай таямніцай вымяраецца ўсё неабдымнае. Таму і гучыць “Пакаяння адчыні мне дзверы…” пасля таго, як мы праспяваем: “Уваскрасенне Хрыстова бачыўшы”. Гэта, урэшце-рэшт, тое, хто мае адносіны да таямніцы Сына Божага, Які стаў чалавекам і Які зрабіў нас здольнымі праз пакаянне быць далучанымі да Бога.

І таму гучыць ва ўсю моц заклік з нябёсаў:

– Людзі, пакайцеся! Людзі, адумайцеся! Бо наклічаце на сябе бяду.

Не чуюць чамусьці людзі кліч Бога.

Глухія, пыхлівыя, – не адчуваць свайго граху, як і не ведаюць пра яго…

4.

Плошча мела сваю назву. Называлася Пляцам Веры і Пакаяння.

Плошча бурліла, жыла сваім жыццём, не зважаючы ні на што, нават і не асцерагаючыся і не баючыся нічога і

нікога… Як і жыла ў пазамінулым, мінулым стагоддзях, – і напачатку гэтага.

Гучэў папераджальны Голас адумацца на семнаццатым годзе крыважэрнага, з крыжамі – XX – стагоддзя, – не адумаліся, і людзей ператварылі ў атэістаў – служкаў Сатаны, якія ж самі адпрэчылі Бога і ўзарвалі храмы; не прыслухаліся да Голасу таго ж стагоддзя на трыццатым і саракавым гадах, – і той жа Сатана – пад выглядам двух вар’ятаў – сутыкнуў ілбамі шмат якія народы, і загінула ў той бойцы мільёны і мільёны нявінных душаў…

А Ён стаяў тады, стаіць і сёння…

І гаварыў адны і тыя ж словы:

– Па…й…ся…лю…і…

Стаяў у лютыя маразы, калі трашчалі, набрынялыя яшчэ з восені вільгаццю, дрэвы, стаяў у спякоту, калі пад няшчаднымі промнямі сонца плавілася зямля, курэў асфальт і вяў бульбоўнік на палетках ускраіны паселішча, дзе пачыналіся вясковыя надзелы; стаяў, калі лілі зацяжныя дажджы, не звяртаючы ўвагі на непагадзь, – стаяў з непакрытай галавой, і доўгія валасы звісалі на лоб, хаваючы вочы…

Ён заўсёды быў у адным і тым жа адзенні – накінуты на плечы некалі чырвонага колеру хітон, выгаралы за доўгія гады і стагоддзі. На нагах нязменныя тэпці з драўлянай падэшвай.

Зімой нехта клаў каля Яго ног паношаныя, на выкід, кажушок ці дублёнку, зімовыя цёплыя боты. Але ніводнага разу не пакрыстаўся імі.

Ён то шаптаў нейкія малітвы, умольна гледзячы ў неба, склаўшы на грудзях крыжам рукі, і льга было падумаць, што незнаёмец маліўся не толькі за мясцовых людзей, а і за ўсё чалавецтва…

А аднойчы здарылася…

Нагуляўшыся, наблудзіўшы, нацешыўшыся, спазнаўшы ўсю асалоду грахоўнага жыцця, падышла да яго жанчына. Яна мела яшчэ не шмат гадоў, але згубіла-страціла першапачатковы выгляд прыгажосці. Сама ўбачыла і зразумела тое, а калі ж глянула аднаго дня ў люстэрка, жахнулася, заплакала, усклікнула:

– Памажы, Божачка, выбрацца з багны, у якую ўскочыла… Уратуй і памілуй! Каюся, Божа, грэшная я!

Марыя-Магдалена і сама не ведала, чаму ногі самі неслі яе на Плошчу. Яна ішла да Таго, хто стаяў на ёй і шаптаў патаемныя, не пачутыя нікім, словы… Калі падышла да Яго, зірнула на Яго, выразна пачула гучны шэпт. Нават не шэпт, а ўмольны заклік:

– Пакайцеся людзі!.. Не наклікайце на сябе яшчэ большую бяду.

Адкрыліся вочы яе, адкрыліся вушы яе, і яна ўсё зразумела, убачыла, Хто стаяў перад ёю, перад Кім яна стаяла. Падышла да Яго, укленчыла, кранулася брыжыка хітона, прашаптала:

– Грэшная я, Госпадзе! Даруй мне грахі мае і правіны.

І, можа, упершыню за доўгія гады Ён паглядзеў у вочы той, што прыйшла да Яго, убачыўшы і пазнаўшы Яго, прамовіў ці то з сумам, ці то з радасцю:

– Даруюцца табе грахі твае, Марыя-Магдалена. Ідзі з Богам, і болей не грашы.

І яна тут жа адчула незвычайную палёгку, душэўную раўнавагу і радасць пазбаўлення нябачнага, але такога важкага, грузу. І яна паверыла ў тое, што на плошчы сапраўды стаяў Гасподзь, Які ўсе гады і стагоддзі звяртаецца да чалавецтва з адной усяго просьбай – людзі, адумайцеся, людзі, пакайцеся ў сваіх грахох…

– Дзякую Табе, Божа, дзякуй Табе! – прашаптала яна, адыходзячы ад Яго.

Марыя-Магдалена, не збочваючы, пакіравала да Храма,

які стаяў на ўскраіне горада, які цудам ацалеў пры атэістычных завірухах, і які называўся Храмам Хрыста Збаўцы. Наклаўшы на сябе крыж, пераступіла парог. З амбона даносілася малітва: “Госпадзе, памілуй, Госпадзе памілуй, Госпадзе памі-іілуй!..”

У храме стаяла і не так шмат вернікаў, але яна ўбачыла, што сярод усіх, збоч, стаяў Той, Які дараваў грахі ёй…

5.

А Гасподзь не сыходзіў са свайго месца.

Ён маліўся за ўсё чалавецтва, забіраючы на сябе людскія грахі.

Ісус Хрыстос, апазнаны Марыяй-Магдаленай, стаяў на ўзвышку на амбоне Пляца Пакаяння і Веры, а паўз Яго ішлі і ішлі людзі, не зважаючы на Яго, прывыкшы да Яго. А Ён умольваў, крычаў, стараючыся дастукацца да душы кожнага чалавека:

– Пакайцеся, людзі, адумайцеся! Скіньце грахі з душы сваёй.

А да людзей далятала незразумелыя словазлучэнні:

– Па…ай…ся…лю…ад…ся…

Хрыстос і яшчэ прасіў людзей:

– Людзі, спыніцеся! Пакіньце на час свае клопаты і неадкладныя абавязкі. Сатварыце адначасова агульную малітву, – і тады тое не здарыцца, што павінна адбыцца па вашай віне і згодна граху вашага…

Людзі не чулі Яго воклічу і перасцярогі…

– І малітву прачытайце ў той час, як Я ўваскрэснуў. Агульная малітва ўсяго народу мае магічную сілу, якой валодае Бацька Мой, Ойча, Які ў Нябёсах…

Не ведалі людзі, якая бяда насоўвалася чорнай хмарай на чалавецтва ад іх бязвер’я, глухаты і граху. Не прадчувалі нават. Бо яны прывыклі жыць у бязбожнай краіне, а той лад, у якім яны знаходзіліся, лічылі, быў магутны і непераможны, нават вечны. Што пры ім ніякія катастрофы і нечаканкі адбыцца не могуць. Шчыра верылі ў тое.

А ў Святым Пісанні было ж напісана:

“І сем анёлаў, што мелі сем трубаў, падрыхтаваліся трубіць. Першы анёл затрубіў, і зрабіўся град і вагонь, зьмяшаныя з крывёю, і апалі на зямлю; і траціна ўсіх дрэваў згарэла, і ўся трава залёная выгарала.

Другі анёл затрубіў, і як бы вялікая гара, вагнём распаленая, абвалілася ў мора, і траціна караблёў загінула.

Трэці анёл затрубіў, і ўпала зь неба вялікая зорка, палаючы, нібы светач, і ўпала на траціну рэк і крыніцы водаў. Імя гэтай зоркі палын; і траціна ўсіх водаў зрабілася палыном, і многія людзі памерлі ад водаў, бо яны прагорклі…”

Не ўсе чыталі, а калі б і чыталі, то не надалі б асаблівага значэння прарочым словам, не расшыфравалі б іх сапраўдны сэнс.

6.

І быў год 1986-ы…І быў красавік, канчатак яго – 26-га.

І выбухнула на Чарнобыльскай АЭС бомба, роўная сотням і тысячам бомбам, што ўпалі на Хірасіму і Нагасакі.

І сталі горкімі і атрутнымі воды, і людзей пранізалі смяротныя нябачныя атрутныя промні-стрэлы, – і яны загінулі і працягваюць паміраць і па сёння…

7.

А пасярод Плошчы Пакаяння і Веры стаіць і па сёння Вышні, засцерагае, просіць тых, хто заблудзіўся, хто ідзе не да святла, а да цемры:

– Людзі, пакайцеся!..

І яны чуюць чамусьці іншыя словы, альбо зусім не чуюць Яго.

Не пачулі, маючы вушы, і таму так здарылася, што Сатана паддурыў, падбухторыў зноў іх, паабяцаўшы ім зямныя даброты і багацці, нават без іх агульнай згоды ўзяўся збудаваць для іх атамнага Монстра для іх, зацьміўшы розум іх…

8.

Але верыцца (бо інакш і быць не можа!), што неўзабаве сыдуць-сплывуць чорныя крыгі з блакітнай роўнядзі ракі, рассеецца шэрае неба над родным краем, і народ адумаецца, набярэцца розуму і знішчыць атамную пачвару, адправіць яе ў апраметную, бо…

... на Беларусі Бог жыве…

Жнівень, 2011 год, Адэса, Кіеў, Чарнобыль

Голуб на плячы альбо Сустрэча з анёлам

Рыгор Каробка ўбіўся ў аўтобус перадапошні.

Ледзьве ўцягнуў за сабою цяжкую, ледзьве рукі не паабрываўшы, валізу – чамадан. Зачапіў нейкую віскатлівую, у жоўтым капелюху, цётку, і яна закрычала на ўвесь аўтобус, хоць вушы затыкай:

– Куды ты прэш, калхознік? Касцюм мне запэцкаў! Жыцця ад вас няма гарадскому чалавеку.

– Даруйце, я незнарок... – паспрабаваў слаба апраўдацца Рыгор, але цётка не сунімалася, лямантавала, здавалася. Яшчэ грамчэй і агрэсіўней.

Стаяў на адной назе, а другую не ведаў, куды і ўплішчыць, – скрозь людскія чаравікі, туфлі, басаножкі нагі не прасунеш зноў жа – бо калі каго кранеш ці зацэпіш, зноў пачнецца лямант...

Духата, здавалася, распірала аўтобус: людзі млелі ад гарачыні і злаваліся на ўсё. І на ўсіх.

Нехта некаму замінаў, хтосьці агрызаўся, пасылаў куды-некуды...

Чулася звычайнае:

– На таксі дабіралася б! Барыня мне тут знайшлася!

– Сам на таксі едзь...

– Пехатой дабірайцеся, калі цесна!..

– Як селядцоў у бочцы набілася, – начальства, мусіць, так не ездзіць – у іх свае членавозы...

– Члены ўрада так не ездзяць – у іх свае членавозы!..

Каробка маўчаў. Яму не прывыкаць да жыццёвых выбрыкаў. Хіба ж яму звяртаць увагу на такую драбязу, як цясноцце? Пэўна ж, гэтым крыклівым і незадаволеным людзям добра і лёгка жылося, раз так востра рэагуюць на дарожную неўладкаванасць. Гэта ж не гадзіны ехаць, як яму прыйшлося, а ўсяго колькі прыпынкаў – зайшоў і выйшаў, – і памінай, як звалі, і не ўведаеш, як зваць-велічаць дзябёлую суседку, што ўціснулася ў яго бок поўнымі гарачымі грудзьмі, ці хлапца, што ўпёрся галавой у раскрыты люк...

Аўтобус спыняўся, раскрываў з рыпеннем свае пашчы, адрыгваў жывыя порцыі пасажыраў, – а замест іх

набівалася, здавалася, яшчэ больш, але Каробка ўжо стаяў на дзвюх нагах, а чамадан засунуў у куток, сам жа заняў ужо зручную пазіцыю – яго цяпер і бульдозерам з месца не зрушыш. Падставіў твар да акенца, дыхнуў вальней – на ўсе грудзі, сустрэчны вецер крануўся прыемна твару.

Раней, калі ён без папярэджання аднойчы падаўся да сына і сеў вось так у аўтобус, што ехаў да вуліцы Каліноўскага, раз-пораз пытаўся ў людзей, ці хутка будзе патрэбная яму вуліца. Аўтобус тады, падалося яму, поўз цэлую гадзіну, а жаданага прыпынку ўсё не было, і не было...

– Вы, папаша, не волнуйтесь, – супакоіў яго тады каржакаваты барадач, – вас автобус довезет до самого конца – там и сойдете...

І сапраўды – праз колькі прыпынкаў вадзіцель і аб’явіў канечны прыпынак. Цяпер жа Каробка не хваляваўся, ведаў, што ехаць яшчэ доўга, аж пакуль не павернуць управа, дзе будзе высокі дом з адмысловымі балконамі – яны найбольш чамусьці і запомніліся яму, – а пасля ўжо заставалася ўсяго два прыпынкі.

Дзесьці на сярэдзіне шляху, калі перагружаны людзьмі аўтобус зноў спыніўся і выпусціў пасажыраў, то зайшло ўжо столькі народу, што ўціснулі-прыціснулі Рыгора да сцяны так, што хоць крычы. Ён напруціўся, упёрся ў бакавіну салона, адпіхнуў ад сябе пакрысе суседзяў, – стаў паўбокам да іх.

І тут вочы ў вочы сустрэўся поглядам з чалавекам, які разглядваў яго ва ўпор: насцярожана і зацікаўлена. Ад таго пранізлівага позірку у Рыгора прабеглі па спіне дрыжыкі, і стала адразу холадна – акурат як тады, у тое спякотнае лета...

“Ты?!” – пыталіся вочы, што ўперыліся ў яго.

“Я, Віталь, хіба ж не пазнаў?..”

“Чаму ж не пазнаў? Пазнаў...”

“Цябе-то я, мусіць, і на тым свеце пазнаю...”

“Пастарэлі мы, аднак, з табою...”

“Праўду кажаш, не маладзёнкі ўжо, час нікога не мілуе...”

Што перад ім быў Віталь Чаркашын, унук бабы Палівіхі, сумневу ў Рыгора не было – ніжняя губа рассечаная яшчэ ў дзяцінстве: у хованкі гулялі ноччу і Віталь напароўся на калючы дрот і разарваў сабе рот... Ды і без тае меткі можна было яго прызнаць – нічым не змяніўся, амаль і не пастарэў, хіба валасы выбеліў час ды рэдкімі сталі зубы, пажаўцелі ад курава. А вочы так і засталіся хітрымі і хцівымі, позірк так і пранізваў навылёт...

“Дык што, мо абдымемся па-зямляцку, павітаемся?..”

“З д’яблам табе абдымацца, а не са мною, – зямляк мне знайшоўся, – Рыгору ўжо рабілася не па сабе, нават заблажыла, цененька зазвінела ўвушшу, перасохла ў горле. – Не, нас не Бог звёў на жыццёвай сцяжыне, няйначай, д’ябал...”

Аўтобус спыніўся каля кінатэатра.

Піснулі дзверы, расчыніліся са скрыгатам і енкам, і людская хваля выплеснулася на угрэты сонцам асфальт, а разам з усімі выпхнуўся і ён, Віталь – як і пажадаў таго Каробка: “Каб ты згінуў з маіх вачэй, ірад!..”

Людзей заходзіла ўжо меней, і ён азірнуўся ў задняе шкло.

Віталь стаяў на прыпынку і глядзеў услед. Каробку падалося, што быў ён нейкі разгублены, быццам адчуваў сябе перад Рыгорам вінавата і няёмка. А мо яму, Рыгору, так толькі падалося...

За пяць хвілінаў, што ехалі, упёршыся грудзі ў грудзі, яны не прамовілі ўголас ніводнага слова. Размаўлялі мовай маўчання. Умелі чытаць думкі і пытанні па выразе твару, па выглядзе вачэй... Адчуў, як пад мокрай

кашуляй захвалявалася запознена сэрца – боль пачаў разрастацца ўсё больш і больш. Ледзь заўважна падрыгвалі рукі. У вачах стаяў шэры туман, – і ён ужо не бачыў людзей, не чуў іх галасы, воклічы, смех...

Калі зайшоў у кватэру да сына – ён, на шчасце, аказаўся дома, нявестка была на працы, – не павітаўшыся нават, не абняўшыся, хуценька дастаў з чамадана трохлітровы слоік самагонкі. Дрыжачымі рукамі адліў у кварту, а пасля наліў сабе амаль поўную шклянку. Нічога не сказаўшы, выпіў адным махам, адным глытком. Выдыхнуў з сябе паветра, выцер рукавом губы.

– Ты што, бацька. Што з табой? – устрывожыўся сын, убачыўшы такім, непадобным на самога сябе, бацьку. – Блага табе?

- Нічога, Коля, нічога. То я за смерць сваю выпіў.

Сын здзіўлена паглядзеў на бацьку, скінуў з сябе тэніску – даймала духата..

– Як гэта – за смерць? Не палохай, бацька... Мо “хуткую” выклікаць?

– Я не палохаю, сын, – бацька хрумстаў, закусваў агурком, і ужо лагодна ўсміхаўся – узрушанасць пакрысе адступала. – Смерць мяне сорак гадоў назад шукала... Абмінула. А цяпер, сын, давай па кроплі за сустрэчу. І налі ў тыя, маленькія, крышталёвыя шкалікі, што мы з маткаю вам падарылі. За сустрэчу, Коля, вып’ем...

Мікола выканаў бацькаву просьбу...

...Радавы Рыгор Каробка на вайну папаў з першых дзён. Правільней будзе сказаць – адразу, як прызвалі ў ваенкамаце. Акурат яго ўзрост падыходзіў тады – увосень спаўнялася васемнаццаць...

Ноч... Буйныя, як перспелыя жоўтыя слівы, зоркі ў небе.

Чарпак Вялікага Воза схіліўся над возерам – чэрпаў з яго ваду.

Узвод укапаўся ў зямлю, зашыўся ў яе як дазваляў рост байца. Пахла жывіцай – за спіной раскашоўваўся густы сасоннік, палыном і чарнобылем схіл гары спрэс зарос разнатраўем.

Хіліла ў сон. За дзень нагрэты пясок утрымліваў у сабе цеплыню і ўганяў у дрымоту.

– Паспі, Рыгор, не клюй носам, – гаворыць радавы Хвайніцкі, з якім паспеў пасябраваць. Хлопец з-пад Віцебска. Вясковы, дужы малец, як называюць хлопцаў на Віцебшчыне, які не раз браў на сябе важэйшую ношку, старэй на гадоў сем.

– А раптам папаўзуць, – сонна абзываецца хлопец, і прапанова сябра яшчэ больш дрымотліва дзейнічае на яго.

– Ну і што з таго? – даносіцца з цемры затоены шэпт. – Заўважым. Адбівацца ёсць чым... Не першы раз... Спі...

Ціха. Дзесьці ўнізе, ля возера, цвіркочуць конікі. Уздыхнуў цёплы вецер і пошумна прайшоўся па вершалінах сасонніку, пагладзіў даверлівым дотыкам-хваляй твары байцоў.

На Рыгора адразу ж найшла супакоенасць і млявасць: ён праваліўся ў сон і апынуўся ў сябе дома – у роднай хаце. Сярод бацькоў. Малодшая, Волечка, якую бацькі знайшлі апошняй у сям’і, за пяць год перад вайной, весела кінулася яму на рукі, закрычала радасна:

– Лыголка плыехаў! Лыголка плыехаў!..

Яна ўсё яшчэ ніяк не магла навучыцца выгаворваць літару “р”.

Маці пацалавала, бацька абняў, прытуліў да сябе, павёў да стала. Ён сабраў, аказваецца, усю сям’ю, суседзяў, каб пахваліцца сынам, яго пабыўкай, каб распытаць у яго пра вайну...

– Колькі ж ты, сын, танкаў падбіў? Пахваліся, Рыгорка!

– Гэтым не хваляцца, бацька, падбіваў – і не раз.

– Танкі! Наперадзе танкі!..

Рыгор не зразумеў, хто крычаў. Толькі бацька раптоўна знік, як і ўсе людзі, і ён ужо не ў сваёй хаце, а дзе – уцяміць не мог.

– Рыгор! Рыгор, прачніся, тваю маць! – крычаў ужо, што было сілы, сябар, катурхнуўў моцна за плячо, трывожна гледзячы наперад – у шэрае мроіва.

Каробка тут жа ўскочыў, працёр кулакамі вочы, перапытаў устрывожана:

– Дзе яны, Пятрусь?

– Ды вунь – справа ядры іх качалку, – паўзуць ад возера. Фары не ўключаюць, пруць, гады, напрамкі.

А вочы яшчэ нічога не бачуць – наперадзе суцэльная шэрань, і нічога выдзеліць немагчыма. Але вочы пакрысе прывыкаюць, робяцца пільнымі, і ён ужо бачыць чорныя пачвары, што сунуцца павольна ў іх бок.

– Цяпер, Пецька, бачу. Як жукі гнойныя паўзуць. Я гатоў, Пятрусь!

Камандзір узвода – лейтэнант Стальмахоў – з’явіўся над імі нечакана, запытаўся строга, ці ведаюць абстаноўку – вораг наперадзе.

– Мы напагатове, таварыш лейтэнант, – адказаў Пятро, – не першы раз мы з Карабком вось так перад танкамі...

– На вас, хлопцы, уся надзея, – ужо лагодней прамовіў камандзір, шмаргануўшы носам – прастудзіўся. – Тут яны і будуць перці. Гармата паможа, але і вы ня зявайце...

– Пастараемся.

– Тады – з Богам!

Зміцер Стэльмахоў – веруючы. Але ён не выстаўляў сваю веру напаказ, нават хаваўся ад старонняга вока. Аднаго разу Рыгор прыкмеціў, як лейтэнант маліўся, цалуючы крыжык, што вісеў на шыі. І зрэдзь у яго размове вырывалася “Бог паможа”, “з Божай помаччу”... У хлопца васільковыя вочы, светлыя, колеру спелай пшаніцы, валасы, ціхі, нават і не камандзірскі голас. Але не голасам браў, а кемлівасцю і дабрынёй. Амаль Рыгораў аднагодак, усяго на год-два старэйшы, а прызнавалі ў ім байца і камандзіра, і – клапатлівага бацьку.

– На Бога спа... – хацеў сказаць Рыгор, але тут жа наперадзе, за метраў дваццаць, разарваўся першы снарад, што даслаў фашысці танк – і на байцоў пасыпалася з карнявішчамі зямля, бадылле, розная пацяруха...

Сябры адразу ж упалі на дно акопа.

Камандзір узвода паімчаў на баявую пазіцыю, прадчуваючы, што бой будзе цяжкі, крывавы. Для некага і апошні. Можа, нават і для яго...

Потым снарад разарваўся позаду, сыпануўшы добра зноў на іх жвіру і камення. Але хлопцы на гэты раз не адрывалі позірку ад танкаў, што павольна падкрадваліся да іх – трымалі на прыцэле, але агню не адкрывалі, чакалі, калі прысунуцца яшчэ бліжэй..

Гахнула са свайго сховішча саракапятка – і першы танк ахапіла полымя. Затахкаў кулямёт. Зноў наперадзе разарваўся снарад – ужо бліжэй да бруствера: аж падкінула да зямлі супрацьтанкавае ружжо, што ўчэпіста трымаў у сваіх руках Рыгор.

– Цэлы, Пятрусь?

– Цэлы будзем, не загінем... – агрызнуўся ваяўніча сябар, не адрываў позірку ад сполахаў у цемры. – Трымайся, Рягор, цяпер пачынаецца вялікая-вялікая работа... І рабіць нам яе – не перарабіць...

Наперадзе, перад самым бруствeрам, успоўз перадам на ўзгорак “Т-4”, і Рыгор без прамаруджвання націснуў спускавы кручок. Моцна і балюча тарганула ў плячо, руля з пашыраным канцом выплюнула агонь, – і праз момант танк з перабітай гусеніцай закруціўся на месцы.

Калі ж павярнуўся бокам, то ўзяў на мушку паліўны бак, – зноў стрэліў. І тады танк успыхнуў полымем...

– Малаток, Рыгор, так іх, гітлера маць...

Чорныя воблакі бою ўздымаліся ў чорную ноч, хаваючы зоркі і ўсё наваколле.

У тым месцы, адкуль біла саракапятка, узнікла вялізная ўспышка агню – прамым пападаннем гармата выйшла са строю.

Пятрусь бачыў у цемры “свае” жывыя мішэні, і дасылў у той бок, прыцэльна, трасіркі. З падбітага танка беглі немчукі назад, і іх даганялі кулі, – у такія мішэні не папасці было проста немагчыма... Гэтага не бачыў Рыгор – лавіў танкі, слаў на іх смяротны агонь...

Дзве ўжо пачвары, як бы прывязаныя адна да адной, рухаліся ў яго бок. Рыгор прыкмеціў іх адразу – і стрэліў у правы танк, скоранька перазарадзіў зброю, зноў прыжмурыў вока – цэліўся... Белы слуп зямлі раптоўна вырас перад вачыма, да болю сціснула барабанныя перапонкі ў вушшу – і Каробка не вытрымаў болю, закрычаў, абхапіўшы далонямі галаву...

Страху не адчуў. Толькі нейкае жахлівае прадчуванне ці то канца, ці то пачатку нечага новага, яшчэ не зведанага ў жыцці. Грудзі распіраў адначасна і пякучы боль і роспач. Напэўна, так і крычыць немаўля, перайшоўшы ў новую стадыю свайго жыцця. Па крыку тады бабка-павітуха і вызначае здароўе народжанага...

Рыгор крыкнуў раз, потым другі, і трэці... Мо ён і не крычаў зусім, а толькі пруціўся, сілячыся нарадзіць крык. А хоць бы і крычаў, то яго наўрад ці хто і пачуў бы ў гэтай пякельнай і жудаснай начы... Ён, здаецца, і сам

сябе не чуў. Не пачуў, але ўсё ж адчуў палёгку, – як другое дыханне адкрылася ў ім перад доўгай дыстанцыяй, якую адолець яму прыйдзецца абавязкова.

І тады ж Рыгор зноў апынуўся за бацькоўскім сталом...

Але – во дзіва! – яго ўжо не радавала пабыўка. Ён жа павінен знаходзіцца там, каля возера Белае, побач з Петрусём, побач з другімі байцамі, там жа – вораг... Ну няўжо бацька не разумее, што яму ніяк нельга і на хвілінку затрымлівацца ў хаце? Тады чаго ж ён хавае ўсмешку ў пракураныя вусы? Яму ж, Рыгору, трэба неадкладна туды, да возера, трэба памагаць байцам, лейтэнанту, які верыць у Бога і ў перамогу, быць там, сярод усіх байцоў, каб біць і біць трапнымі стрэламі па пачварах з крыжамі на баку...

І сам не разумеў, чаму пакінуў пазіцыю. Уцёк, збаяўся?! Няўжо – уцёк?! Ды быць таго не можа, – ён жа нават і не думаў пра тое, нават і смерць не прымусіла б адступіць ад акопа. А цяпер што – трыбунал?! Які сорам, і якую ганьбу ён нажыў сабе...І таму ён заплакаў ад крыўды на самога сябе, караў сябе бязлітасным і жорсткім судом – за здраду і маладушнасць. І не мог прыдумаць сабе аніякага апраўдання.

...У шпіталі ён апынуўся толькі на трэція суткі...

У палаце ціха і выразна патыхала ёдам, нашатырным спіртам, нейкімі іншымі лекамі і лякарствамі. Рыгор памацаў ногі, паварушыў рукамі – цэлыя. Пакруціў галавой – здаецца, болю не адчуў.

Скінуў з сябе байкавую коўдру і ўбачыў, што ўвесь у бінтах.

І ўспомніўся бой, скаланула запозненая думка: “А як там усё скончылася – ля возера? Ці адбілі фашыстаў? А Петрусёк як, ці жывы хоць? А камандзір узвода?..”

Зноў затахкалі кулямёты, зноў далятаў да вушэй суцэльны гул кананады...

Бой для радавога Рыгора Каробкі працягваўся.

...Камандзір узвода наведаўся праз дзень.

У яго перабінтаваная галава, і выглядаў ён засяроджаным, стомленым. Рыгор адзначыў, што ў яго высветліліся валасы – быццам той светла-жоўты жвір ля возера назаўсёды пафарбаваў галаву.

– Як там усё, таварыш лейтэнант? – найперш пацікавіўся Рыгор пра галоўнае.

– Адбілі танкі. Дзякуючы табе. Цябе да ордэна Чырвонай Зоркі прадставілі.

– А Пецька як, таварыш лейтэнант? – затоена паглядзеў хлопец на камандзіра: баяўся пачуць страшную вестку.

– Пецька... – лейтэнант глыбока ўздыхнуў. – Няма Пецькі. І радавога Аколава няма, Наргуліева, Майсурадзэ, Падапрыгары таксама няма... Загінулі. Больш як палавіны ўзвода няма. Для нас Бабруйскі кацёл вунь якім нечаканым бокам абярнуўся.

Бяда параднiла іх, яшчэ больш зблізіла. Рыгор адчуў прыхільнасць камандзіра да сябе, яго шкадаванне.

– Змітрок, а як яно далей з намі будзе?

Рыгор усё не асмельваўся перад гэтым назваць камандзіра па імені. А цяпер, рашыў, зручны для гэтага момант.

– Перафарміруемся. Камандванне новыя часці фарміруе. А ты тут адлежвайся, набірайся моцы і сіл. Як на курорце пабудзеш... Як адпачынак усё роўна. У цябе ранення вялікага няма, кантузіла толькі крыху... Адчуваеш сябе як?

– Лепей ужо... Хадзіць спрабую. Доктар сказаў, што хутка на выпіску. Да хлопцаў хачу – засумаваў.

– Хутка ўбачышся.

– Зміцер... Таварыш лейтэнант, просьба ў мяне ёсць. Асабістая.

– Якая?

– Я ж родам адсюль – мясцовы. Пад Шацілкамі жыву. За паўдня да сваіх дабяруся, хоць на гадзінку да родных наведаюся. Мігам – туды і назад.

Камандзір узвода задумаўся. Хмурыўся, нешта ўзважваў, вырашаў.

– Ладна, Рыгор, дамовімся давай так. Я папрашу камбата, каб даў табе пяць сутак адпачынку. Ты ж заслужыў. Бог бачыць, што заслужыў. Ваяваў ты выдатна, малайчына. Значыць, так... Ты тут папраўляйся, а я праз два дні наведаюся. Загадзя абяцаць нічога не магу, але пастараюся ўсё ўладзіць...

– Дзякую, таварыш лейтэнант!

– То табе дзякуй, Рыгор! За бой дзякую! Што такой махіне фашысцкай даў па зубах.

Зміцер Стэльмахоў паціснуў яму руку. Павярнуўся – і пайшоў да выхаду. Рыгор паспеў заўважыць, як за парогам, на сонцы, зырка засвяцілася яго галава.

За адну ноч пасівеў камандзір – пастарэў на шмат гадоў... А камандзіры, як вядома, сівеюць рана. Горыч і шкадаванне ахапілі Рыгора, калі ўспомніў пра Пецьку, пра Майсурадзэ... Запякло ў вачах, зашчымела сэрца, – і ён абшчаперыў рукамі падушку, уткнуўся ў яе галавой...

Крочыў, спяшаўся салдат Каробка дадому.

Прайшлі кароткія дажджы, і таму пад нагамі жвір цвёрды, цубкі, і па ім ступалася лёгка і ўпэўнена. За спіной у байца – рэчавы мяшэчак. У ім – хлеб, сала, кансервы.

Камандзір узвода схадзіў на палкавы склад і выпрасіў у старшыны для яго такі-сякі правіянт, невядома, як там у бацькоў, мо і на зуб пакласці не было чаго...

Мясціны для Рыгора амаль знаёмыя, родныя і блізкія сэрцу. Ён не ішоў, а ляцеў на крылах, не адчуваў пад сабою зямлі.

Неўпрыкмет прайшоў поле, за полем угадвалася вёска. Спытаў у дзядка гадоў пад дзевяноста, што сядзеў на прызбе першай хаты, што хавалася пад ліпамі, ці правільна ідзе дадому. Стары хітануў галавою, не звярнуўшы на яго ніякай увагі, рукой няўцямна паказаў некуды ўздоўж вуліцы.

За беразняком пераплыў неглыбокую рачулку. У трыснягах перасядзеў, прыслухоўваючыся да наваколля, – асцерагаўся, бо не ведаў, на якой тэрыторыі знаходзіцца: не сустракаў па дарозе ні нямецкіх войскаў, ні савецкіх.

Ціха. У лагчыне прытулілася да лесу невядомая вёсачка – адтуль даносіўся брэх сабакі. Праз колькі хвілін там пачуўся стрэл, потым нечы крык...

Далей рашыў прабірацца толькі ноччу, каб не папасці ў лапы фашыстам ці паліцаям.

Перасядзеў паўдня ў хмызняках. З’еў акраец хлеба і скрылік сала – астатняга не чапаў, бярог для бацькоў.

Як зноў запаліліся на небе зоркі, рушыў у дарогу. Браўся збоч бальшаку, прадзіраўся скрозь кустоўе паралельна яму, чуйна ўслухоўваючыся ў золкую цішыню. На кані ехаў нейкі дзяцюк – нокаў на каня, але яго спытаць пра дарогу не асмельваўся.

У наступную вёску прыйшоў пад поўнач.

Убачыў жанчыну, што шыргала нагамі, усунутымі ў боты з кароткімі халявамі, кіруючыся да сваіх веснікаў, – несла штосьці ў мяшку, закінутым за плячо. Дагнаў, кашлянуў папераджальна, затоена папытаўся:

– Цётачка, а ці далёка яшчэ да Забалацця?

– Дадому ідзеш, галубец?

– На пабыўку, цётачка. На дзянёк, з матуляй толькі пабачыцца.

– Шчаслівы. Маіх гэна дык Гітлер забіў... Сталін паслаў, а ён забіў... А ты дайдзі і пабач сваю матулю. Скора ўжэ. Да раніцы дойдзеш. Асцерагайся толькі, там, у тым боцы, могуць быць і паліцаі. Сюды наязджаюць зрэдку...

– Дзякую вам, цяпер дайду.

– Шчаслівенька табе, сыночак... Дайдзі. Парадуй матулю...

...Рыгор ціхенька пастукаў у шыбіну. Потым яшчэ. У хаце ціха – ніхто не зварухнуўся. Не загаралася святло. Ён прасцярожліва азірнуўся – ці не чуе хто, ці не бачыць яго ў цемры. Зноў пастукаў – ужо грамчэй.

У акне перад сабою – вочы ў вочы – убачыў твар маці. Цьмяна так, але здалося, што яна хапілася далоньмі за шчокі, – пэўна, узрадавалася ці жахнулася ад неспадзеўкі. Ляснула прыглушана ў сенцах клямка, як бы запрашаючы яго да прачыненых дзвярэй.

Яшчэ раз азірнуўся, прыслухаўся – ці няма падазроных гукаў, і, крадучыся, каб не наступіць на грымотлівае вядро ці чыгун і не нарабіць грукату, падышоў да ганка. Узышоў на яго і піхнуў злёгку дзверы.

– Сыночак, няўжо ты? – паўшэптам папыталася маці. – Ой, Божачка!..

Не адказаў, у цемры абняў яе, прытуліўся да шчакі, сціснуў лёгенька ў абдымках. Маці, здаецца, заплакала.

– Скуль ты, сынок, прыйшоў, вакол жа немцаў і паліцаяў процьма?

– З фронту, мама. Ад Бабруйска дабіраюся.

– Як жа гэта, сыночак? Цябе ж маглі падпільнаваць гэныя… А ці надоўга?

– Да на дзянёчак усяго – на адзін, мамачка, усяго дзянёчак. Камандзір адпусціў. Каб паслязаўтра вечарам або не пазней раніцы быў ужо ў часці.

Маці не адрывалася ад яго, як не верыла, што трымала свайго сына, яшчэ мацней абдымала яго, прыціскала да сябе.

Рыгору падалася яна маленькай, слабой. Твару не бачыў, але чуў яе кволае дыханне – дыхала ў грудзі, як сагравала яго, аберагала ад нечага.

– Бацька як – дома?

– Няма бацькі, сыночак. Забілі немцы. З лесу ішоў, з грыбоў, падумалі, што ад партызанаў…

– А Волечка?

– Яна…

Расчыніліся за спіной дзверы, у твар ударыў зыркі прамень святла ад ліхтарыка.

– Вось ён! Я ж казаў, што ён у гэтую хату прабіраўся. Рукі ўгору, ну-уу!

Рыгор нічога не зразумеў. Загаласіла роспачна маці, ратуючы сына ад бяды. Калі б ён і паспрабаваў бы хутка зняць з пляча вінтоўку, то не паспеў бы і стрэліць – апярэдзілі б…

– Не аддам! Не аддам сына, ён жа да мяне прыйшоў!..

Не паспеў апамятацца, як яму скруцілі рукі, звязалі за спіной.

Маці не крычала больш, страціла, мусіць, прытомнасць – асунулася на падлогу. Нехта тупа і балюча ўдарыў прыкладам у спіну, аж пацямнела ўваччу.

– Пшоў, сталінскі сокал! Цяпер ты без крылаў – не палятаеш, ну!..

Паліцаяў шасцёра. Павялі некуды ў цемру.

Запозненае горычнае шкадаванне ўварвалася ў грудзі, – як не разрывалася сэрца ад крыўды, што так неабачліва распарадзіўся адведзеным для вольніцы часам. Столькі прайшоў – і вось на табе, маеш дулю з макам... Божа, камандзір падумае, што збег з войска... Што камандзір, – яго ж пад трыбунал могуць упячы... Эх, арэх, які грэх... тваю маць...

Яго ўпіхнулі ў хлеў, зачынілі і замкнулі дзверы на замок. Ідучы, прыкмеціў, што паліцаі знаходзіліся ў школе, у якой ён вучыўся да вайны. А ў хляве, дзе ён цяпер быў, знаходзілася некалі майстэрня – вучні майстравалі шпакоўні, табурэткі, сталы.

Рыгору падалося, што адзін з галасоў паліцаяў быў яму знаёмы. Але як ні сіліўся ўспомніць, каму належаў, на памяць нічога не прыходзіла.

“Божачка, як там маці? – не давала спакою думка, ён яшчэ чуў цеплыню яе шчакі на сваёй. – Я ж ёй, беднай, такую радасць і такое гора прынёс сваёй раптоўнай пабыўкай...”

Успомніў, што паведаміла матуля пра бацьку, – і пякучы боль зноў пранізаў скроні: няма бацькі на свеце...

“А Волечка? Не дагаварыла ж пра Волечку. Што ж з ёю сталася – не выйшла ж у сенцы разам з маці? Што будзе са мной?..”

Яго вывелі з хлява на золаку – сонца толькі-толькі ўзнялося з-за лесу. Рыгор жмурыўся, гледзячы на яго, ледзьве перастаўляў ногі. Ад думак усю ноч ён стаміўся, стаў бязвольны, абыякавы да ўсяго, што адбывалася з ім. Да яго падкацілася разуменне трагічнай безвыходнасці...

З хлява ўцячы не ўдалося – ніводнай шчылінкі не знайшоў, як ні стараўся, Як некалі для самога сябе

рыхтаваў труну разам з настаўнікам працы Марціновічам. Тоўстымі дошкамі аббівалі сцены і столь – каб і мыш, і злодзей які не маглі прашмыгнуць у дзірку.

За працу Андрэй Сямёнавіч паставіў яму выдатную адзнаку.

Цяпер жа разумеў – дурную пяцёрку зарабіў тады.

– Ну, пашавелівайся, не выспаўся хіба за ноч? – зноў падштурхнуў яго той жа паліцай, які выводзіў з хаты. – Пярыны тутака не паклалі, так што ізвіняй…

Цяпер яго разгледзеў Рыгор. Паліцай невялікага росту, каржакаваты, з заўсёднымі насупленымі брыўмі над вачыма.

На рукаве – чырвоная павязка з чорнай павучынай свастыкай.

– А боты ў цябе нічога, камандзірскія. Здымай. Цяпер яны табе без патрэбы… На тым свеце і без іх добра, там усе босыя ходзяць. Ты ж у рай адразу пападзеш, так?

– Як Бог дасць, пабачым…

– Пабачым, пабачым…

“Як маці? Ці вытрымае яна, даведаўшыся пра маю такую бязглуздую смерць? Эх, мама, мама, дурны ў цябе сын… Як валёнак. Пабачыцца захацеў. Ды лепш бы мяне на вайне забіла, а то на вачах у маці… Для чаго прынёс ёй такія жудасныя пакуты?!”

Яго збівалі доўга і жорстка.

Пытанні сыпаліся адно за адным. Язык ледзьве варочаўся, каб адказаць хаця б на адно з іх.

– Адкуль? Куды ішоў? З якім заданнем?

Маўчаў. Не мог гаварыць. Калі акрыяў трохі, зноў распачынаўся допыт.

– Адкуль? Куды ішоў? З якім заданнем?

– Ні з якім заданнем я не ішоў, Пабачыцца з бацькамі захацелася. Часць мая вунь пад Бабруйскам. Быў бой, паранілі. У шпіталі быў. Адпусцілі на трое сутак...

Праз дзень вёў допыт нямецкі афіцэр. Малады, нават прыгожы, як і яго камандзір – Змітрок.

– Адкуль? Куды ішоў? З якім заданнем?

– Я ж казаў, да бацькоў...

– Адкуль?..

Зноў збілі да непрытомнасці. Крывавыя падцёкі навіслі над вачмі. Ён ужо нічога не бачыў перад сабою.

– Расстраляць, – махнуў чорнай скураной пальчаткай афіцэр. – Як і астатніх, каго злавілі...

Іх вывелі ў двор сямёра, такіх жа збітых і змардаваных, як і ён. Рыгор не ведаў, што пяцёра партызан злавілі ў засадзе паліцаі, і немцы доўга потым дабіваліся ад іх прызнанняў. Адзін з іх акрываўлены, чырвоныя сукравіцы сцякалі па твары да шыі – ці цэлыя хоць вочы ў чалавека?

Да Рыгора падышоў паліцай, крануўся пляча, прасцярожліва шапнуў:

– Рыгор, слухай мяне ўважліва. Я – Віталь Чаркашын...

“Во чый гэта голас! Майго аднакласніка, які заўсёды спісваў у мяне задачкі. А сваю жыццёвую задачку вунь як рашыў – стаў паліцаем... То ты тады першую пяцёрку і атрымаў, калі са мной майстэрню дошкамі абшываў...”

– Цябе расстрэльваць буду я. І – не пападу. Але ты падай, ляжы да вечара, да тае пары, пакуль сцямнее. А потым бяжы ў лес. Маці я папярэдзіў, не хвалюйся за яе, каля Люхчэ цябе будзе чакаць, пад дубам...

На язык ускочыла слова падзякі, але ён не прамовіў

нічога. Бо не давяраў таму, што сказаў Віталь. Ды і за што дзякаваць – наперадзе яшчэ самае страшнае, ды і невядома яшчэ, якім бокам яно яшчэ і павернецца...

Іх пагналі агародамі, не па вуліцы. Да лесу. Праз поле. Брылі марудна – апошні шлях самы кароткі і жудасны. Рыгор ішоў, апусціўшы галаву.

– Дай хоць закурыць перад смерцю, – папрасіў дзяцюк, спыніўшыся, гледзячы ў неба, як развітваўся ўсё роўна з ім.

– Навошта тытунь псаваць – усё роўна цяпер, аднака, – зарагатаў паліцай з абвіслымі вусамі, паправіў на плячы стрэльбу.

– О, вылюдкі, крыжа на вас няма.

– Ты ж камуніст, у Бога не верыш, а пра крыж пляцеш.

– І ў мяне ёсць Бог. Толькі не той, што ў цябе...

– У цябе за Бога – Сталін і Ленін, ды Сатана...

– Пакарае яшчэ вас Гасподзь, пабачыце!

– От пагавары мне тут, дык тут, на месцы, і ўлажу спатанькі...

– Эх, ты... – уздыхнуў чалавек, падцягнуў штаны, паклыпаў далей, следам за астатнімі.

Рыгор успомніў пра ўзводнага. Успомніў, як той расказваў, што ён у цяжкія хвіліны жыцця звяртаўся да Бога. Пераканаўча сцвярджаў: Вышні памагаў яму.

Даводзіў яшчэ Зміцер і галоўнае – паверыць трэба ў тое, што просіш. Толькі пасля гэтага можа адбыцца цуд, нават не цуд, а здзяйсненне жаданняў. І маці таксама казала. І не раз... Ды не слухаў. Не было перад ім ніякіх складанасцяў у жыцці.

Але тую малітву, што колькі разоў чытала матуля ўголас, каб ён чуў, запомніў, і цяпер, у гэтыя хвіліны,

успомнілася яму яскрава і светла.

“Божа, памажы мне, – зашаптаў міжволі Рыгор, гледзячы ў неба, туды, дзе сядзеў на сваім пасадзе Ойча, – памажы, і я паверу ў Цябе, маліцца буду штодня, біць паклоны Табе, Ойча!.. Ганьбу якую наклікаў на сябе, на сваю дурную галаву і на бацькоў. То ж у войску будуць лічыць мяне дызертырам... Мне – ганьба, маці і сястрычцы, калі яна жывая, – гора...

Ойча наш, які існы ў нябёсах! Няхай свяціцца імя Тваё...”

Нечакана Рыгору на плячо сеў белы голуб.

Ён завуркатаў нешта невыразнае, але, калі прыслухаўся, то пачуў чалавечы голас: “Ты звярнуўся да Бога, і Ён паможа табе. Але ты потым не павінен здрадзіць свайму слову, бо потым кара Божая не міне цябе...”

– Не здраджу, – прамовіў ён уголас. – Бо паверыў яму, Усявышняму, цалкам паверыў... Узводны навучыў, маці навучыла...

– Выжыве твой узводны. Доўга жыць будзе.

– А... я?

Голуб залапатаў крыламі, пырхнуў над галавой і знік у блакітным мроіве.

– Што, заснуў? – стукнуў локцем у спіну паліцай, той, які скруціў яму рукі ў сенцах роднай хаты. – Ану, хутчэй!

Вось і лясок. Нехта выкапаў раней, не цяпер, яму – жвір паспеў ад дажджу і часу асунуцца, зжарэць.

– Стаць усім каля ямы! – скамандаваў Віталь, зняўшы з пляча стрэльбу. – Ты – першы, – паказаў на Рыгора і адвёў ўбок, паставіў апошнім справа, прашаптаў: Стой. Не падвяду... Будзеш жывы.

Паліцаі адышлі, закурылі, пра нешта загаварылі. Прыгавораныя да смяротнай кары маўчалі. Яны ледзьве стаялі, хісталіся, трывалі з апошніх сілаў. Збітыя да смерці, і таму адзінае жаданне было, каб хутчэй скончыліся іхнія пакуты. Адзін з паліцаяў злітаваўся, падышоў і даў прыкураную цыгарэціну таму, хто прасіў перад гэтым. Дзяцюк зацягнуўся, заплюшчыў вочы, потым падставіў твар ветру, усміхаўся, і пачаў глядзець у засмужанае ранішняй волгласцю неба.

Паліцаі моўчкі выстраіліся ў адзін рад. Віталь стаў супроць Рыгора.

На плячо зноў сеў белы голуб. Адзін за адным пачуліся стрэлы...

“Рыгорава” куля са свістам апякла вуха – пранізала яго. Каробка паваліўся разам з усімі, роспачна пытаючыся: “Няўжо, Божа, спраўдзілася? Ці ты памог, ці стралок храновы з Віталя – а мо што іншае?..”

– Мо яшчэ па адной кулі? – падышлі да ямы паліцаі.

– Навошта псаваць на мерцвякоў? – не згадзіўся з імі Віталь. – І так мала выдаюць...

“Божа, няўжо пранесла?!”

Калі стала ціха, Рыгор расплюшчыў вочы. Ля галавы ляжаў з распластанымі крыламі забіты голуб – з раззяўленай дзюбы выцякала кроў.

Ляжаў да вечара. Як і было загадана.

Пад вечар, калі сонца закацілася за лес, калі пад дрэвамі пачалі нараджацца прыцемкі, Рыгор падпоўз да кожнага і патармасіў – мо хто застаўся жывы...

Усе целы скамянелі, зрабіліся халоднымі...

Ён выкапаў рукамі невялікую ямку, і пахаваў голуба. Наклаў на сябе крыж, прачытаў малітву. Рыгору падалося чамусьці, што гэта ён, голуб, а мо і не голуб, а анёл-збаўца прыняў на сябе яго смерць.

Хлопец пахаваў бы і людзей, каб была рыдлёўка...

...Толькі пад другую раніцу прыбег ён у сваю часць.

– А мы палічылі цябе ўжо дызерцірам, – пажартаваў узводны, шчыра радуючыся вяртанню байца. – Расказвай. Як пабачыўся з роднымі...

– На тым свеце, Зміцер, пабыў. Расстрэльвалі мяне.

– Расстрэльвалі?! Хто?

– Свае ж расстрэльвалі. Аднакласнік, які падаўся да паліцаяў. Ты мне памог, Змітрок, і – мама. Верай у добрае памог, верай у Бога памог... Вылузаўся з лапаў смерці. Цяпер мы з табою да старасці дажывём. Толькі ты павінен нявучыць мяне маліцца, і запішаш малітвы. Я кожны дзень буду ўзносіць падзяку і хвалу Госпаду.

На байца камандзір узвода паглядзеў з вялікім здзіўленнем і радасцю. Бо перад ім быў ужо зусім іншы Рыгор – нейкі асветлены ўнутраным святлом, мудры і ўпэўнены ў сабе.

– А вінтоўка дзе, радавы Каробка? – папытаўся ўжо строгім камандзірскім голасам.

Рыгор уздыхнуў:

– Няма вінтоўкі, таварыш лейтэнант. Паліцаі адабралі. Згодзен на любую кару...

Лейтэнант ускочыў, нахмурыўся:

– Ты што, не разумееш, чым гэта пагражае?! Можна ж і пад трыбунал загрымець!. Тут жа ніякага апраўдання, хлопча, няма – ніхто не паверыць, што паліцаям зброя дасталася. А калі паверац, то…

Рыгор маўчаў, апусціўшы галаву.

Узводны задумаўся, на пераносіцы збеглтся баразёнкі-зморшчынкі:

– Ну й дзяла... Але будзем думаць, як выбавіць цябе з бяды... І яшчэ – самае галоўнае. Каб нікому і ніколі ты не расказваў тое, што мне расказаў. Бо гэта будзе для цябе яшчэ горш, чым расстрэл.

Каробка здзіўлена і з разуменнем паглядзеў на камандзіра, прашаптаў:

– Дзякую, таварыш лейтэнант...

...– Ты ж, бацька, ніколі і не расказваў мне пра тое.

– А што тут расказваць? То ўсё маё, і пры мне яно, са мной усё жыццё.

– Цэлячыся ў цябе, ён цэліўся, значыць, і ў мяне.

– Мусіць жа, так...

– А ўзводны – жывы?

– Не ведаю, сын. У сорак сёмым “чорны воран” з дому яго забраў, і – ніякіх вестак. Налі, сын, яшчэ па кроплі. Сам можаш не піць, калі на працу... Паскудства ўсё гэта.

– Ад таго дня ты і пачаў верыць у Бога?

– З таго, сын. Лейтэнант шмат чаму навучыў. То пасля вайны пайшоў у царкву, паспавядаўся. Расказаў святару пра тое, што са мной здарылася. Ён даў мне Евангелле, параіў прачытаць, а калі што будзе незразумела, паабяцаў расталкаваць. Хаця ім забаранялі тое рабіць. Ён навучыў мяне. Як быць сапраўдным хрысціянінам. У царкву хаджу. Веру ў Бога. Ты хоць шануеш, Коля, Бога?

Сын няўцямна пацісnuў плячыма – і не адмова, і не згода.

Бацька толькі ўздыхнуў...

– А як жа з белым голубам, бацька? Выдумаў?

– Не, сын, так было і напраўду. Я хадзіў туды, як вярнуўся з вайны. Не адразу, пазней, праз шмат гадоў. З маці тваёй хадзіў. На тым месцы, дзе я пахаваў голуба, вырасла бярозка. Маці сказала, што то быў белы анёл, мой выратавальнік... Так і Волечка потым казала.

Сын курыў, няўцямна глядзеў у шэрае акно, думаў пра сваё. Раздумваў над тым, пра што расказаў бацька. Ведаў: бацька ніколі ў жыцці не хлусіў...

У калідоры гучна зазваніў тэлефон.

“Няўжо – Віталь? Але адкуль яму быць – ні адраса, ні тэлефона ж не ведае... Але ж ведае прозвішча – мог і пацікавіцца ў даведцы. Але ці мала Карабкоў у Мінску?..”

Сын няспешна пайшоў у калідор, і, на чацвёртым ці пятым поклічу, падняў тэлефонную слухаўку...

Нарысы

Бурштынавы подых Прыпяці...

Мой Мазыр...

Юнацтва маё, станаўленне... Першыя прыступкі да будучых вяршынь жыцця, да асэнсавання свайго прызначэння на гэтай зямлі. Першыя ўражанні, першыя расчараванні, першыя радасці...

Горад майго кахання, спадзяванняў, узнёсласці...

Прыпяць, без якой нельга ўявіць Мазыр, яго гісторыю, яго будучыню. Яна, Прыпяць, працякала не толькі праз паляшуцкую зямлю, яна працякала праз маё сэрца. Бо яна лячыла ў цяжкія хвіліны (а іх было з коптурам у мяне), і таму я некалі пра яе занатаваў такія радкі:

Калі тужліва стане на сэрцы,
Калі ў горадзе зробіцца цесна,
Калі няўсцерп закарціць адзіноты, –
То я да цябе прыйду, Прыпяць...

Кожны раз, прыязджаючы ў родны горад, калі толькі аўтобус вынырваў з лесу – ад Калінкавічаў, і перад намі раскрывалася панарама мазырскага ўзвышша з квітнеючымі садамі і высотнымі дамамі, – у мяне адразу знячэўку ёкала сэрца, – як быццам горад слаў сваё прывітанне і перадаваў сваю радасць сустрэчы са мной...

Тую ж радасць, узрушанасць і хваляванне я перадаваў і яму.

Яшчэ не ўязджаем на Прыпяцкі мост, а я ўжо адчуваю асаблівыя пачуцці і ўражанні, успаміны і эмоцыі...

Добры дзень, Мазыр! Я адчуў, як б’ецца тваё сэрца.

Ты чуеш, у сваю чаргу, як б’ецца маё...

Гаворачы з Мележам

Успамінаю...

Прыехаў у горад наш зямляк, народны пісьменнік БССР Іван Паўлавіч Мележ. Зайшоў да першага сакратара гаркама партыі, доўга гутарылі. А перад гэтым “першы” вазіў пісьменніка па дарогах раёна, паказаў новабудоўлі нафтагіганта, чым заўсёды стараўся пахваліцца перад прыезджымі гасцямі.

Потым Мележ завітаў да маёй “начальніцы” – сакратара па ідэалогіі Рымы Гаўрыльцавай. Праз нейкі час выходзяць у пачакальню, і на развітанне Рыма гаворыць госцю:

– Прыязджайце да нас, Іван Паўлавіч, будзем рады бачыць вас на паляшуцкай зямлі...

Івану Паўлавічу трэба ў гасцініцу – адпачыць пасля дзённай паездкі, ад уражанняў, ад размоў з людзьмі.

Загадчык аддзела прапаганды Аркадзь Лянкевіч гаворыць мне:

– Табе, Анатоль, і карты ў рукі... Ты пішаш нешта, друкуешся, вось і правядзі славутага пісьменніка да гасцініцы. Мо пакажаш што сваё...

А потым, выйшаўшы ў калідор разам з госцем, паказваючы на мяне, кажа Івану Мележу:

– Іван Паўлавіч, вас правядзе наш інструктар...

Мележ уважліва паглядзеў на мяне:

– Добра... Дзякую... Дык мо і пойдзем?

Хаваючы хваляванне, пытаюся:

– Іван Паўлавіч, рэчаў пры вас ніякіх няма, каб паднесці?

– Ды не, яны ў нумары...

Пакідаем будынак, спускаемся па прыступках на тратуар, ідзем па вуліцы.

Адчуваю: Мележ унураны ў сабе, пра нешта думае, як бы забываецца пра мяне і на мяне, прымружвае вочы, рукі ў кішэнях светлага плашча.

На вуліцы па-вясноваму цёпла.

З-за шэрых воблакаў вынырвае сонца, потым хаваецца, пасля

зноў асветлівае сваімі промнямі плошчу, дамы, увесь горад...

Іван Паўлавіч адрываецца ад сваіх думак:

– У час гутаркі, там, на паверсе, адзін вы і размаўлялі са мной на роднай мове. Гэта ў вас пастаянна, ці для таго,

каб патрапіць мне?

І ўсміхаецца, глядзіць пранікнёным позіркам, і я адчуваю: ён прыхільна ставіцца да мяне, голас ціхі, спакойны, і пытанне прагучэла неяк даверліва, зычліва...

– Амаль пастаянна, Іван Паўлавіч. Амаль – гэта тут, у гаркаме. А так я працаваў да гэтага ў раённай газеце “Камуніст Палесся”, друкаваў нарысы, апавяданні... Друкаваў нарысы ў “Чырвонай змене”.

– А вучыліся дзе?

– Ды тут, у Мазыры. Педінстытут скончыў... На настаўніка вучыўся, але перацягнула журналістыка...

Ён спыняецца. Адрываецца ад думак, глядзіць ужо на Мазыр, на драўляныя дамкі, што прытуліліся на гары справа, на дрэвы, што хавалі іх ад людскога вока, – уздыхае:

– А некалі я сюды прыехаў малым першы раз... Горад здаўся мне дзівосным і вялікім... Гэта добра, што ён набывае з кожным годам сваё аблічча, як пішуць газетчыкі – з кожным годам маладзее...

Я падумаў, што мы адразу пойдзем да гасцініцы. Але не, наш госць глядзіць у бок Прыпяці, на парк, позіркам імкнецца туды.

Радуюся, што даўжэй пабуду з пісьменнікам, які стварыў Васіля і Ганну, – як сімвал беларускага народа, які імкнецца да святла і праўды...

І толькі цяпер успамінаю напісанае, і ўжо голасам самога Мележа – жывога пісьменніка! – гучыць у маёй памяці:

“Не было адбою ад камароў. Пад вечер куранёўская вуліца, двары, сады, агароды аж гулі ад камарэчы, якая кіпела хмарамі, бязлітасна кідаліся на ўсё жывое. Пасядзець, пагаманіць на вуліцы куранёўцам можна было, толькі расклаўшы дымны, з мокрай лазы ці

алешніку, агонь.

У такі час Курані выглядалі, як нейкі дзікі табар, як бы вярталіся на тысячы гадоў назад – там і тут чадзелі агні, і людзі туліліся да іх, кашлялі, варушыліся, адмахваліся – у цьмяным, невясёлым святле яны вельмі нагадвалі дзікуноў...”

І тады ўжо зусім па-іншаму раскрываецца сэнс і значэнне слоў аўтара.

Мы ідзем да рэчкі. Нас абодвух прыцягвае-кліча нявеста Ма-

зыра – Прыпяць.

А берага няма. Вада падступаецца да самага тратуару, нават пераліваецца праз край. І мы пераступаем залівы з шэрым шумавіннем, абгінаем, калі яны глыбейшыя...

– Не памятаю такой паводкі. Гэта ж так разлілася...

– Пачынае ўжо спадаць, – кажу, – вада і па парку ўжо “гуляла”...

А па рацэ гулліва і шпарка імчаць маторкі, паляцела ў Кіеў белая “ракета”, і мы ужо адыходзім ад берага, каб нас не абдала прыпяцкая хваля...

– Пасядзім трохі, – прапаноўвае Іван Паўлавіч, – не хочацца адразу ісці ў памяшканне... А тут хораша, – прыволле, цішыня... А вы не спозніцеся на працу?

– Ды не, – пра тое гаворкі не было, каб я вяртаўся...

Стомлены ці хваравіты быў выгляд у Мележа, цяжка зразумець. Ён задумліва глядзеў у далячынь, позірк скіраваны туды, на неабсяжнае мора паводкі, дзе нельга убачыць далёкі бераг – схавалі лазнякі...

Ва ўнутранай кішэні пінжака ляжыць апавяданне. Усяго на тры старонкі. Як муляла усё роўна. Было жаданне спытаць, ці змог бы прачытаць ды вынесці свой прысуд... Сказаць, што не паказваў нікому, вось так,

пры сустрэчы, а тыя адказы з газет ці з часопісаў нельга было зразумець...

– А ў газеце, Анатоль, доўга працавалі?

– Ды не, гады са два...

– А так, для сябе, пішаце што?

“Вось, можа, і прыйшла тая нагода, калі трэба асмеліцца і паказаць апавяданне. І атрымаў бы шчырую рэцэнзію...”

– Ды спрабую... Але то яшчэ так, падступы... Толькі пачынаю разумець, што такое літаратурная мова...

Я сам сабе рыхтаваў дарогу да адступлення. Чамусьці падсвядомая думка падказвала, што другі цяпер клопат у нашага славутага земляка, што і не настроены ён цяпер на патрэбную мне гутарку. Быў бы весялейшы голас, быў бы настроены па-іншаму, на той настаўніцкі лад, – аддаў бы абавязкова, а так буду выглядаць як той Піліп з канопляў...

– Гэта ўжо добра, што разумееце. А калі зразумееце, і сапраўды нешта народзіцца ў вас, – прыязджайце ў Мінск, і я з задавальненнем азнаёмлюся з тым, што вы напісалі... Добра?

– Добра, – радуюся, што не паспяшаўся, што пачуў запрашэнне да будучага дыялогу: цяпер буду ведаць, што да Мележа трэба ехаць з не абы-якім творам, а сто разоў перапісаўшы яго, асэнсаваўшы, давёўшы да ладу... – Добра, дзякую, Іван Паўлавіч. Прывязу.

Па дарожцы прайшла купка дзяўчат; яны голасна перагаворваліся між сабою, і не заўважылі, як нечаканая хваля (“ракета” даўно знікла з далягляду, а толькі цяпер ажыў бераг) пырснула на іх, заліла ўсіх, намачыла ногі халоднай вадой... Дзяўчаты ускінулі рукі, пачалі скакаць, каб неяк выбавіцца ад вады, – але было позна...

Мы сядзелі яшчэ нейкі час. Мо гадзіну, а мо і болей,

гаварылі на розныя тэмы. Я найбольш слухаў пра тое, што гаварыў ён, і кожнае слова было адкрыццём. Бо словы ад яго пачуў не тыя, што пісалі ў газетах і гаварылі па радыё ды тэлевізіі. Ён як быццам падштурховаў мяне да роздуму, да асэнсавання падзей і з’яваў, што адбываліся наўкола...

І па сёння удзячны яму за шчырасць, за тое, што ён, пранікшыся да мяне павагай, гаварыў як са сваім сябрам, як з чалавекам, для якога будуць мець у жыцці вялікае значэнне яго парады і думкі...

Я ведаў, што Іван Паўлавіч за творы з цыкла “Палескай хронікі “ у 1962 годзе атрымаў літаратурную прэмію імя Я.Коласа. А праз дзесяць гадоў яму была прысуджана Ленінская прэмія. У тым жа годзе стаў народным пісьменнікам БССР.

– Вельмі цікавая гісторыя ў Мазыра, – задумліва працягвае госць. – Яна, гісторыя, яшчэ не даследавана, як след. Навукоўцам, даследчыкам і пісьменнікам у гэтым плане працы хопіць на стагоддзі... Шмат якіх сведчанняў хавае зямля, шмат друкаваных крыніц захавана ў архівах па ўсім свеце. А ў Прыпяці некалі, у старадаўнія часы, знаходзілі па берагах бурштын...

Падзьмуў ад рэчкі золкі вецер, зашамацелі галіны вербалозу.

– Ну, што, Анатоль, рушым? – паглядзеў ён чамусьці на шэрае неба, у якім ужо згрувашчваліся шэра-свінцовыя воблакі, на Прыпяць, якая увачавідкі заблішчэла рыбінай луской – пачаў дзьмуць волкі вецер. – Заседзеліся мы з вамі...

А потым і першыя кроплі абазначыліся на светлым плашчы Мележа.

Падняліся з лаўкі, заспяшаліся ў гасцініцу. А да яе было ўжо зусім і блізка – метраў з дзвесце. Тады яна была адзінай і знаходзілася каля аўтобуснай станцыі, каля рынка, – каля дарогі, якая вяла на гару – на вуліцу Якуба Коласа...

Калі падняліся па прыступках і сталі каля гасцінічных дзвярэй, дождж абрынуўся з такой сілай, што не было відаць будынкаў праз дарогу...

Шэра-карычневыя ручаі пацяклі з гор, утвараючы шырокую раку, якую нельга было ні пераскочыць, ні абысці, – толькі перачакаць, калі ўсё аціхне...

Зайшлі ў сціплы пакойчык.

Мележ скінуў плашч, страсянуў яго, каб павесіць на вешалку без дажджавой макрэчы, а потым нечакана спытаў:

– А як жа вы, Анатоль, па гэтым дажджы? Вазьміце хіба мой плашч, а заўтра раніцай, ідучы на працу, і занеслі б мне...

– Ды не, дзякую, Іван Паўлавіч, мне ж тут блізка – на гары жыву...

Ён трохі паразважаў, а потым згадзіўся:

– Ну, глядзіце самі... Але з плашчом было б зручней...

Развітваючыся, паглядзелі адзін аднаму ў вочы. Ввыгляд у яго быў стомлены, і адзначыў: правільна зрабіў, што не даў чытаць све тры старонкі...

Праз некалькі год мазырскі тэатр вазіў у Мінск паказваць “Людзі на балоце”. Захварэў акцёр, які іграў ролю Апейкі – партыйнага сакратара, і рэжысер тэатра Міхась Колас хутка ўвёў мяне ў гэты вобраз.

Чытаў са сцэны маналог Апейкі, звернуты да куранёўцаў, а перад вачыма стаяў вобраз пісьменніка і тая нашая сустрэча...

Потым, праз шмат гадоў, адно пашкадаваў, што адмовіўся ад прапановы народнага пісьменніка – апрануць плашч. Пахадзіў бы ў адзенні жывога класіка. А потым бы сам сабе і казаў бы: “А няблага гэта было – у плашчы-засцярозе Івана Мележа!..”

Але гэта я так, жартуючы.

Тая адзіная сустрэча сам-насам застанецца ў маёй памяці на ўсё жыццё. Бо яна адбылася на мазырскай зямлі, на беразе Прыпяці...

Хто ты, горад на Прыпяці?

Адкуль з’явілася такая назва – Мазыр?

Спрачаюцца і да сёння навукоўцы і даследчыкі, але ніхто з іх дакладна не даказаў сапраўднасць і праўдзівасць назвы...

Два беларускія даследчыкі В.Жукевіч і А.Рогалеў лічаць, што вытокі ці карані назвы “Мазыр” трэба звязваць з назвай этнаграфічнай групы заходне-славянскага (польскага) насельніцтва – мазуры. Мазуры з”яўляліся адной з найвялікшых этнічных груп Польшчы. Ваяры-русічы – князі – хадзілі на іх паходамі яшчэ ў XI стагоддзі. Рогалеў не выключае і яшчэ адно тлумачэнне тапоніма. У іранскіх мовах ёсць слова “мазар, “мосар” ці “мазор” – маецца на ўвазе старажытныя пахаванні, курганы, пагоркі... Калі ўлічваць той факт, што Мазыр раскінуўся на ўзвышшах сярод балотаў і багнаў Палескай раўніны, таму назва горада магла пайсці і ад слова “мосар”– гэта ўжо як бы раскрываюцца асаблівасці геаграфічнага ландшафту...

Альбо яшчэ... У канцы першага – пачатку другога тысячагоддзя шматлікія гандлёвыя гарады Кіеўскай Русі мелі ў сябе ўзброеных людзей, і ў дадатак назапашвалі кагорты “ратных людзей”. А можа Мазыр з”яўляўся адным з гандлёвых прыстанішчаў на водным шляху ў старажытнасці “з варагаў у грэкі”? Бо ў пісьмовых крыніцах, у летапісах, згадвалася, што уверх па цячэнні Прыпяці, а менавіта ў вёсках Загорыны, Лучажэвічы, а ўніз – Акулінкі і Стрэльск, – знаходзіліся вартавыя пасты, у якіх была асноўная задача – абараняць подступы да горада. У X і XI стагоддзях варагі часта прыходзілі на Русь – гандляваць альбо па

просьбе ці запрашэнні рускіх князёў. З іх і набіралі русічы сабе дружыны. Напрыклад, “аповесць мінулых гадоў” называе варагаў жыхарамі Паўночнай Еўропы, што жылі па берагах Варажскага (Балтыйскага) мора. А там пражывалі шведы і нарвежцы, датчане і готы, англы...

Многія тут атабарыліся, ажаніліся. Дзеці іх сталі паўварагамі, але ўжо ўнукі – славянамі.

Калі ж шукаць значэнні слоў “масур”, то гэта ў перакладзе – клён. “Мосыр” – сырасць, волкасць (са старажытнаскандынаўскай мовы). Калі трошкі дапусціць вольнасць, то, паводле В.Жучкевіча назву горада Мазыр можна перакласці – “горад пад клёнамі” альбо – “сырое месца”...

Але першае ўпамінанне аб горадзе – Мазыр – адносіцца да 1155 года – у “Аповесці мінулых гадоў” – Іпацьеўскім летапісе.

З аднаго боку для жыхароў гэтай мясцовасці і непасрэдна самога горада Прыпяць, як буйнейшы прыток Дняпра ,давала вялікія выгоды і прывілеі ў справе гандлю, рамесніцкай вытворчасці, рыбнай лоўлі, умацаванню і росквіту горада.

Але калі на гэта паглядзець з іншага боку, то Мазыр не мог сфарміравацца як цэнтр самастойнага княства. Прычыны? Феадальная раздробленасць. А былі ж моцныя добразычлівыя суседзі – на захадзе Тураў, на паўднёвым усходзе – Кіеў, на ўсходзе – Чарнігаў... А моц сваю , на вялікі жаль, з’яднаць не змаглі.

Таму на тэрыторыі Мазырскага краю і ўзнікалі часта княжацкія усобіцы – не маглі падзяліць сваёй улады. Таму і гарэў часта Мазыр – пажары ноччу былі відаць далёка ад якіх паселішчаў...

1170 год... Ля горада сышліся князі Рурык, Давід Расціслававіч і Міхаіл Юр”евіч. Першыя два лічыліся саюзнікамі Андрэя Багалюбскага. А ён вёў барацьбу за Ноўгарад з кіеўскім князем Мсціславам Валынскім...

Міхаіл Юр”евіч падтрымліваў бок кіеўскага князя, таму яму даводзілася займаць то адзін бок, то другі, – бо залежаў ад варожых, яшчэ больш моцных княстваў.

1174 год... Летапіс Нарбута паведамляе: на Мазыршчыне з’яўляюцца літоўскія князі са сваімі дружынамі. Мазыр захапляе князь Скірмунд. “После поражения хана Балаклая Койданова Скирмунд занимает Мозырь, Чернигов, Стародуб, Карачев”

Літоўскія феадалы мелі намер падпарадкаваць сабе землі па сярэднім цячэнні Прыпяці, але ў іх у 20-ыя гады XIII стагоддзя з”яўляецца нечакана жорсткі сапернік – татара-манголы. Чынгісхан накіроўвае вялікія орды на заваяванне бліжэйшых народаў, імкнучыся пашырыць сваю дзяржаву, скіраваць на новыя землі “капыт мангольскага каня”.

1223 год... Бітва на Калцы. Татара-манголы ўшчэнт разбілі палавецкіх ханаў і рускіх князёў, а потым пакіравалі на Захад, туды, дзе багатыя землі, але аслабленыя узаемнай варожасцю феадалы...

Першыя конныя атрады татара-манголаў з”явіліся пад Мазыром праз чатыры гады пасля бітвы на Калцы – і адразу ўступілі ў бой з дружынай літоўцаў і мазыранаў: перемаглі іх. Быў спалены горад, ваколіцы. Пасля гэтага пра заваёўнікаў не было чуваць болей, чым дзесяць гадоў...

Унук Чынгісхана Батый у 1241 годзе пасля захопу Кіева накіраваў шматтысячную арду на захад – у Венгерскую даліну, адначасова даўшы адпачыць воінам, забяспечыць корм коням. Адзін з атрадаў пад камандваннем Койдана і Каюна – пляменніка Батыя – у студзені падышоў да Мазыра.

Зноў пажары, забойствы, рабаванні...

Не хутка горад стаў на ногі...

Насельніцтва, напалохаўшыся жорсткасцю заваёўнікаў, паўцякала ў палескія лясы, у балоты.

Але літоўска-беларускія дружыны не маглі дараваць ворагу такога здзеку над сабой. Яны аб’ядналіся, згрупаваліся, вынайшлі сваю тактыку барацьбы з ворагам. Яны падкрадваліся начамі і днём незаўважна, нечакана нападалі на татара-манголаў і знішчалі іх. Такі ж лёс чакаў і іншыя атрады рабаўнікоў. Рабаўніцтва было спынена, а вораг выгнаны. Але крымскія татары не маглі зміpыцца з паразай – не-не ды і зробяць набег на каляпрыпяцкія землі... Праўда, літоўска-беларускія дружыны давалі ім добры адпор...

Калі ж не ўспыхвалі набегі, калі надараліся вольныя перадышкі, жыхары Мазыра падымалі яго з попелу, – не шкадуючы сіл, адбудоўвалі, вярталі гораду былую славу і прыгажосць.

XIV стагоддзе, саракавыя гады... Мазыр і навакольныя паселішчы канчаткова ўвайшлі ў склад Вялікага Княства Літоўскага... Развіццё культуры старажытнай Русі, у склад якой у XI–XIII стагоддзях уваходзіў Мазыр,здзяйснялася на аснове традыцый папярэдняга перыяду.

Значнае, амаль галоўнае месца, у духоўным і культурным жыцці нашых продкаў займала рэлігія. Пасля пераходу – у канцы X стагоддзя – ад язычніцтва да хрысціянства афіцыйнай рэлігіяй пануючага класа феадалаў становіцца праваслаўе.

Быў значны ўплыў праваслаўнай царквы на жыццё народа, таму ў гэты ж час на Русі з’яўляюцца школы. Пагэтаму першыя школы на Мазыршчыне і ствараліся пры цэрквах, а іх з”яўленне можна аднесці да часу старажытнай Тураўскай епархіі, якая ўзнікла (паводле І.Зяленскага), у пачатку XII стагоддзя. Але Мікола Ермаловіч стварэнне епіскапата ў Тураве адносіць да 991-992 гадоў, што пацвярджае, што ён быў адзін з першых на беларускай зямлі...У школах тады выкладалася чытанне, пісьмо, першапачатковыя дагматы рэлігіі на славянскай мове, распачыналася катэхізацыя.

Пісьменнік, публіцыст і царкоўна-палітычны дзяяч

Кірыла Тураўскі (каля 1130-1182 гг) і паклаў цвёрды падмурак у зараджэнне і развіццё культурных і асветніцкіх пачаткаў на Мазыршчыне. Пазней ён стаў епіскапам Тураўскім.

Нялёгкім быў час Кіеўскай Русі на Мазыршчыне.

Горад і навакольныя вёскі знішчаліся неаднаразова.

Лепшае жыццё стала, калі насельніцтва было ўключана ў склад Вялікага Княства Літоўскага, дзе дзяржаўная мова стала беларускай. Створаны узорныя Статуты права, якія сталі падставай для напісання Законаў Пятром Першым... І нават у савецкія часы шмат якіх артыкулаў перайшло у сучасныя законы...

На пачатку XV стагоддзя тэрыторыя ВКЛ пашырылася ад Жмудзі (Жэмайціі – заходняй часткі сучаснай Літвы) і Падляшша на поўначы да прычарнаморскіх стэпаў на поўдні. Калі ж правіў Вялікі Князь Вітаўт, то межы пашырыліся яшчэ больш – паміж вусцем Дняпра і Днястра, ваяры Княства на сваіх конях выйшлі да берагоў Чорнага мора...

Мазыр у складзе ВКЛ працягваў ужо развівацца як гандлёва-рамеснае пасяленне, статус якога ўжо быў – “гаспадарскі горад”. А гэта ўжо азначала, што Мазыр з’яўляўся маёмасцю дзяржавы.

У пісьмовых крыніцах XIII стагоддзя ўпершыню упамінаюцца назвы вёсак – Скрыгалава, пазней – Міхалкі, Барбароў, Мялешкавічы, а яшчэ пазней – Прудок...

Зноў новая паваротка ў жыцці мазыран. У 1413 годзе на Гарадзенскім сейме ў Літве былі створаны ваяводствы – па польскім узоры. Мазыр і наваколіцы былі аднесены да Мінскага ваяводства, якое ў сваю чаргу падзялялася на тры паветы – Мінскі, Рэчыцкі і Мазырскі.

Але, на жаль, літоўскі князь не мог абараніць горад і навакольныя вёскі ад частых набегаў крымскіх і нагайскіх татараў. А яны былі ў 1497, 1521 і пазней – у

1534 гадах.

Акрамя нашэсцяў ворага, здараліся і іншыя няшчасці ў мазыранаў – голад. Крыніцы сведчаць, што з таго часу, як пачаў правіць Жыгімонт, усё часцей і часцей перакопскія татары пачалі трывожыць Мазыр. Горад стаў адзін з першых ахвярай заваёўнікаў.

Татарскія набегі на Мазыр, змаганне з ворагам, геройскія учынкі людзей, – гэта ўсё і нарадзіла імёны герояў, барацьбітоў за незалежнасць роднага краю. Складаліся народныя песні, а ў іх праслаўлялася храбрасць бясстрашнага Базара, які быў родам з Грэцыі. Базар не аднойчы граміў татараў, разбіваў іх ушчэнт.

За гэта герой атрымаў ад Жыгімонта маёнтак Іпагор – непадалёк ад Мазыра. Праз два гады татары захапілі Базара ў палон і забілі... Іпагор стаў належаць другому храбраму ваяру – Дзям’яну Ленку, якога ў народзе звалі Ленка Іпагорскі.

Пазней імя Ленка стала – Лянкевіч, вядомае пазней на Мазыршчыне... Адзін з Лянкевічаў быў першым мазырскім старастам...

Мазырскія гандляры па Прыпяці траплялі ў Кіеў і Брэст, Пінск і – у Масковію, Прыбалтыку і Польшчу... Будаваліся замкі, узводзіліся каменныя умацаванні, – але і яны, на жаль, не ратавалі ад ворагаў...

1534 год – страшны і крывавы...

Татары зноў напалі на горад, перарэзалі ўсіх жыхароў, – і як горад Мазыр перастаў існаваць амаль стагоддзе – аж да 1609 года...

28 студзеня 1577 года кароль Рэчы Паспалітай Стэфан Баторый падпісаў грамату, згоднай якой Мазыр займеў самастойнасць ў кіраванні – яму было нададзена Магдэбурскае права...

А войнаў тых на долю мазыран выпала столькі, што і не пералічыць...

Напалеонаўскае нашэсце, барацьба з кайзераўскімі ордамі... Першая сусветная. Другая сусветная... Ні ў якае параўнанне не ішлі з тымі, калі прымяняліся палашы, лукі і дзіды...

Колькі загублена жыццяў!

Колькі не стала беларусаў!..

На гэтым можна спыніць экскурс у гісторыю.

Меў рацыю Іван Мележ, калі казаў, што багатая, вельмі багатая гісторыя ў горада. Шмат чаго не даследавана. Сёння шмат гістарычных крыніц, дзе можна пазнаёміцца з тымі падзеямі, якія адбываліся ў Мазыры, у навакольных вёсках. Я толькі прыадчыніў дзверы таго часу, за парогам якіх віравала жыццё, узбагачаліся народныя традыцыі; нараджаўся вызвольны рух; нараджаліся паўстанні і яны нараджалі сваіх герояў...

Той, хто захоча, адкрые для сябе тыя старонкі, якія зацікавяць. А калі яшчэ глыбей захочацца дакапацца да сівой мінуўшчыны, ёсць бібліятэкі, – і ў сваёй краіне, і за яе межамі...

Мы ж з вамі вернемся ў нас час, у мінулае, – і цяперашняе стагоддзе. Яно па-свойму цікавае, разнастайнае і непаўторнае...

Ды і мая задача – не даследваць, а расказаць пра свае ўражанні ад майго роднага горада, расказаць пра тых людзей, пра якіх я ведаў, а яшчэ пазней, з якімі пазнаёміўся, якія мне і расказалі пра сённяшні сучасны горад і раён...

Сустрэчы, знаёмствы, уражанні...

Кожны раз, калі прыязджаю ў Мазыр, у мяне нараджаецца дваякае ўражанне: быццам бы ў знаёмы горад прыехаў, і быццам бы ў зусім іншы... Напачатку не магу зразумець, ад чаго такое можа быць, а пасля адкрываю для сябе адну простую ісціну: то ж мы старэем, робімся іншымі, і жывем тым часам, які пражылі, а горад мае адваротную градацыю – ён

маладзее, помніць сівыя стагоддзі, і верыць у сваё будучае... Ён толькі нам пра тое сказаць не ўмее, а так бы мы пачулі ад яго шмат чаго цікавага і дзівоснага... Але, веру, што некалі ён раскажа пра сябе ўсю праўду, адкрые таямніцы свайго мінулага, сучаснага і – будучага... Так, так, і – будучага...

У сэрцы маім – Мазыр

Што для мяне Мазыр?

Адказаць проста і цяжка. Бо нарадзіўся пад час вайны – у 1943 годзе – пад Ельскам. Але бацька, Мікола Сямёнавіч, маці – Ганна Іванаўна, альбо як яе у Крушніках называлі Яня, – зрабілі так, каб я на год “памаладзеў”, -– і ў пасведчанні аб нараджэнні стаяў ужо 1942 год... Зразумела, бацька хацеў паказаць, што мяне “пачалі шукаць” яшчэ да вайны...

І запісалі, што я нарадзіўся не пад Ельскам, у вёсачцы, а ў Крушніках. Яшчэ расказвала маці, што бацька пад час вайны вучыў дзяцей, што ў клас да бацькі заходзіў Ян Налепка... Праз нейкі час бацька падаўся да партызан, а пазней уліўся у рэгулярныя войскі...

Пасля вайны бацьку чамусьці перакідвалі настаўнічаць з адной вёскі ў другую, і мы, як тыя цыганы, праз год-тры пераязджалі з месца на месца. А мне даводзілася вучыцца то ў беларускай школе, то ў расейскай, то зноў наадварот...

А переезд з Бабруйска ў Крушнікі быў апошні. Бацькі разышліся, а я з малодшым братам Міколам, жылі з маці ў бабулі – бабы Анастасіі, па-вясковаму – Настазі. Тры гады за сем кіламетраў хадзіў у Асавецкую школу. Але найбольш ездзіў на веласіпедзе – за хвілін дваццаць дапінаў да школы.

Крушнікі раней належалі да Петрыкаўскага раёна. А потым былі далучаны да Мазырскага. Так я і стаў мазыранінам...

Адразу паля школы працаваў настаўнікам пачатковых класаў – у Турбінцы. Потым паступаў на завочнае у педінстытут – і не паступіў. Здаў зноў экзамены і пачаў вучыцца стацыянарна. На 8-е сакавіка наступнага года нечакана забралі ў войска... Калі вярнуўся, то мае ўжо былі на апошнім курсе...

Перавёўся на завочнае, бо не было магчымасці вучыцца – дапамогі ад маці не было.

І вось тут пачынаецца маё жыццё, так бы мовіць, у поўным аб’ёме. Надрукаваў нарыс у газеце “Чырвоная змена” пад загалоўкам “Хлопцы з нашага пакоя”. А яго прачытаў рэдактар газеты “Камуніст Палесся” Іван Анкудовіч. Запрасіў у газету. На пасаду... карэктара. Але я быў літсупрацоўнікам.

Тады ж і пазнаёміўся з карэспандэнтам рэспубліканскага радыё Міколам Рэентам і таленавітым паэтам і цікавым хлопцам Валодзем Отчыкам. Прайшоў я пешшу, здаецца, увесь Мазырскі раён... І сёння, калі пачую назвы вёсак ці мясцін, да сэрца падступае салодкі успамін сваіх вандровак – Кімбараўка, Скрыгалаў, Мялешкавічы. Зялёны Мох (адкуль бацька родам), Раманаўка, Бярозаўка, дзе нарадзіўся пазней таленавіты празаік Андрэй Федарэнка, адкуль браты Мікола і Віктар Дубровы – таленавітыя мастакі, Балажэвічы, дзе пачынала працаваць настаўніцай Святлана Алексіевіч, Міхалкі, дзе настаўнічаў Уладзімір Верамейчык, скончыўшы Мазырскае педвучылішча, дзе настаўнічаў Усевалад Краўчанка, Слабада...

Дарэчы, пра Слабаду. З арміі я прыйшоў ужо спрактыкаваным журналістам – служыў у ГСВГ: у Нямеччыне. У армейскай газеце “Савецкая армія” у конкурсе на лепшы нарыс займаў трэцяе і другое месца. А ў райгазеце што ні напішу, “таленавітыя” старэйшыя раёншчыкі Вайнбранд, Гаравы, Кулыба, Гутэрман скарачалі матэрыялы да непазнавальнасці.

І вось аднойчы я з той жа Слабады напісаў артыкул на тэмы маралі “Здрада клятве Гіпакрата”. Пра галоўрача слабадской бальніцы, які не вылучаўся маральнымі

якасцямі...

Напісаў і аддаў рэдактару Івану Анкудовічу. А другі паасобнік (як і параіў мне зрабіць Валодзя Отчык) адаслаў у “Чырвонку”. У раённай выйшаў праз дзён шэсць, на трэць скарочаны, а рэспубліканская газета праз два тры дні пасля іх дала “падвал” – ніводнай коскі, як кажуць, не было выкінута.

Я і паказаў вялізны матэрыял сваім праўшчыкам. Сямён Гутэрман скрывіўся, не здаючыся, прамовіў толькі:

– Ну, то ж рэспубліканская, а мы – раённая...

Але пасля таго рэдка калі хто з іх умешваўся ў мой тэкст.

Дарэчы, тую “школу” з “таленавітымі праўшчыкамі” прайшоў і Мікола Рэент, які напачатку працаваў у той жа газеце. Толькі ён копіі сваіх артыкулаў адпраўляў у “Сельскую газету”. І яго там друкавалі без правак. І былі прысаромлены мясцовыя карыфеі і зубры ад журналістыкі. Каб жа сапраўды правілі, вучылі, як пісаць, дык не, толькі падножкі ставілі, стараючыся прынізіць, даказаць бяздарнасць пачынаючых...

Аднойчы забалеў зуб. Пайшоў у стаматпаліклініку (яна была тады на беразе Прыпяці, каля маста) да свайго знаёмага зубнога доктара Анатоля Філісьева. Ён зняў гіпсавы адбітак, сказаў:

– Калі хочаш, каб раней зрабілі каронку, то ідзі і папрасі вунь тую дзяўчыну – Насцю Алесяюк.

Я і падышоў нясмела да яе, зірнуў у вочы, і нешта працяло мяне ўсяго, як не здранцвеў перад ёю. Яна зірнула на мяне, усміхнулася, – і я зразумеў, што гэта... проста мая будучая жонка...

Дык што азначае для мяне Мазыр?

Калі сказаць, што горад увайшоў у маё сэрца назаўсёды, на ўсё жыццё, – дык гэта мала што гаворыць. Ды тое, мусіць, і не выкажаш словамі. Проста магу сказаць –

мой Мазыр. Як усё роўна – мой бацька, мая маці...

Як і для Уладзіміра Верамейчыка, які быў таксама ўлюблёны ў Мазыр і Прыпяць, як і я, у сэрцы і ў душы назаўсёды... Валодзя нават і зборнік вершаў назваў “Клянуся Прыпяццю”. Не магу не прывесці хоць колькі радкоў з яго цудоўнага верша “Мазырскі кірмаш”:

Пахне сырадоем і цыбуляю,
Агуркамі з роснае грады.
Ліпай і калодкавымі вуллямі
Пахнуць наздраватыя мяды.
На бязмене з гіраю-цаглінаю
Важыць сала хітраваты дзед.
Сонна водзяць выгнутымі спінамі
Шчупакі ў калодзежнай вадзе...
Тут патэльні з жоўтаю яечняю.
Дудкі, капялюх на галаву.
У кашах лазовых рэжуць клешнямі
Ракі вірлавокую траву...

У радках – подых Мазыра, характары палешукоў, жывое, вірлівае жыццё. І чуваць, як ад Прыпяці патыхае бурштынавы подых стагоддзяў...

Ніхто лепш і больш, на мой погляд, не здолеў апець у сваіх творах Мазыр, так пранікнёна, так шчыра і ўзнёсла, як ён, Паэт Валодзя Верамейчык...

Калі жывеш у Мазыры, калі ідзеш па яго вуліцы, калі зліваешся з ім душою і сэрцам, то табе абавязкова падасца, – што і дзяўчаты-мазыранкі самыя прыгажэйшыя ў свеце, і усмешкі на тварах паляшучак і палешукоў самыя гожыя; і што горад сам – тварэнне непаўторнае, бо, здаецца, нідзе ў свеце няма такога горада, як Мазыр... Нехта параўноўвае яго са Швейцарыяй, з іншымі краінамі, а я не хачу гэтага рабіць – ён адзін на свеце такі, і не трэба, каб ён у нечым быў падобны да іншых... Бо ён – унікальны. Бо Мазыр – гэта Мазыр. І Прыпяць – гэта Прыпяць. Гаворыш Прыпяць, а чуецца – “тры”-“пяць”... Як дзве чароўныя лічбы, як кароценькая малітва да Вышняга...

Слова святара Васіля

Заходжу ў Свята-Міхайлаўскі сабор, які, – як сведчаць дакументы, пабудаваны ў XVIII стагоддзі...

Ідзе служба – літургія. Разам з усімі накладаю крыж і ўголас гаворым-спяваем “Ойча наш, існы ў нябёсах. Ды свяціцца імя Тваё...” Святар вядзе службу на расейскай мове, малітвы чытае на стараславянскай. У мяне ж малітоўнік і Біблія на роднай мове. І я чытаю, стараючыся папасці ў рытм, на мове продкаў Вялікага Княства Літоўскага...

У храме шмат людзей. Побач стаіць матуля, побач з ёю дачушка. Як і маці, чытае малітву і перажагнае сябе рукой. У дачушкі асветлены таямнічым святлом тварык, засяроджанасць... Нас усіх аб”ядноўвае нябачная аўра, Божае блаславўленне. Мы – адзіны арганізм, які імкнецца быць чысцейшым, удасканаленым, адухоўленым...

А некалі Міхайлаўскі сабор, які быў заснаваны ў 1645 годзе, быў бернардзінскім манастыром. І сёння захаваліся ў ім манастырскія келлі, а ў склепе пакояцца целы набожчыкаў. Патаемны ход ад храма цягнуўся да Кімбараўкі, дзе былі два жаночыя манастыры – ордэна цыстэрсак і ордэна марнавітак. Казалі людзі, што ў гады рэпрэсій з тых сутарэнняў чуваць былі жудасныя крыкі – там наладжвалі катаванні “інквізітары XX стагоддзя”, – энкавусаўцы... І сёння некаторыя сцвярджаюць, што па начах калі-нікалі можна пачуць жудасныя плачы жанчын, крыкі, што раздзіраюць душу, мужчын... То чалавечыя душы ніяк не могуць супакоіцца ад несправядлівасці, не могуць папасці на неба...

Міхал Капач, які доўгія гады працуе ў райвыканкаме (быў сакратаром райкама партыі), які працаваў над кнігай “Памяць” і выдаў яе, і ў дадатак сабраў звесткі пра ўсе вёскі Мазыршчыны, сказаў мне:

– Айцец Васіль прымае самы актыўны ўдзел у нашых

мерапрыемствах, часта выступае перад ветэранамі працы і вайны, – слухаюць яго з вялікай цікавасцю. А так ён – Васіль Нікіфаравіч Тур.

Матухна Вера адказала мне:

– А айцец Васілій дровы на дрывотні коле.

Праз нейкі час святар вызваліўся ад мірской працы. Памыўшыся, выйшаў насустрач. Такім і ўяўляў яго – у вачах свецяцца агеньчыкі, сам увесь выпраменьвае дабрыню і Боскую ласкавасць.

– Радуе мяне і ўсцешвае, што сёння маладыя ідуць у царкву. І не проста ідуць, а і ўдзельнічаюць у богаслужэнні. Значыць, людзі знаходзяць дарогу да Бога. А, значыць, такіх людзей Бог не пакіне без сваёй апекі... Радуе і тое, што ідуць на споведзь не толькі людзі сталага ўзросту, а і дзеці, юнакі і дзяўчаты... Я слухаю іх споведзі, адпускаю ад імя Госпада грахі, і радуюся за іх, бласлаўляю на добрыя будучыя справы...

Такога раней не назіралася. Раней шмат на што было накладзена забаронаў. А сёння адкрыта ідзе хрышчэнне немаўлятак, урачыста і ўзнёсла праходзіць вянчанне маладых. Усе ад Бога, усё праз Бога...

Сам я нарадзіўся пад Буда-Кашалёвам, былым Уваравіцкім раёнам. Адслужыў армію і паступіў вучыцца ў духоўную семінарыю. Сёння ўжо сорак пяць гадоў, як я служу Богу. Сёння мой прыход у вёсцы Васькаўка.

Мы разам з вернікамі пабудавалі царкву ў вёсцы, і молімся ў ёй. Царкву пабудавалі на тым месцы, дзе ў трыццаць восьмым яе разбурылі атэісты... Нам памагалі і фундатары, збіралі грошы і самі вернікі... Працуе сёння царква, радуе сэрца веруючых. Але акрамя нас адрадзілася царква і ў вёсцы Скрыгалаў...

Мяне часта запрашаюць у школу нашай вёскі і ў суседнія, дзе я вяду гутаркі пра веру, пра Бога, тлумачу Новы і Стары запавет. Мне задаюць шмат пытанняў. І я

з радасцю на іх адказваю.

У сям”і ў нас вырасла трое сыноў. Усе яны пайшлі па маёй сцежцы – усе святары. Я зжыўся з гэтай зямлёй, зжыўся з людзьмі, і ніколі не стамляюся памагаць людзям. Бо мы ўсе належым Богу, які вядзе нас да праўды, шчырасці і дабрыні.

... Падзякаваўшы за сказаныя словы, развітаўшыся, я адчуў, як яшчэ доўга мяне не пакідала духоўнае цяпло, якое перадаў мне айцец Васіль. Падумалася – значыць, кожнаму верніку, які прыходзіць да яго, ён дорыць часцінку свайго душэўнага і духоўнага цяпла.

“Ойча наш, існы ў нябёсах!..”

Вуліцай Міколы Пушкара

“На пачатку стварыў Бог неба і зямлю…
І стварыў Гасподзь Бог чалавека з пылу зямнога
і ўдыхнуў у твар ягоны дыханне жыцця,
і зрабіўся чалавек душою жывою…”
Быццё. Раздз. 1 (1), 2 (7)

1.

Жыў у Мазыры чараўнік. Разумеў мову птушак і звяроў, ведаў, пра што шапоча лістота ў яго пад вокнамі, чуў паданні і паэмы, якія шапталі прыбрэжныя хвалі плыткай Прыпяці, – а яна яму была бачна з яго балкона; калі прыкладаў вуха да зямлі, то да яго даносіліся водгукі часоў Княства Літоўскага, звон дзідаў Грунвальдскай бітвы, у якой удзельнічалі ваяры Мазыра...

Усё чуў, разумеў і ведаў казачнік-бай Мікола Пушкар.

Прыходзілі да яго дзеці ў майстэрню, з цікавасцю аглядалі экспанаты – андаракі і прасы, прасніцы і калаўроты, гладышы і вышыванкі… На яго маленькім століку, які ад дотыку рукі мог круціцца, ляжаў кавалак чырвона-шэрай гліны…

– Дзед Мікола, а што гэта такое? – паказвае пальцам хлапчук на шэрае месіва.

– Гэта я… – усміхаецца казачнік. – Не верыце?

– Не, – адмоўна круціць галавой дзетсадавец (майстэрня знаходзіцца на тэрыторыі дзіцячага садочка), – ты – во, перад намі, а гэта… мусіць, зямля…

– Э, не, – круціць адмоўна галавой дзядуля Мікола, грозна насупліваецца, рукі прыпадымае над глінай, водзіць над ёю, нешта шэпча…

Хлапчукі пераглядваюцца, не разумеюць дзеянняў чараўніка, чакаюць, што вось-вось павінен адбыцца нейкі цуд. Тады рукі Пушкара сціскаюць гліну, робяць з яе нейкі клубок-балабушку. Потым клубок ператвараецца ў незразумелую істоту – ні чалавек і не звер. А праз нейкі момант хлапчукі ўбачылі, што з’явіліся ногі, рукі, галава… Пушкар яшчэ трошкі пачараваў над чалавечкам і адзін з хлапчукоў усклікнуў:

– Дык гэта ж ты, дзед Мікола!

Усміхаецца Мікола Пушкар, глядзіць вясёлымі вачыма на іх, рады, што даў ім першы ўрок мастацтва ў сваёй майстэрні.

– А нам так можна? – асцярожна пытаецца Міхаська, не адводзячы позірку ад толькі што створанага вобраза.

– Можна, – адказвае казачнік, – але не сёння… Бо вы вунь якія чысценькія і акуратненькія, а выпэцкаецеся ў гліне, і на мяне будуць сварыцца і вашы выхавацелькі, і бацькі. Таму прыходзьце заўтра. А дома скажыце, каб

далі вам з сабою ношанае адзенне. Дамовіліся?

– Дамовіліся, дзядуля Мікола!

Дзеці пакідаюць майстэрню, а Пушкар з акна праводзіць іх цёплым позіркам. У яго на душы радасна і светла. Бо любіць, калі да яго прыходзяць людзі, цікавяцца тым, што ён робіць, як працуе… А потым незаўважна разгаворацца, і Мікола Пушкар без стомы будзе расказваць і расказваць, апавядаць пра сябе, пра свой час, як стаў мастаком…

А жыццё ў яго цікавае і разнастайнае, перанітаванае горкім і салодкім, трагічным і вясёлым… Аповедаў яго хапіла б на некалькі кніжак, і кожная з іх была б адметнай з’явай, якая б раскрывала сутнасць і непаўторнасць гэтага чалавека…

2.

Адпраўляюся зноў у Мазыр, каб пабачыцца і пачуць голас мазырскага чараўніка. Кліча да сябе ён часта, як і клікаў пры жыцці. То яму параіцца трэба пра нейкія гістарычныя факты, то ніяк не можа прыдумаць трапную назву свайму новаму твору, то проста сум узяў і хоча, каб пасядзеў побач, выслухаў яго, падзяліўся сваімі набалелымі думкамі…

Ведаю, што такой вуліцы няма (яшчэ няма!), але пытаюся ў людзей, якія спускаюцца пешшу з гары:

– Падкажыце, як прайсці на вуліцу Пушкара?

– Міколы Пушкара? – удакладняюць у мяне. – А што ўжо ёсць такая ў нашым горадзе вуліца? То, мусіць, тая, куды і вядзе да Пушкароўскага музея.

– Так, так, – згаджаюся радасна я, – але, на жаль, сапраўды такой вуліцы няма яшчэ, але яна можа быць у хуткім часе…

– Добра было б, – згаджаецца мазыранін, – Пушкар – гонар нашага горада.

Кіруюся вуліцай Якуба Коласа да мікрараёна Янкі Купалы, – дзе ў дамочку, побач з дзіцячым садком і знаходзіцца музей імя Міколы Пушкара... Дакладней, ужо майстэрня-музей Міколы Пушкара”. Але да гэтага...

О, які то час быў! Пушкар, прайшоўшы два канцлагеры, не страціў любові да жыцця, а з яго душы так і выпіралі дабрыня і пяшчота, духоўны талент і жаданне дзяліцца з людзьмі тым, чым узнагародзіў яго Бог…

А што талент у яго ад Бога, ён не адмаўляе, наадварот, кожны раз падкрэслівае гэта.

– У дзяцінстве яшчэ пачуў, – расказвае Мікола Пушкар, – ад бабулькі, калі яна чытала Святое Пісанне. “На пачатку стварыў Бог неба і зямлю… І стварыў Гасподзь Бог чалавека з пылу зямнога і ўдыхнуў у твар ягоны дыханне жыцця, і зрабіўся чалавек душою жывою…” Гэтыя словы мяне тады вельмі ўразілі. Я не ведаў, чаму, як і не ведаў, кім буду ў жыцці. То праз шмат год, калі я знаходзіўся ў канцлагеры і быў паміж жыццём і смерцю, пад рукі папаўся кавалак гліны… Я міжволі пачаў размінаць яго пальцамі, хаця ўжо не было ўва мне ніякай сілы, несвядома выштукоўваючы нешта… І мне тады пачуўся знекуль голас: “І стварыў Гасподзь Бог чалавека з пылу зямнога…” Помню, што я тады стварыў не вобраз чалавека, а нейкую невядомую птушку. І ў яе былі шырока раскінутыя крылы… Тады ж я адчуў, як гулкія ўдары сэрца пагналі кроў і яна балюча ўдарыла ў скроні. Боль адразу прайшоў і нарадзілася жаданне жыць, узняцца птушкай у неба і паляцець да зораў, пакінуць калючы дрот і ненавісныя выкрыкі фашысцкіх катаў… Я зразумеў тады, што Гасподзь тым кавалачкам гліны не толькі ўратаваў мне жыццё, а і паказаў дарогу, па якой павінен кіравацца ў сваім жыцці…

Мікола, Мікола... Колькі год ужо, як яго няма сярод нас.

Гэта быў шчыры і даверлівы чалавек, таварыскі і заўсёды вясёлы...

Нарадзіўся Мікола Мікітавіч на мяжы Расіі і Украіны – паміж Белгарадам і Харкавам. А лёс закінуў яго вунь куды – на Палессе, у Мазыр.

– Бацькоў сваіх я не памятаю, – расказваў мне Мікола Мікітавіч. – Ведаў толькі, што бацька меў нейкае дачыненне да мастацтва – маляваў абразы, – як казалі ў народзе, быў богамазам...

Успамінаў Пушкар пра галодныя гады дзяцінства. Апынуўся ў калоніі Макаранкі.

Расказваў Мікола, як яму даручылі намаляваць партрэт пралетарскага пісьменніка Максіма Горкага. Які збіраўся прыехаць да іх у калонію. Партрэт пісьменніку спадабаўся. І ён нават папрасіў кіраўніцтва Харкаўскага мастацкага вучылішча, каб яго прынялі на вучобу, – хлапчуку не ставала год. Пасля вучылішча выкладаў маляванне ў школе...

Вайна... Кантузія... Канцлагер.

Цудам выжыў. Пасля вайны зноў канцлагер – цяпер ужо сталінскі. За тое, што быў у палоне...

Калінінград...

Першыя спробы нешта ляпіць з гліны. Прыехаў у Мазыр. Уладкаваўся мастаком на заводзе меліярацыйных машын.

Днём маляваў плакаты ці пісаў аб’явы, а вечарамі мясіў гліну і вылепліваў тое, што мроілася перад гэтым...

Аднаго разу мы разам з ім пайшлі на мазырскі рынак. Ён і без мяне туды заглядваў кожную нядзельку. Запаў у душу дзядок, які прадаваў з бочачкі мёд, а побач з ім сядзела каларытная маладзіца – цётка Тэкля – родам з-пад Лельчыцаў...

– Глянь, глянь, – шаптаў незаўважна мне Пушкар,

паказваючы позіркам на сівога, мо за сто гадоў, дзядка – вясёлага, гаваркога, дасціпнага... Цэлыя вершы-паэмы чытаў пра сваю гліну, з якой вырабляў макітры і гладышы. – Гэта ж – фігура! Гэта ж – каларыт!

І падсеў да яго, слухаў і слухаў дзядка, не адрываючы ад яго вачэй.

Гадзіну сядзеў каля яго і назіраў, другую. І тады ж ляснуў сябе даланёю па ілбе, усклікнуў:

– Во мая тэма! Во каго ляпіць трэба! Гэта ж не трэба нічога выдумваць-прыдумваць, фантазіраваць, – бяры і капіруй жыццё... А праўдзівей за яго нічога не бывае!

Купіў у дзядка глечык (спатрэбіцца дома – Ганна будзе малако ў ім трымаць!), похапкам сабраўся, пабег з таго месца, на мяне забыўшыся... Ён ужо нічога не чуў, нікога не бачыў... Хутчэй у майстэрню! А ў яго і гліна гатовая на стале ляжыць, мокрай анучкай прыкрытая.

Пальцы, як зачакаліся сапраўднай працы, пачалі ляпіць-расціраць шэрую гліну, – і нечакана для самога Міколы вымаляваўся партрэт таго дзядка-гаршэчніка, – ды так удала атрымалася і трапна, што на твары мастака міжволі засвяцілася шчаслівая ўсмешка: “Вось ён, мой родненькі палешучок! Вось ён, мой галоўны вобраз, які пратопча дарогу да іншых сваіх паслядоўнікаў!..»

Пушкару падалося, што паляшук затоена падміргнуў яму,

прыкрыў вока калматым брывом, нешта хітрае і смешнае ўтойваў у сваёй кудлатай кужэльнай барадзе, – быццам пасміхаўся, што так доўга Мікола хадзіў далёка за сваімі тэмамі і сюжэтамі, а тут за такі кароткі час адбылося неверагоднае: адбылася галоўная сустрэча Творцы і яго Героя. У ім, дзядку-палешуку, было штосьці ад палескай зямлі, ад настрою і мудрасці працавітых і нястомных людзей.

Пушкар нават голас пачуў яго:

– Вітаю цябе, Майстра!..

Я непрыкметна зайшоў у яго майстэрню. На табурэціку сядзеў і замілавана глядзеў на свой першы сапраўдны твор мастак.

– Во ён, мой Паляшук, – не гледзячы на мяне, прамовіў Мікола Мікітавіч. – Зразумеў, што яго жыццё мае шмат адценняў і рысаў характару. Яно, здаецца, спакойнае і бясконцае ў сваёй прастаце і мудрасці, памяркоўнасці, яно – як цячэнне старажытнай Прыпяці, журботнае і самотнае, як тужлівы крык жорава, які пакідае родны край і збіраецца ляцець у невядомую далячынь, вясёлае і дасціпнае, з хітрынкай і радасцю, якое толькі і можа быць у палешука...

Які асветлены і шчаслівы твар быў тады ў майго сябра!І тады ж ён зразумеў, што убачыць вобраз – гэта яшчэ мала. Неабходна вывучаць гісторыю Беларусі. Ён чытаў паданні і казкі, дыярыушы і успаміны даследчыкаў, прыглядаўся да археалагічных знаходак у музеях...

І не толькі гэта. Яго натхнялі вобразы Сымона-музыкі, Лявона і Лявоніхі, Тараса на Парнасе, Несцеркі і Бандароўны, сівога гусляра... Жылі ў марах, у мроях, стукаліся ў сэрца вобразы вясёлыя, смешныя і няўрымслівыя, – яны як усё роўна ставалі да яго ў чаргу, каб ён абавязкова іх увасобіў у гліне... Ён ужо не мог іх адпрэчыць ад сябе, – а рукі і пальцы прасілі гліны...

І выйшлі з-пад яго рук – “Паляшук-лапатнік”, “Каваль”, “Дрывасек”, “Сваты”, “Паронкі” – дзесяткі і сотні іншых работ і вобразаў.

Мастак услаўляў у сваіх творах чалавека працы, чалавека-дабрадзея, чалавека-мудраца. А колькі стварыў ён жанравых сцэн-апавяданняў і гумарэсак, насычаных дабрадушным гумарам, непадробленай праўдай і працай жыцця! Што толькі ні тварылі яго нястомныя і таленавітыя рукі! Цешча і зяць, сват і свацця, прымак і кот, выпівохі і гультаі, – не пералічыць усіх вобразаў і герояў, што ён стварыў.

“Пасварыліся”, “Дудар”, “Стары са старою”, “Церабавец”, “Да цешчы на аладкі”, “Браткі-беларусы”...

Я асабіста выдзеліў бы адзін толькі твор – “Сейбіт”. Сціплая пастава палешука. Апушчаныя да сцегнякоў натруджаныя касцістыя рукі, а другая рука абаперлася на сявеньку. Вочы ж скіраваны некуды ў неба, з надзеяй просяць: “Божа літасцівы! Я адсеяўся, аддаў раллі апошняе зярнятка, і хачу ўвосень сабраць ураджай, каб пракарміць сям”ю. Не падвядзі, дожджык, а я ўжо не пашкадую сілаў для матухны-зямелькі..” Вось такія словы я чую яскрава кожны раз, калі гляджу на Сейбіта, і шчыра веру, што той дожджык, якога так чакае паляшук-сейбіт, абавязкова неўзабаве пральецца на зямлю...

А потым прыйшоў час, калі мастак вырашыў паказаць свае працы сябрам рады абласной арганізацыі Саюза мастакоў у Гомелі. Амаль усе створаныя ім вобразы былі адобраны і высока ацэнены. Здзіўляліся, як можна стварыць такія дасціпныя, на мяжы гумару і алегорыі, гліняныя сюжэты. І радаваліся, што з’явіўся такі таленавіты майстра.

Так адкрыўся шлях да выставак – абласных, рэспубліканскіх, усесаюзных… Яго творы здзіўлялі гледачоў Польшчы, Манрэаля, на сусветнай выстаўцы “ЭКСПА-70” у Японіі, Чэхаславакіі… Лепшыя працы адзначаны прэстыжнымі прэміямі.

Да мастака прыйшло прызнанне. А з прызнаннем ён не кінуўся ў даніну моды і часу, у павярхоўную стылізацыю, а пачаў яшчэ больш апантана працаваць над сваімі творамі, стараючыся ўносіць у іх не толькі нацыянальны каларыт, а і народнае ўспрынянцце багацця і разнастайнасці паўсядзённага жыцця з яго супярэчлівасцю і непрадказальнасцю, недахопамі і дасягненнямі, радасцю і камедыйнасцю…

3.

У Міколы Пушкара праявіўся арыгінальны і своеасаблівы талент. Ён асвоіў і працуе у тэракоце, рэдка калі – за выключэннем адной-дзвюх прац – у шамоце, выкарыстоўвае найбольш простыя прыёмы ганчарнай тэхнікі. І заўсёды пры гэтым імкнецца захаваць непарыўную сувязь з народным побытам, творчасцю і духоўным талентам.

З гэтага, напэўна, і нараджаецца тое ўнікальнае падабенства і пачуццё вобразнасці пластычнага ладу народнага ганчарства, унікальнага, непаўторнага па сваёй пластыцы, характары і тэхніцы апрацоўкі.

Цікава заўсёды назіраць у яго працы адну акалічнасць – звычайная чырвоная гліна, якой на паляшуцкіх прасторах залежы і залежы, пабываўшы ў руках чараўніка-казачніка, ператварыўшыся ў нейкія нечаканыя і дзівосныя вобразы, прайшоўшы працэс абпальвання, нечакана набывае новыя рысы: ад вобразаў выпраменьваецца цяпло і душэўная шчодрасць таго, хто і стварыў гэты цуд. З’яўляецца жаданне да той гліны дакрануцца, адчуць яе не толькі цяпло як матэрыялу для стварэння мастацкага вобраза, а і духоўную цеплыню, міжволі паверыць у тое, што перад табой жывы вобраз, у якога ёсць сэрца і душа.

Кераміст набыў свой выразны і індывідуальны почырк. Творы ў яго атрымліваюцца абагульненыя, часцей тыпізаваныя, але жыццёва праўдзівыя, жывыя. Пластыка і дэкаратыўнасць супадаюць і ствараюць неразрыўны сплаў таленту і творчай фантазіі, пачуццё гумару і ўнутранай дасціпнай абаяльнасці.

Па аб’ёме працы невялікія, памерам з кулак, і могуць змяшчацца на далоні, – але колькі ў іх жыцця, напружанасці, дынамікі, каларыту, дзівоснай і непадробленай выразнасці. Глядзеў бы і глядзеў на вобразы палешукоў – касцоў, ганчароў, цырульнікаў, печнікоў, сейбітаў, – глядзеў бы і не адрываўся, адчуваючы праз хвіліну, як яны пачынаюць гаварыць з табой, пытацца пра нешта, расказваць пра сябе нешта смешнае і адметнае… Вы не адчувалі гэтага? А паспрабуйце паклікаць на дапамогу сваю фантазію і

дзіцячае захапленне – абвязкова пачуеце голас глінянага чалавечка!

Параўноўваючы творы Міколы Пушкара розных гадоў, можна лёгка прасачыць і адзначыць характэрную асаблівасць – мастак рос ад адной працы да другой, сталеў, набываў сілу яго талент і, цяпер можна гаварыць смела, нават геніяльнасць. Геніяльнасць у стварэнні гліняных вобразаў. Бо і па сёння ніхто не можа зрабіць мацней і цікавей такія працы. Падробка ёсць, перайманне, але ўзняцца вышэй – над вобразамі, над пластыкай і глыбінным характарам, – ніхто не здолеў.

Возьмем хаця б раннія працы – “Паляўнічы”, “Ветэран”, “Дудар”… Аўтар апрацаваў кожную дэтальку вобраза, кожны нязначны штрышок, ледзь не фатаграфічна перадае падабенства. А потым пазней прызнаецца мне Пушкар:

– З’явілася памылка, нават недахоп у маёй працы… Чаму? Растлумачу. Гэта як і ў тваёй працы – пісьменніка. Пішаш словы, радкі, але ж галоўнае, што паміж радкоў… Прастор для думкі, для фантазіі, для вобразаў, якія ўзнікаюць у кожнага чалавека. Так і тут трэба: не сляпое капіраванне, а ўдыханне ў кожную працу біцця сэрца, яго духоўнасць, характар, паводзіны… Вобраз сам пра сабе нічога не скажа, мы павінны сказаць пра яго, бо ўбачым, адчуем, дакранемся да яго душы…

І потым мастак, жорстка крытыкуючы сябе за трафарэтнасць ці безжыццёвасць вобразаў, ператвараецца ў творцу, у ствральніка, помнячы словы – “і ўдыхнуў у твар ягоны дыханне жыцця” – самога сябе перасяляе ў той вобраз, пакутліва і балюча перажываючы той працэс. Але і радасць апаноўвае яго, бо ўжо адчуваў сябе не пачаткоўцам, а майстрам.

Вобразы пачалі набываць выразнасць, жыццёвасць, яны пачынаюць вырывацца “з няволі” запраграмаванасці і зададзенасці, у рухах з’яўляецца смеласць і гнуткасць. Нават непакорнасць. Прызнаваўся пазней Мікола, што

не ён ляпіў вобразы, а самі вобразы ляпілі сябе. Ён і сам не разумеў тое, здзіўляўся, радаваўся, але слухаўся тых, хто ажываў пад яго рукамі.

У новым творчым узлёце майстра можна пераканацца, паглядзеўшы яго наступныя творы. Гляньце на “Палешука”. Што адчуваеце? Так, так, што ён вось-вось павітаецца з вамі і раскажа такую смешную гісторыю, што вы за жываты будзеце брацца. А пластыка ж простая, ніякай стлыізацыі. Толькі хітрыя вочы, гумарны пагляд, на языку вострае слоўца…

А “Лірнік”… Праз імгненне ўбачыце, як закруцілася ручка ліры, і мелодыя пацякла-палілася, быццам набірае моц разліў Прыпяці… Шчымлівая мелодыя, глыбокая, не адысці, не адарвацца… Чараўнік Пушкар, няйначай!

Мастак ужо не звяртае аніякай увагі на правільную прапарцыянальнасць усяго цела, самой паставы, памеры рукі ці ног, – не гэта галоўнае! – галоўнае – паказаць унутранае святло душы, чалавечыя эмоцыі – радасць і гумар, дасціпнасць і мудрасць, перажыванне за нейкую няўдачу і ўсплеск шчаслівых хвілінаў… А дабіцца гэтай непасільнай задачы дапамагаюць, здавалася б, на першы погляд, ненатуральныя рукі і ногі, шаржыраваны твар, пастава. Але, як ні парадаксальна, нам гэтае нават не кідаецца ў вочы, мы гэтага зусім не заўважаем, а скіроўваем усю сваю ўвагу ў тое, што не відаць, у тое, што нам чуецца, у тое, што схавана ў душы…

Адсюль можа і скласціся ў каго ўражанне, што працы Пушкару даваліся лёгка і хутка.

– А што, – хітра ўсміхаецца Пушкар, і яго ўсмешка падобна на “Палешука”, – яны не памыляюцца… Сапраўды, – лёгка і хутка… Некаторыя вобразы мне ўдаюцца за некалькі гадзінаў, а то і меней. Але гэта ўжо канчатковы працэс – працэс увасаблення. А ніхто ж не ведае, колькі часу ішоў да гэтага вобраза, колькі перадумаў, колькі перажыў… На гэта можа пайсці і месяц, і паўгода, а то і год…

Таму, калі Мікола ўзяўся за стварэнне сваіх “Вячорак”, мастаку прыйшлося паездзіць па Палессі, пераначаваць не ў адной хаце, дзе збіраліся вечарамі людзі каля печы. І занатоўваў, занатоўваў ў сшытку і ў сваёй памяці тое, што кідалася ў вочы, што было адметным і вобразным. Знаходзіў людзей, “будаваў” сваю печ з засланкай і гаршкамі на прыпечку. Але ніяк усё гэта не мог скампанаваць, стварыць адзіны зліты вобраз, сабраны ў адну ідэю, у адзіны настрой. Праходзіў і адзін месяц, і другі…

А аднойчы “дзед Цімох» папрасіўся на печ, нават папрасіў мастака, каб той падсадзіў яго”… Захацелася старому пагрэць косці. Падсадзіў. Той усеўся на чарэнь, ды яшчэ нагу за нагу закінуў, патыліцу пачасаў, нешта яшчэ хацеў сказаць, ды Пушкар ужо не чуў яго, пачаў рассаджваць астатніх людзей вакол печы. Знайшоў сабе месца дудар, побач з ім, упобачкі, усеўся барабаншчык, ля яго – балалаечнік. Але хлопцы яшчэ не іграюць, яны толькі настройваюць свае музычныя струманты, каб потым ужо, як дзяўчаты папрадуць кужаль і вышыюць ручнікі, распачнуць скокі ў хаце. Тут жа ў юнака каля ног – жорны, у другога – ступа, а маладыя закаханыя прыхінуліся адно да аднаго і, шчаслівыя, думаюць і мараць пра нешта сваё. Якая гама пачуццяў! Якія галасы ў людзей, які смех, якая гамонка! І мы чуем іх, здзіўляемся, радуемся”

Людзі размясціліся вакол печы. А мастак доўга думаў, як сумясціць печ і людзей. У гэтай кампазіцыі ўжо ясна праглядваецца заканамернасць – нічога пабочнага, што магло б перашкодзіць успрыняццю створанага. Глядач можа хадзіць бясконца вакол печы, углядацца ў кожны твар і адзначаць, што ён адкрывае і адкрывае кожны раз нанова.

І кожны раз падтэкст новы, і каларыт новы. То ў печы бліскае святло – нехта падпаліў лучыну, то дудар спрабуе сваю дуду, то маладыя пачалі цалавацца… Тут табе і вясковы побыт, і жартаўлівы дзед, які пачынае смяшыць сваімі аповядамі вячоркаўцаў, то песня палілася ад жанчыны, што сядзіць каля прасніцы…

Героі весела размаўляюць між сабой. Іх аб’яднаў вольны вечаровы час і агульны бытавы інтарэс…

“Вячоркі” – адна з цікавейшых прац Міколы Пушкара. Яна яшчэ раз даказвае і пераконвае, што мастаку падуладны самыя складаныя кампазіцыйныя вырашэнні.

Да любімага матыву майстра звяртаецца не адзін раз, але ніколі не паўтараецца. Кожная новая праца на гэтую тэму вылучаецца глыбіннай навізной, арыгінальнасцю і пластычнасцю.

Апошняя праца “Ганчар” – гэта ўжо не скульптура малой формы, а рэльефнае пано. Зроблена яно з гліны, прысутнічае бліскучая паліва з цёмна-сінім адценнем. Што найбольш уражвае ў гэтым творы? Пранізлівы позірк ганчара і яго рукі – загрубелыя, спрацаваныя, парэзаныя баразёнкамі зморшчынаў, моцныя і адначасова пяшчотныя, ад якіх сыходзіць цеплыня. Бачна, як яны дакранаюцца да гладыша, што круціцца на крузе. Ганчар крыху згорблены – гады працы наклалі свой адбітак на яго паставу, ногі з шырокімі ступакамі ўпэўнена круцяць кола. Гладыш і рукі – аднаго колеру. Можна толькі здагадацца, што не так яны даўно выняты з печы, і гладыш яшчэ ўтрымлівае цяпло. Ганчар грэецца гэтым цяплом, убірае яго ў сябе, – і яны ўжо як быццам зліліся ў адно цэлае, у адну песню, у адну мелодыю.

У нейкім сэнсе гэта жартоўны аўтапартрэт. Герой быццам гаворыць нам, што толькі сапраўдны майстар, які раскрыў сакрэты і таямніцы керамікі – старажытнага спалучэння агню, вады і зямлі, – здольны стварыць такі твор мастацтва.

Можна вельмі шмат казаць і пра тое, што “Ганчар” – гэта дасканаласць і ўзлёт да вяршынь майстэрства, пра яго выяўленчую дасканаласць і творчы прафесіяналізм, можна нават і знайсці нейкія недахопы, але мы разам з вамі павінны паверыць у адно – калі хто хоць раз сустрэнецца з гэтым рэльефным пано, дакранецца да яго душой, то наўрад ці хутка забудзе пра яго. “Ганчар”

будзе доўга яшчэ непакоіць, па-добраму турбаваць, напамінаць пра сябе, нават прымушаць задумацца над сваім жыццём, над тым, што вы стварылі адметнае і цікавае…

Надоўга запомняцца вочы, рукі і ногі старога, і народзіцца сама па сабе выснова – такое мастацтва неабходна людзям, бо яно старажытнае, як свет і зямля. Хаця трэба і прызнаць, што на сёння рэдкая прафесія. І ад таго крыху сумныя вочы ў ганчара, бо ён пытаецца ў нас: “Ці будуць у мяне паслядоўнікі? Хачу, каб былі… Я хачу перадаць таямніцы свайго таленту наступным пакаленням. ..”

Здзіўляўся: як глыбока і дасканала ведае майстра беларускі побыт і звычаі, фальклор і народнае мастацтва, традыцыі і ўклад жыцця. Яму заўсёды ўдавалася адшукаць у жыцці палешука адметныя нацыянальныя асаблівасці, уласцівыя толькі беларускаму народу.

З глыбінь Палесся, з сівой даўніны цякуць тыя нябачныя рэчкі-рачулкі, якія нясуць творчую даніну мастаку, баюць яму казкі і паданні, песні, – заставалася толькі пачуць іх і перанесці на мову гліны… І не толькі пачуць, а і адчуць чалавечы характар.

Вось менавіта характар чалавека і стараўся паказаць мастак у сваіх працах. Таму і нараджалася тады выснова – тое і з’яўлялася галоўнай лініяй і галоўным крэда яго творчасці.

У Міколы Пушкара я заўсёды вылучаў сваё, асабістае бачанне жыцця, свае перажыванні, эмоцыі. Ён пераўвасабляўся, калі знаходзіўся ў сваёй майстэрні. Не заўсёды ён любіў і размаўляць, калі паглыбляўся ў працу...

Мастак ствараў шэдэўры, адметныя яркай своеасаблівасцю творы, вылучаўся непаўторнасцю выканання, унутранай псіхалагічнай глыбінёй. Яго працам уласцівы рысы нацыянальнага характару – мяккі гумар, разважлівасць, жарт, летуценнасць, гратэск…

Кожны твор кераміста-майстра – гэта глыбінны фальклорны пласт, неспатольная крыніца мудрасці і радасці, узнёсласці і радасці жыцця. У кожным узоры вылучаецца асабістая рыса характару Міколы Пушкара – любоў да чалавечай працы.

У сціплай паставе апусціў натруджаныя рукі сейбіт – адна выцягнута ўздоўж цела, а другая абаперлася на сявеньку. А вочы… Вочы скіраваны некуды ў неба і з такой умольнасцю і надзеяй просяць:

– Я адсеяўся, Божа, дзякуй Табе! Я аддаў раллі апошняе зярнятка і хачу сабраць восенню ўраджай, каб пракарміць сям’ю. Не падвядзі, дожджык, пралі сваю жыццядайную сілу на пасевы, а я ўжо не пашкадую сваіх сілаў для матухны-зямелькі…

Вось такія прыблізна словы я чуў і чую сёння, калі сустракаюся з “Сейбітам”. І таму мы шчыра верым, што той дожджык, якога так чакае паляшук з сявенькай, абавязкова абрынецца на поле, на яго соткі.

Я б асабіста вылучыў гэтую працу, як найвышэйшы апафеоз таленту мастака, яго філасофска-духоўны ўзлёт, як спадзяванне на разуменне намі яго творчасці. Ён і сёння, калі яго няма сярод нас, чакае дажджу – нашых адносін і ацэнкі яго творчасці. У гэтай працы праяўляецца найвышэйшая дасканаласць – нічога пабочнага і лішняга, што б адцягвала нашу ўвагу ад галоўнага, кожная рысачка дапаможна працуе на тое, каб мы раскрылі прапанаваны унутраны свет і мастака, і яго герояў…

Тыя ж натруджаныя рукі, і моцна, трывала стаіць паляшук на сваёй роднай зямельцы, якая ўскарміла яго, якой ён аддае ўсе свае сілы і мары. Чалавек жыве, калі працуе. З такімі словамі звяртаецца майстра да нас.

У клопатах простага палешука, у яго неспакойным жыцці і сумненнях, у жартах і весялосці б’ецца сэрца нашага народа, яго паэтычнасць і духоўны рост, нескаронасць, мяккасць і ўпэўненасць у сабе, годнасць і гонар.

Мастак працаваў пераважна ў жанры дробнай пластыкі, таму і творы яго носяць адбітак камернасці і мініяцюрнасці. Але гэта надае творам духоўную вагу, ідэйнасць і сілу.

Яшчэ спецыялісты ад мастацтва называюць яго творы скульптурамі малых формаў. Я ж асабіста з гэтым пагадзіцца не магу. І вось чаму... Скульптура – гэта адлюстраванне нейкага канкэтнага чалавека, асобы, справа іншая пры жыцці ці не пры жыцці ўзводзяць тыя скульптуры, а тут абагульнены беларускі характар... І мастак не капіруе нейкага аднаго, а збірае ўсё ў адзін мех, кошык, кашэль (каробка, зробленая з сасновай дранкі, пераважна на Палессі). Брэйгель таксама не капіраваў сваіх людзей з некага аднаго.

Таму ў Міколы Пушкара не скульптуры і не скульптуркі, – Асобы, Характары, – са сваімі заганамі і недахопамі, анекдатычнасцю і прастатой, у чым мы не можам самі сабе прызнацца, што гэты мы ў паасобку...

Пушкароўскія вобразы...

Пушкароўская гліна...

Адухоўленая і ажыўленая. Ды не знойдзем мы з вамі канкрэтнага вызначэння, як ні стараліся б. Бо сам Майстра на такое пытанне адказваў няўцямна:

– Як назваць? Аніяк... Гліна, вынятая з печы... Як спечаны бохан хлеба.

Майстар ніколі не задумваўся над гэтым – не меў часу траціць на вызначэнні...

Бо не тое было галоўным, а тое, што выштукоўвалі яго чуйныя пальцы...

4.

Але зноў вернемся да твораў.

Возьмем “Гліна спявае”. Бадай, і без подпісу можна зразумець, што хацеў паказаць нам мастак. Ганчар сядзіць каля сваіх гладышоў і макітраў, прыставіў да вуха, як марскую ракавіну гаршчэчак, і слухае… Услухоўваецца ў час, у стагоддзі, у гісторыю і нараджэнне зямлі… А на твары такое замілаванне, такая радасць, такая ўзнёсласць, што і нам робіцца радасна за яго… Так можа толькі радавацца толькі творца, які дасягнуў духоўных і творчых вяршынь. І мы разам з керамістам чуем, як спявае гліна. У ракавіне можа спяваць марскі прыбой, а ў горшчыку…

О, гэта дзівосны і казачны свет, чароўны і непаўторны, Боскі і чалавечы! Мы можам здагадацца нават і пра тое, якая гучыць мелодыя – яна абавязкова мажорная, і пераклікаецца з ноткамі жарту, гумару; гэта своеасаблівы гімн працы, гімн стваральніку-чалавеку. Вось так камернасць можа перарастаць у нешта больш значнае і ўстойлівае, і тады мы ўжо міжволі, зразумеўшы ўсё, адносімся да дробнай пластыкі як да глыбіннага, гістарычнага пласта.

Недзе ў тыя ж гады нарадзіўся і “Ярыла”. Быў такі божышча сонца і ўрадлівасці ў язычніцкай міфалогіі ўсходніх славянаў. Назва пайшла ад старажытна-рускага “яр” – вясна, святло, жар – той, хто грэе, росціць, апладняе. Ярыла ўяўляўся прыгожым хлопцам, які штораніцы аб’язджаў на белым кані палеткі, і пасля гэтага ажывала ніва, ішлі ў рост пасевы.

Мікола Пушкар адышоў ад раней створанага. Ён вынайшаў сваё! Замест белага каня увёў нейкіх міфічных звяроў: яны нясуць падобнага да сонейка Ярылу, і яно, Ярыла-сонейка, нейкае бязважкае, здаецца, вісіць у паветры. Правая рука выцягнута ўздоўж тулава, а левая як бы робіць рух развітання з язычніцтвам і абяцання хуткай, ужо абноўленай сустрэчы. Увесь матыў – вогнены колер, быццам і сонца, і міфічныя звяры на самай справе вылецелі з нейкага казачнага агню. А раніцай узыйдзе сонейка, аздобіць цёплымі праменнямі наваколле – і зноўку наступіць Божы дзень. Ярыла – гэта жыццё, жыццё з мірным

сонцам, папярэднік хрысціянства на паляшуцкай зямлі…

Майстра валодае яшчэ вялікім і фантастычным дарам – адчувае пульс не толькі сённяшняга дня, а і сівой мінуўшчыны. Ён умее бачыць, вылучаць галоўнае з мноства падзей, фактаў і з’яваў.

Тое прыйшло не адразу, а на працягу многіх і многіх гадоў, у выніку настойлівай працы. У майстра выпрацаваўся свой непаўторны, адмысловы стыль, вызначаліся “пушкароўскія” тэмы і сюжэты.

Калі я спытаў, якія задачы стаяць перад кожным творцам, Мікола адказаў:

– Вылучаць адметнае і цікавае, што здараецца ў нашым жыцці. Вылучаць, апрацаваць, стварыць, а потым убачаным падзяліцца з людзьмі… Наша задача звярнуць увагу людзей на простыя рэчы, здзівіць іх, каб яны ў нейкі момант абрадавана ўскрыкнулі: “Божа, як прыгожа і цікава! А мы кожны дзень праходзілі паўз гэта і не заўважалі…” Жыццё наша складаецца з мноства дробязяў – смешных і трагічных, вясёлых і сумных. Часта мы не заўважаем гэтага. Кажуць, што смех прадаўжае наша жыццё… Бязмежна быў бы шчаслівы, каб у гэтым хоць крышачку памагла мая гліна… Калі пісьменнік піша кароценькае апавяданне, то ён як праз павелічальнае шкло даследуе нейкі канкрэтны эпізод героя ў найвышэйшым яго праяўленне. Тое ж раблю і я – і ў мяне такое шкло…”

Я дадаў: чароўнае шкло. На гэта ён толькі смяяўся.

Творчасць мастака нельга ўкласці ў нейкія традыцыйныя рамкі. Ён быў заўсёды ў пастаянным пошуку. Яго цікавіла тэма працы – “Каваль”, “Паляшук-дрывасек”, “Мазырскі рыбак”, – захапляў вясковы побыт – “На кірмаш”, “Беларуская бульба”, “Каравай”, “Прымак”, “Снежань”, “У госці”.

А колькі сюжэтаў створана пра палешукоў-музыкаў! “Гусляр”, “Лірнік”, “Каляды”, “Барабаншчык”,

“Палескія музыкі”, “Мелодыі Палесся”, “Дудар”, “Балалаечнік”. А то і цэлыя этапы вяселляў захопліваюць Пушкара – меднае, бронзавае, срэбнае, залатое, плацінавае, брыльянтавае. У кожнай працы – адкрыццё, нечаканасць, арыгінальнасць.

Валеры Жук падрабязна разбіраў творчасць Міколы Пушкара ў сваёй кніжцы “Сучасная беларуская кераміка” (Мінск, “Навука і тэхніка” 1984). У прыватнасці ён адзначаў:

“Фальклорная тэматыка асабліва ярка адлюстроўвалася ў дробнай керамічнай пластыцы. Адзін са старэйшых беларускіх керамістаў М. Пушкар – тыповы прадстаўнік гэтага накірунку, якое прасочваецца ў яго творчасці з канца 60-х гадоў. Яго працы клічуць гледачоў на Мазырскае Палессе, у непаўторны свет паданняў, песень, казак, звычаяў і ўвасабляў мінулае ў чалавечых характарах. Вобразы жыхароў гэтага краю з усімі неверагоднасцямі іх існавання, часам смешнага, а часам сумнага, стварае мастак у сваіх кампазіцыях.

Творы Міколы Пушкара часцей за ўсё камерныя па характары. Дакладна знойдзены памер, прыцягненне да чалавека прыдаюць лепшым яго скульптурам цэльнасць. Адзінства вобраза і стылю, характэрныя для яго працаў дазваляюць лёгка размясціць іх у інтэр’еры. Па-рознаму трактуецца мастаком пластычная форма. У адным выпадку гэта агульна выразная маса, адзіны аб’ём і толькі самыя неабходныя дэталі: “Мы з табою, як рыбка з вадою”. (1975, тэракота), у другім – форма больш рытмізаваная і дынамічная (“Хатняя баталія”, “Хворы Мацей” і іншыя...”

Аўтар даследвання творчасці мастака спыняецца на двухфігурная кампазіцыі “Печаная бульба”: “Замкнуты аб’ём як бы “выцясняе” прастору, падкрэслівае тую роднасць душаў, якая аб’ядноўвае двух сімпатычных старых, створаных мастаком. Плаўныя, акруглыя аб’ёмы мякка лепяць форму, ствараюць выразныя святлоценявыя эфекты.

Святло слізгае па паверхні без рэзкіх акцэнтаў, дэталі

не здрабняюць пластычную форму. Скульптурны аб’ём узбагачаны лінейнай фактурнай апрацоўкай паверхні арнаментальнымі матывамі. Натуральны колер матэрыялу ўдала дапаўняе агульную цеплавую танальнасць у вырашэнні вобразаў...

Тыя ж пластычныя задачы вырашае мастак і ў шэразе аднафігурных керамічных кампазіцый. “Паляшук-пясняр” вырашаны ў мяккіх, акруглых формах. Замілаваны, захоплены музыкай твар селяніна-палешука, схіленая ў такт музыкі галава перадаюць ціхую напеўнасць мелодыі. Удала акцэнтаваны жэст рукі, паднятай для ўдара па струнах. Ён узмацняе ўражанне захопленасці песняй – музыка як бы замёр, уражаны прыгажосцю мелодыі, і ў той жа час дапамагае зрабіць працу цэльнай, пластычна завершанай, пазбегнуць кампазіцыйнай неўраўнаважнасці...”

“Не здзіўляе тое, – апавядае далей В. Жук, – што М. Пушкар стварыў у Мазыры, сваім родным горадзе, музей народнай творчасці, экспанаты для якога збіраў сам. Гэта таксама аказала дабратворны ўплыў на яго творчасць, на адлюстраванні ў ёй нацыянальнай непаўторнасці. Жыццёвы матэрыял, кампазіцыя, пластыка, дэкор у творах Пушкара выяўляюць адметнасць беларускай мастацкай культуры. Кожны персанаж нацыянальна самабытны. Вобраз арганічна звязаны з кампазіцыяй і пластыкай, і таму нацыянальныя рысы не падаюцца нам чужымі і штучнымі.

Любоў да працы, дабрыня, аптымізм, радушша і дружалюбства – гэтыя рысы беларускага народа знаходзяць адлюстраванне ў працах арыгінальнага мазырскага мастака Міколы Пушкара”.

Калі вы завітаеце ў мазырскую кавярню пры гасцініцы “Прыпяць”, альбо ў гарадскую паліклініку, альбо будзеце ісці па вуліцы каля бібліятэкі імя Веры Харужай, ці завітаеце ў гомельскі “Залаты пеўнік”, – вы

сустрэнеце працы Міколы Пушкара – “Дзед і баба”, “Сымон-музыка”, “Хворы сімулянт”, “Певень”, які з сакавіцкай калюжыны ваду п’е, – і ў вас радасна ёкне сэрца: “Гэта ж ён, Пушкар, казачнік-бай і чараўнік, які саграе цеплынёй нашыя сэрцы!..” І добры настрой вас не пакіне цэлы дзень, і доўга яшчэ на вашым твары будзе блукаць добрая ўсмешка...

Жыў мастак на Палессі...

Сустрэцца з ім – заўсёды радасна, пагаварыць з ім – задавальненне.

Я мог бы расказваць і расказваць пра творчую дзейнасць і жыццё цудоўнага майстра і чалавека Міколу Мікітавіча Пушкара. Пра тое, як ён арганізаваў у Мазыры музей народнай творчасці; як перадаваў свае паэтычныя сакрэты малодшаму пакаленню; пра добрую і спагадлівую спадарожніцу яго – Ганну Міхайлаўну, якая заўсёды была побач з ім, натхняла на творчасць; пра тое, як ён аб’ездзіў сотні паляшуцкіх вёсак і за свае грошы купляў андаракі і спадніцы, рушнікі і каптуры, прасніцы і жорны, самапрадкі і кросны, – і ўсё для таго ж музея...

Але лепш за мяне раскажуць пра мастака яго творы.

Асобная тэма – прадаўжальнікі керамічнай творчасці Міколы Мікітавіча Пушкара. Бо верыцца, што не растворыцца ў часе тое, што ён зрабіў. Сёння Янка Кашаед, яго вучань, ужо сам настаўнік, перадае сакрэты і майстэрства ў стварэнні керамічных – гліняных – вобразаў сваім вучням – навучэнцам будаўнічага вучылішча № 131.

Ён працуе там майстрам вытворчага навучання. Пры групе тынкоўшчыкаў-бетоншчыкаў адкрыты керамічны цэх. І творчасць яго настаўніка дзеда Міколы паўтараецца ў вырабах, што ствараюць навучэнцы разам са сваім педагогам...

Працягваюць творчыя традыцыі Міколы Пушкара і Міхась Ласкоўскі са сваім вучнем Андрэем Бандарэнкам. Каля іх заўсёды збіраюцца цікаўныя гледачы – і здзіўленню ім няма канца: як гэта з простай гліны можна вылепіць-стварыць смешнага і вясёлага чалавечка, удыхнуць у яго жыццё...

Шмат было ў дзядулі Пушкара задумак, планаў і мараў... Не паспеў ажыццявіць. Не вытрымала сэрца – напаміналі пра сябе часы, праведзеныя ў гітлераўскіх, а потым і ў сталінскіх канцлагерах...

Яшчэ як быў у бальніцы, паспеў прыехаць да яго пісьменнік Віктар Казько з Юрыем Марухіным – кінаапаратарам. Чамусьці не хацела працаваць кінакамера – то ламалася, то “заядала” – як не хацела здымаць апошнія хвіліны жыцця Майстра...

... На маім рабочым стале стаяць два вобразы – Яся і Яніны.

Яны не толькі напамінаюць мне пра майго сябра, але і натхняюць у пісьменніцкай працы. Яны падказваюць пра што пісаць, і як пісаць...

Жыве мастак не толькі на Палессі, жыве майстра далёка за яго межамі, бо прыгожае і неўміручае мастацтва не прызнае ніякіх абмежаванняў і тэрыторый. Яго творы разышліся па ўсім свеце. Ёсць яны ў Польшчы і Славакіі, Канадзе і Амерыцы, Японіі і Расіі, Нямеччыне і Аўстрыі...

Доўгае творчае жыццё наканавана мазырскаму Майстру Міколу Пушкару – сыну Мікіты!..

Пакаянне, альбо некалькі слоў замест некролага

Мікола, сын Мікіты, Пушкар!..

Мікола, дарагі мой дружа, аднадумца, загадкавы чалавек, перасмешнік, паслядоўнік Пітэра Брэйгеля, гумарыст і казачнік. Мастак з вялікай літары... Выбачай і даруй!..

Залетась яшчэ дамовіліся з Віктарам Казько абавязкова прыехаць з кінагрупай да палескага кераміста Міколы Пушкара. Абгаварылі ўсе дэталькі, нечаканыя моманты. што маглі нас напаткаць на гэтай дарозе. Расставілі ўсе кропачкі не толькі над «і», а і над нашымі планамі. Усё ішло добрага да апошняга дня. У адну з начэй Пушкар прысніўся. Не гаворыць нічога, а толькі смяецца, на сваю гліну паказвае...

А гліна жывая, правільней, гліняныя чалавечкі жывыя. Пайшлі ў скокі дзед з бабай, маладыя песню заспявалі, певень закукарэкаў, вады з калюжыны напіўшыся... І ўсё гэта на яго працоўным стале, дзе яшчэ ляжала сырая гліна...

Я адарваўся ад таго відовішча і паглядзеў на Міколу. А ён, адвярнуўшыся. пайшоў ад мяне... Не азірнуўся нават, быццам пакрыўдзіўся за нешта на мяне ці на нас...

Скаланула нешта мяне, і я прахапіўся.

Але не прыдаў асаблівага значэння таму сну. І раней Пушкар сніўся, і не такое на маіх вачах адбывалася, таму адразу ж і забыўся пра той сон.

– Ну, едзем? – пытаецца па тэлефоне Віця.

– Едзем, усё гатова...

Ды – сарвалася, не прыехалі. Бо і грошай у кінастудыі не было, і стужкі не знайшлі, і бензіну адшукаць не змаглі. Ды бяды асаблівай не бачылася, не прадчувалася нічога кепскага, перанеслі на пазнейшы час...

– Прыедзем, абавязкова прыедзем, – запэўнілі мінчукі, –

пра такога чалавека расказаць неабходна...

Мінулае лета таксама не паспрыяла задуманаму. У лістападзе паехаў я ў адпачынак, а Мікола – трэба такому ж здарыцца! – злёг у бальніцу...

– Інфаркт, Толечка, у яго, – горычна апавядала пра яго здароўе Ганна Міхайлаўна, – нечакана неяк... Ды не «хуткая» забрала яго, а я сама настояла, каб схадзіў у паліклініку ды праверыўся. Бачыла, што нейкі стомлены. Стомлены не фізічна, а духоўна... Я спужалася за яго.

Разам паехалі ў паліклініку. Бо Мікола туды не ведаў дарогі – ніколі не звяртаўся да дактароў, сам сябе лячыў. калі што: збяжыць колькі разоў зверху ўніз па металічнай лесвіцы да Прыпяці, – і хваробу як рукой здымала. На здароўе нікому і ніколі не скардзіўся....

– Ды ў мяне сэрца, як у быка, – жартаваў, – мне ж яшчэ трэба столькі зрабіць... Вунь гліны прывезлі самазвал, дык працы на сто гадоў...

Медыкі зрабілі кардыяграму і спалохаліся – забаранілі нават уставаць з канапы. А Мікола здзіўлена паглядаў на ўсіх, пэўна. думаў: «Во яшчэ не хапала, хваробу нейкую прыдумалі... Мяне майстэрня чакае, а тут ляжаць – толькі нервы папсуеш...» Адразу накіравалі мастака ў рэанімацыю.

Хлопцы з кінастудыі «Беларусьфільм» прыехалі-такі. Прыехалі, плюнуўшы ўжо на тое, што і грошай не было, і паліва. Юры Марухін перад гэтым званіў, удакладняў, планаваў заехаць да мяне ў Гомель, і пасля ўжо разам кіравацца да Пушкара – каб вёў я перад камерай дыялог. Бо ведаў пра яго амаль усё і пра ўсё. І пра лагеры, і пра вайну, і пра дзяцінства... У выдавецтве «Беларусь» выдаў кніжачку пад назвай «Мікола Пушкар», умеў разгаварыць мастака, калі ён не ў гуморы. Ды зноў затрымаліся, ненадоўга, на два тыдні.

А мне камандзіроўка выпала, ад якой нельга было адмовіцца, запланавана была мая справаздача аб

працы. Нешта строга да мяне падыходзіла начальства Гомельскага выканкама, калі быў далучаны да выпуску кнігі «Памяць».

Я – ў сталіцу рэспублікі, а сябры – у сталіцу Палесся...

Дзяжурная дакторка здымаць на стужку дазволіла, але сказала са шкадаваннем:

– Позна ж вы прыехалі, хлопцы... Асцярожна з ім, асцярожна...

А Пушкар вясёлы, як заўсёды жартаваў, пасміхаўся са сваёй нечаканай незразумелай хваробы, – гаварыў, расказваў, нават распытваў пра сталічнае жыццё...

А камера працавала і дзесяць хвілін, і пятнаццаць, і сорак – з перапынкамі, вядома ж... А Юры Марухін марыў перад гэтым, што Пушкар пройдзецца перад камерай па сваёй знакамітай металічнай лесвіцы здароўя – ад Прыпяці на гару мікрараёна Якуба Коласа – па якой штодня збягаў і падымаўся па некалькі разоў, адольваючы больш як дзвесце прыступак... І пры гэтым яшчэ пасмейваўся з маладых, якія, задыхаўшыся, падымаліся ўгару:

– Абленаваліся вы, да цывілізацыі прывыклі. Рух – гэта жыццё! Прыходзьце раніцай, разам будзем спускацца-падымацца...

– Добра, Мікола Мікітавіч, прыйдзем, – адказвалі вядомаму мастаку, – ранічкай прыдзем...

Я так расказваў Марухіну пра фізкультуру Міколы, пра тое, што людзі празвалі тую лесвіцу «пушкароўскай»...

Думалася і пра тое, каб папрасціць Пушкара прайсціся хоць бы сярод восеньскага жаўталісцця і паляшуцкай цішыні, альбо зазняць яго за працай – выпэцканага ў гліне, у палоне творчага натхнення...

Ды куды там – хаця б пратрымаўся ў крэсле, хаця б не перанапружыўся! Голас слабы, рухі павольныя...

Плакала душа ў Віці Казько, які вёў замест мяне размову з мастаком. Пісьменнік за кароткі час паспеў захапіцца ім, пераканацца, што гэта незвычайная асоба, высокай душы Чалавек. Дакрануўшыся да хворага сэрца Творцы, сам адчуў незвычайны боль у левым баку.

І доўга маўчаў у гасцінічным нумары, нахмурыўшыся, перабіраючы ў памяці кожнае слова, сказанае і ім, і мастаком... Варылі сабе бульбу, смажылі яечню – выехалі без грошай, на сваю рызыку, бо не маглі ўжо больш адкладваць прыезд. Як што штурхала іх у спіну, як хто прымушаў, нябачны, кінуць усё і здзейсніць задуманае...

Мікола Пушкар нарадзіўся ў Барысаўцы паміж Белгарадам і Харкавам 8 траўня 1919 года. Але гэтая дата прыблізная, бо адкуль было ведаць былому беспрытульніку, выхаванцу калоніі Макаранкі, бязбацькавічу, дакладны год і дзень свайго нараджэння? Як напісалі ў метрыках, так з тым і згадзіўся.

У кароткай энцыклапедыі Беларусскай ССР за 1982 год у пятым томе пра яго павдамляецца:

«Бел. сов.художник-керамист. Чл. КПСС с 1963 г. Окончил Харьковское художеств. уч-ще (1937). Участник Отечеств. войны. Живёт и работает в Мозыре. Работы в области мелкой терракотовой пластики. Осн. тема произведений – фольк. мотивы и этногр. сценки, отличающиеся юмором, психологич. остротой характеристики персонажей, хорошим знанием нар. обычаев...»

Калі ў міністэрстве культуры віншавалі яго з нагоды прысваення звання заслужанага дзеяча мастацтваў, то выказалі яму шчырую падзяку за... стварэнне смешных чалавечкаў. І ўсё! Нібы адзначылі і аднесліся да аматара-пачаткоўца. Смешна і горка. Дзіўна, што чыноўнікі ад культуры не ўбачылі ў ім адмысловага майстра, таленавітага мастака, творчую асобу.

Ён страшэнна не любіў сустракацца з чыноўнікамі.

Яшчэ больш з журналістамі. Асабліва калі прыязджалі з газеты – няхай раённай ці сталічнай. Два словы ім скажаш, бо не было ў яго часу на тыя размовы, а яны выдавалі цэлыя нарысы пра самабытнага кераміста на Палессі. які ўдала вылепвае з гліны смешных чалавечкаў...

Прыязджаў аднойчы да яго надакучлівы і пісучы журналіст з абласной газеты. Прыстаў з адным пытаннем – каб прызнаўся, ці стойкім камуністам быў, раз аднавіўся ў камуністычнай партыі. Яго ж выключылі, калі ў ім убачылі ворага народа і кінулі за калючы дрот...

Ну, і Мікола, каб адчапіцца хутчэй, і выдаў яму:

– Быў я, браце, такім адданым камуністам, што нават калі адправілі ў ГУЛАГ, то партыйны білет з профілем Ільіча ў боце хаваў...

– У якім? – удакладніў газетчык, каб усё «праўдзіва» напісаць у сваім нарысе.

– Што – « ў якім»?

– Ну, у якім боце хавалі білет – у левым, ці ў правым?..

– А, у правым, так, так, у правым... Бо дзела нашае правае – мы пера-можам...

Сказаў – і не ўсміхнуўся нават, уздыхнуў толькі, быццам успамінаў той жахлівы час.

– Цяжка вам дасталося.

– І не кажы, але мяне саграваў партыйны білет. Памог выжыць...

А газетчык і рады: намаляваў вобраз стойкага барацьбіта за камуністычныя ідэалы, хоць ніводнага разу за ўсё творчае жыццё так і не стварыў вобраз таго камуніста...

Колькі з ім было гаворана-перагаворана!

Скардзіўся ён і абураўся, як цяжка было ствараць музей. Колькі парогаў абабіў – партыйных і выканкамаўскіх, колькі гутарак меў – з чыноўнікамі малога рангу і вялікага. Пушкар адчуваў сябе футбольным мячом, якога кожны адбіваў нагой, пасылаў да другіх «варот»-дзвярэй... І кожны паціскае плячыма, недаўмена перапытвае:

– А навошта вам усё гэтае трэба? Жывіце спакойна, стварайце сваіх гумарных чалавечкаў, хаця з многімі вобразамі, што вы лепіце, мы не згодны... Пафас працы трэба паказваць, ідэалы камунізму, перадавікоў вытворчасці, а вы... Вы насміхаецеся над савецкім народам, карыкатуры з людзей робіце... А яшчэ камуністам называецеся...

Прыходзіў па дапамогу, а яму вымову прачыталі, яшчэ і прысарамацілі, пальцам наківалі...

– Футбалісты, што з іх возьмеш, – смяяўся мастак, – трэба такога футбаліста і мне вылепіць... Ды яшчэ з галоўным трэнерам.

Напэўна, другі здаўся б, але не Мікола Пушкар. Чым болей ўзнікала перад ім перашкод, тым болей настырнасці нараджалася ў ім.

Колькі разоў потым партыйныя сакратары ўпікалі, што не паказваў беспрасветнае і бескультурнае жыццё беларусаў да рэвалюцыі – лапці трэба дэманстраваць ды лучыну, каўтуны, якія насіў амаль кожны беларус...

А ён адшукваў прыгожыя строі, узоры народнага мастацтва, намагаўся давесці, што беларус меў найвышэйшы ўзровень разумення як бытавога мастацтва, так і выяўленчага. Гаварылі ў вочы, што ён нейкіх прыдуркаў лепіць, дэбілаў, – не такія, маўляў, людзі Савецкай Беларусі...

А ён, як заўсёды, аджартоўваўся:

– То ж я сябе ляплю, а не людзей... То я такі прыдуркаваты...

Ну хіба ж з імі можна было гаварыць сур”ёзна?

Грэўся я цеплынёй яго душы, калі жыў у Мазыры – нашыя «хрушчоўкі» стаялі побач на вуліцы Якуба Коласа. Часта назіраў, як ён працаваў у сваёй майстэрні. Не заўсёды ён любіў размаўляць, калі паглыбляўся ў творчы працэс… Ведаючы тое, я маўчаў, не адрываючы позірку ад яго рук, ад таго, як бясформенны кавалак гліны ператвараецца ў “нешта”, якое праз некалькі хвілінаў кране душу…

Я чакаў, калі мастак загаворыць сам, калі яму будзе ў тым патрэба. Ведаў, што ён уздыхне, адыдзе крокаў колькі, зірне на зробленае, скажа:

– Ну, вось, выбіўся на дарогу… А далей ужо будзе лягчэй.

Адукацыю Мікола меў невысокую, а давучвацца не было калі. І таму прасіў мяне прыносіць кнігі па гісторыі і культуры Беларусі, па фальклоры, народных звычаях і песнях, па казках і паданнях… І я здзіўляўся яго самаадданасці – вобразы тады ў гліне ўдасканальваліся, набывалі глыбокі філасофскі сэнс, духоўную глыбіню і хараство.

Калі я пераехаў у Гомель, духоўная і сяброўская сувязь наша не парывалася, нават наадварот, мацнела і ўзбагачала абодвух. Прыязджаючы па мастакоўскіх справах у абласны саюз, Мікола не мінаў маёй хаты, – нашыя гутаркі тады зацягваліся аж да раніцы. Для большай шчырасці налівалі ў келіхі віна, смакавалі працяжнымі глыткамі, быццам дэгуставалі тое віно, а між намі гарэла нябачнае цяпельца…

І было нам так хараша, так утульна, што брала шкадаванне, калі раніца стукалася ў акно.

Чалавек складзены так, што пра кепскае стараецца не думаць. Быў жа пад рукой дыктафон, які я набыў у камісійным магазіне, па тым часе не пашкадаваўшы аж трыста рублёў, былі і касэты на ўсялякі выпадак… Чаму было не паставіць яго дзе-небудзь збоку, неўпрыкмет,

пакласці мікрафон каля бутэлькі з чырвоным вінам, ды і запісаць кожную гутарку, кожны дыспут ці вясёлае застолле? Ат, думалася, будзе яшчэ час, некалі ў лес з’ездзім на цэлы дзень, ды каля касцярка пад дымок столькі прыгод і здарэнняў успомнім, што ні ў адну кніжку не ўбярэш. І адкладваў, пераносіў і пераносіў інтэрв’ю, верыў шчыра, што Мікола стрымае сваё слова і абяцанне – дажыць да ста дваццаці гадоў. Так ён мне гаварыў сур’ёзна і перакананаўча. Быццам маці яго-нябожчыца так яму ў сне сказала, а бацька пацвердзіў, паказаўшы абраз, які ён маляваў…

Але хаця я не ўзяў ніводнага інтэрв’ю ў майстра, кожная гутарка засталася ў памяці, кожнае слоўца запісалася на мазгавы дыктафон, – з працяжнікамі і коскамі, са шматкроп’ем і клічнікамі.

І калі рыхтаваў раман “Княжабор”, алегарычна-фантастычную аповесць “Азірніся ў каханні”, у будучым думаў напісаць раман “Спакушэнне” (сёння ён напісаны і падрыхтаваны да друку), – назваў свайго героя сапраўдным прозвішчам – Міколам Пушкаром, спісваючы рысы характару і жыццёвыя прыгоды з яго.

… Выпісаўся Мікола з бальніцы.

Дома радаваўся жыццю, хатняй утульнасці, якую стварала Ганна, а рука міжволі цягнулася да алоўка – рабіў і рабіў накіды, абрысы новых вобразаў, сюжэтаў, падзей…

Трагічная вестка адшукала мяне позна, калі са сталіцы перад Новым годам не выбрацца, ніпрабіцца ні ў адну касу. Не здагадаўся ўзяць квіток загадзя, яшчэ ў Гомелі, на зваротны шлях – не ведаў, за колькі дзён павырашаю свае клопаты. Вось і не паспеў на пахаванне. Адно хіба ўсцешвала: разам з Ганнай Міхайлаўнай і мазыранамі Міколу ў апошні шлях праводзіла і мая жонка – Насця.

Прыкра ад другога: не знайшлі для яго гарадскія ўлады

месцейка непадалёк ад горада, а выдзелілі далёка за Мазыром – пад Драздамі, куды і дабрацца не заўсёды зможа Ганна Міхайлаўна па сённяшнім часе. Як выкінулі ўсё роўна з гарадской рысы, як “аддзячылі” за тое, што надакучваў пры жыцці, абіваючы іх парогі. Ні з вобласці, ні з Мінску на пахаванні не было нікога. І слоў тых, што ён заслужыў, не было сказана. А калі і сказалі, дык тыя, якія ён не хацеў чуць пры жыцці…

Няўжо мы аказаліся акурат такімі ж, якімі ён і выставіў нас усяму беламу свету напаказ – з нейкім вывіхам, бяздушнымі і аморфнымі, глухімі да чужога болю і гора, без Бога і веры ў душы? ..

Некалі, як пройдзе час, яго творчасць, яго самабытнае мастацтва прыцягне ўвагу даследчыкаў, яны будуць дакопвацца да сакрэтаў і тайнаў прастаты – і ў той жа час геніяльнасці – яго вобразаў. Тады мы спахопімся, тады адчуем страту, але не сёння. І тады яна будзе ў тысячу разоў цяжэйшая, чымся цяпер.

Асірацеў музей Міколы Пушкара. Нават шыльда на сцяне – яшчэ пад грыфам Міністэрства культуры БССР і яшчэ ў дадатак на расейскай мове. Пушкар даўно прасіў, каб зрабілі людскую, каб прыезджыя бачылі, што ідуць наведаць менавіта наш, беларускі музей, ды не дапрасіўся… Адфутболілі і з гэтай просьбай.

Памятаю, што Мікола хацеў вылепіць-стварыць-нарадзіць невялічкую скульптуру “Падкова Палешука”. Сюжэт просьценькі: босы і галодны паляшук трымае на кійку за спіной знойдзеную падкову. І – радуецца бязмежна, смяецца так, што, здаецца, чуваць яго па ўсім зямным шары. Ніякае гора яго не возьме цяпер, калі ён з падковай. Бо, як вядома, знойдзеная падкова заўсёды прыносіла шчасце. Ён шчыра верыў у тое.

Як і верыў, дарэчы, сам Мікола Пушкар.

Не паспеў стварыць, як не паспеў стварыць і сотні іншых вобразаў – нас з вамі.

Кажуць, калі чалавек памірае раніцай, то яму яшчэ

належала пражыць шмат гадоў. Мікола памёр ранічкай, сказаўшы перад гэтым сваёй жонцы:

– Ганна, людзі пайшлі на працу, а нам з табою ўжо нікуды не трэба спяшацца…

Яму пражыць бы яшчэ хаця б з гадочкаў пяць – Божа, колькі ён стварыў бы за гэты час!

Божачка! Як бы пабагацела нашае нацыянальнае мастацтва!

Побач з маім рабочым сталом на паліцы стаяць гліняныя Ясь і Яніна. Паглядаюць адно на аднаго. На плячы ў хлопца-зуха – востра адкляпаная каса, у руках дзяўчыны – васілёк. Раней, колькі месяцаў назад, у іх вачах я бачыў радасць і ўзнёсласць, настрой кахання і неўміручасці.

Сёння ў вачах – боль і страта, скруха і маўчанне.

Ные, баліць, заходзіцца ад шчымлівага болю і непапраўнай страты сэрца – у ім вялікае месца займаў казачнік-бай, сябар і дарадчык, перасмешнік, Брэйгель у гліне мой настаўнік Мікола Мікітавіч Пушкар…

Зіма… 1994 год…

P.S. Сёння на базе майстэрні Міколы Пушкара створаны “Музей-майстэрня М.М. Пушкара”.

Яго вучні і паслядоўнікі доўжаць яго справуу, здзіўляюць гледачоў сваім майстэрствам і талентам.

І тое радуе.

Зерне творчасці майстра ўкінуў ва ўрадлівую глебу.

Падрыхтаванае на падставе: Анатоль Бароўскі, Том другі. Аповесці і апавяданні, — Гомель: Палесдрук, 2012.